

TARTALOM

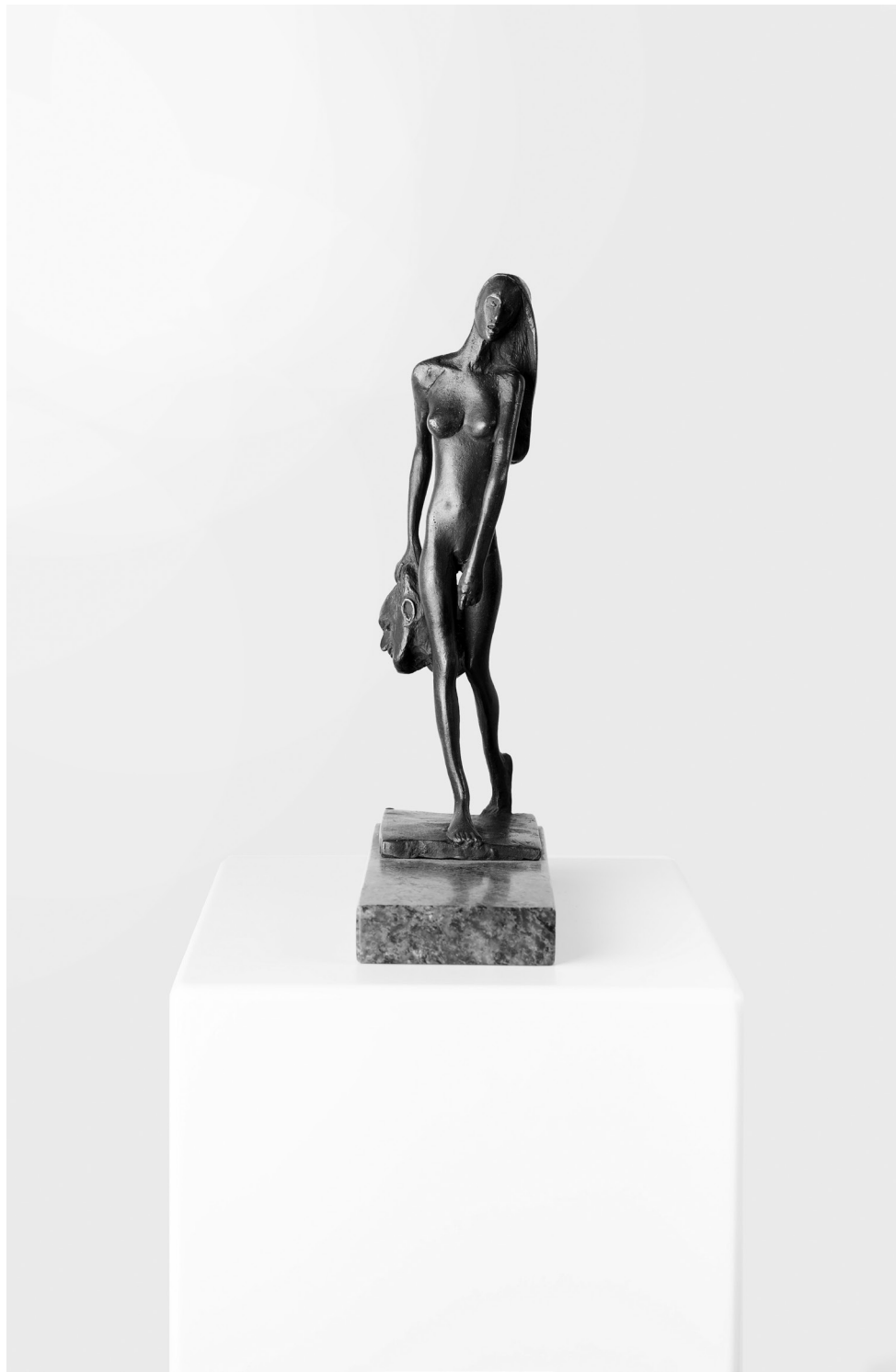
- 3 Szegedi Dominika: patológus nyaral; tchibo helyett instant kávé; tegyük fel; apai hagyaték; determin
- 7 Zbigniew Zbikowski: Transprussia
- 15 Fellingner Károly: A hiány köténye; Krónika-töredék; Sárga fagyöngy; Talizmán; A szent öreg
- 20 Osztrogonác Miklós: Apám régi medrekről mesél
- 26 Lezsák Sándor: Kierkegaard úr látogatása
- 28 Gutai István: Cuni
(Kovács Attiláné sz. Kisfügedi Mária [1946])
- 33 Jenei Gyula: Köhögés és köhögés
- 35 Veress Ferenc: Hősök és antihősök
(Gondolatok Kő Pál műcsarnokbeli kiállításának alkalmából)
- 44 Filotás Karina: Ahol a tavak háta kék; Lakásszínház
- 46 **Tar Károly**: Volt egyszer egy Zsebszínház
- 62 Pörös Géza: Életvégi (mozgóképes) színjátékok
(Krzysztof Kiesłowski [1941–1996] trilógiájáról)
- 76 **Lőkös István**: Egy kroatista életpálya hozadékai
(Számadásféle)
- 87 Papp Endre: A jó fiú
(Utassy József: A kikelet fia)
- 92 Borsi-Kálmán Béla: Kis magyar számvetés
(Széjgyeztetek Bíró Béla Káprázat-síratók. Erdélyi zsákutcáink című kisregényéhez, 3. rész)
- 109 A Bethlen Gábor Alapítvány 2025. évi díjazottjai
(Petrik Béla, Nagymihály Zoltán, Bernád Rita, Pálinkás Márk, Bakos István, Ősz Sándor Előd és Pető Mária laudációi)
- 129 Könyvajánló // Rod Dreher: Megélni a csodát

E lapszámunk képanyaga Veress Ferenc írását kísérve nyújt betekintést Kő Pál művészetébe.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor]; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Korrektúra:** Tornai Szabolcs; **Aszerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúráért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 11340 Ft, fél évre 5670 Ft. E-mail: Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2026-ban. Felelős vezető: Balla László vezérigazgató. www.gyomaikner.hu; ISSN 0238–9908.

Kő Pál: Judit, 1982 (bronz)

Szegedi Dominika

patológus nyaral

piros suzukiba préselt család nyomor.
melegrekord és izzadtságsgzag.
semmi formalin.
nincs hideg test,
szűk folyosó.
ma ő is egyszerű ember,
belepisil a Balatonba,
leég a parton.
nyári szerelemre gondol.
ma ő nyaralni van itt.
belepisilt a Balatonba,
kétszer is gondolt a szerelemre.
utána lángost zabál.
nem törődik a koleszterinnel.
sír a triglicerid és a lipid rengeteg.
ma nem az élet szolgálatában áll,
ma élvezi az életet.
felejt.
leégett a parton.
hámlik.
nincs látható nyom
a bőrvesztéségen kívül.
csak a villanykörte
emlékezteti rá.
csak ők ketten értik.
metaforát keresett az elmúlásának.
márnem¹⁷
akkor ő volt számára a daganatos elváltozás.
hozzánőtt.
ma már nem a része.
mindketten örülnek.

(Inspiráció Makó Ágnes: *Eltűnni*)

SZEGEDI DOMINIKA (1999) író, költő. A Rippl-Rónai Művészeti Intézet filmes látványtervező szakán tanult. Többek között az *Élet és Irodalomban*, az *Ambrooziában*, az *Irodalmi Jelenben*, az *Új forrásban* és a *Népszavában* jelentek meg írásai. Jelenleg első verseskötetén dolgozik.

tchibo helyett instant kávé

ma a vöröskereszt székhelyének ablakában
is ferde a redőny.
a kávé lassan fő le,
mint a bocsánatkérés.
látássérült igazodik el a járdán.
helyette is izgulok a kanyarban.
cigány ember fekete karimájú kalap alá
bújik a Nap elől.
gyakran látom, rokonszenves. istentemlegeti.
mindenki keresi a helyét.
ma egy olyan kék buszon utazom,
ami két hónap után ismét hozzá vezet.
elütjük az időt. karambolozgatunk.
két bábtest egészséges végtagokkal
tapogatózik a sötétben bábozunk.
bebábozódunk.
egy jóember hátra szívja a taknyát.
kizökkent.
helyette akarok orrot fújni.
a busz ülés után
most a kanapé egyik oldalán ülök.
összeroskadva,
mint egy megtépázott gyerek.
így fér el a talánjobblennehakülönfolytatnánk
gondolat mellettem is.
a távol nem hallgat senkire,
de a közel sem jól hat ránk.
a sószórodát már nem én töltöm újra
én pedig nem kérlek meg,
nyisd ki az ablakot, mert melegem van.
külön albérletben, saját magányban
eszünk zsíros kenyeret,
sírunk a hagymától és ébredünk fel a kávétól.

(Inspiráció Turczy István: *Hétfőellenes vers*)

tegyük fel

az ajtóból nézem, ahogy ott ülsz.
engedsz a fizika törvényeinek.
hagyod, hogy ma ismét darabokra hulljak,
hogy aztán összeszedhess.
erről szólunk.
szépnek akarunk látszani.
vegyünk téged kardigánban,
anyajegy színű gombokkal.
a hátadon nyolcat számolok.
elképzelné meztelenül egy szál fésűvel.
lerázom magamról a jóindulatú emléked,
mint kézről a vizet a tükörrre,
pokrócról a morzsát a földre,
hullik a hajad és hangosan horkolsz.
emlékeztetem magam a hátrányos tulajdonságaidra.
azistenekisöltözködnek.
vegyünk téged kardigánban.

(Inspiráció Lencsés Károly: *Az a baj nem baj*)

apai hagyaték

velem vagy
legalább annyira,
mint egy anyajegy vagy annak a helye.
bőrfelületen egy olyan varrásnyom,
ami ez egyszer nem múlik el,
amit olykor megtapogatok.
mégmindigottvan,
emlékszel?
a nemjelenlévésed a gyerekkorom.
most is ugyanaz bénít le,
mint a vizes lepedő lázkor.
ősemjön vissza
meg akarok ettől válni,

mint a műanyag kupaktól.
nem rettegni a távolléttől.
felejtani,
mint egy körzetszámot,
elengedni,
mint egy petpalackot.
ezúttal most nekem kell megválnom tőled.

determin

ahelyett, hogy a filmet néznénk
levesszük a zoknit
szegycsont szegycsonthoz közelít
női hang az ajzószer
megadjuk a módját
szőrös kézfej matat
gyömöszölsz, mint egy kelttésztát
marcangolsz, mint egy rongybabát
magamról moslak le
miközben a zuhanyba pisilek
érezem, ahogy lefolyik,
nézem, ahogy elfolyik
a mosógép zaját hallgatom
de ez csak a szomszéd
a teliholdra fogom,
hogy rosszul aludtam
pedig csak te horkoltál

Zbigniew Zbikowski

Transprussia

(Regényrészlet)

Olyan vagyok, mint egy tó felszínére hullott elsárgult levél. Úszom, amerre a szél sodor. Mögöttem láthatatlan nyomok, a levegő mozgásával vízre rajzolt képek húzódnak. A semmiből aláhulló vízcseppek csipkés rozettákat szőnek rájuk. A lány hullámok ritmikusán emelkednek, majd elhalnak. Mielőtt eltűnnének, valakinek a gyöngéd emlékezete észreveszi és tartósítja őket. Valakinek az emlékezete bennem életre kelti a képeket.

Kimegyek a ház elé, a kerítés mellett járkálok. Kézzelem a sodort cigarettát szívok. Reggel óta pünkösöd van. A mi templomunkba megint nem jön el egyetlen pap sem, mert megtiltották nekik, és a katolikusoknak ez a nap is úgy telik el, mint bármely közönséges vasárnap.

A németek ünnepelnek. A fontosabb személyek különféle színű mundérjait öltik fel, karjukra pedig fölhúzzák a piros színű, horogkeresztes karszalagot. Összegyűlnek valamelyik bauernél, aki birtokot kapott a lengyelek kitelepítése után, sört fognak inni, hozzá kolbászt esznek káposztával, kiáltoznak, harmonikaszóra énekelni kezdenek. A gombos harmonikát, amelynek hangja szinte minden vasárnap betölti a fél falut, a telepések hozták magukkal Besszarábiából. Ők abban különböznek a mi németeinktől, hogy a házuk bejáratánál fiatal, zöldellő nyírfácskát állítottak. Sem ők, sem az egyenruhában parádézó németek nem mennek istentiszteletre a templomba. Néhányan a gazdák közül, akikre még a háború előttről emlékszem, befognak a szekereikbe, és egész családjukkal együtt Michalkiba vagy Rypinbe mennek, saját evangélikus gyülekezeteikbe.

Kulmék kinyitják a nagykaput. Két feldíszített lóval húzott bricskában indulnak el. Kulm hajtja a lovakat. Nem viseli csendőregyenruháját, csak egy öltöny

ZBIGNIEW ZBIKOWSKI író, újságíró. Skrwilno városban született (Kujávia, Pomerániai vajdaság). 1976-ban végzett az opolei egyetem matematika, fizika és kémia szakán. Ugyanebben az évben debütált prózaíróként. A *Poglad* (Nyugat-Berlin) havi folyóirat utolsó főszerkesztője. Első regénye *Berlin Blue* címmel 2012-ben jelent meg (II. kiadás 2015). Második, *Transprussia* című regényét (2013), amely a 2. világháborús lengyel-német viszonyokra koncentrál, 2014-ben az Angelus Közép-Európai Irodalmi Díjra jelölték. Zbikowski a Lengyel Írók Társasága Varsói Tagozatának elnöke.

van rajta. Eléggé nem mindennapi látványt nyújt. Mint a háború előtt, amikor szintén Lipianyban lakott, csak egy másik házban.

Kulmné fehér blúzban, fekete szoknyában és ugyanolyan kabátkában mellette ül. A hátsó ülésen a két fiú. A fiatalabb nyári Hitlerjugend-egyenruhában, az idősebb szokásos, kissé rövid zakóban és hosszú nadrágban.

Frida nem megy velük. Ahogyan megbeszéltük. Krupiński, aki a háború előtt gazda volt, most pedig Kulméknál dolgozik béresként, becsukja a kaput. Őt is, mint a többi lengyel gazdát, családotól ki akarták telepíteni a Főkörmányzóságba. Akkor Kulm elment hozzá, és ezt mondta: ha úgyis ki fognak benneket telepíteni, jobb lenne, ha én átvenném a ti gazdaságotokat, te pedig itt maradsz nálam segédkező béresként. Nem lesz rossz sorsod. Krupiński beleegyezett, és Lipianyban maradt, de családja nélkül.

Befejezem a cigarettát, és indulok vissza haza. Krysia hűgom legjobb ruhájában parádézik, amelyet már kétszer átalakított, de újból szűk egy kicsit. Csak nagy ünnepeken viseli. Ma különösen vidám, csak úgy ragyog.

- Mész valahova? - kérdem.

- Meglehet, hogy megyek - válaszolja. - Mi közöd hozzá?

Anyám fehér konyharuhába tekeri a maradék kenyeret, és a kredencbe teszi. Apám az asztalnál nyálazza a cigarettapapírt, és mahorkát sodor bele.

- Úgy hallottam, hogy a fiatal Fuchs megint kikerülte a katonaságot - mondja, kimérve a következő adag mahorkát. - Állítólag Hase doktor azt állította, hogy beteg, és a bizottság elutasította.

- Na, ja - bólintok rá, és hozzáteszem, hogy mit beszélnek erről a faluban:

- Beteg a feje. Ha kiküldenék a frontra, még hátrafelé kezdene lőni.

Apám nevet. Krysia megköti kendőjét az álla alatt, aztán leveszi, és a vállára teríti.

- Kwiatkowskiéknál leszek - közli, és indulni készül.

Kwiatkowskiék a falu végén laknak, Fuchsékkal szemben.

- Aj, gyerekek, gyerekek - sóhajt anyám. - Csak nehogy bajt hozzatok a fejetekre!

Kimegyek Krysia mögött, és megállok a kiskapunál. Figyelem Kulmék házát. Frida egyedül van bent, de Krupiński az udvaron tesz-vesz. Nem akarom, hogy meglásson. Úgy beszéltek meg Fridával, hogy fél órával az után jövök, hogy az öreg Kulm elindul családjával Michalkiba. Egyelőre alig múlt el negyedóra. Várom kell.

Kimegyek az útra, és ellenkező irányba indulok, hogy ne menjek el Fridáék háza mellett. A templom mögött Brodnica felé fordulok. Elérek a falu végi kőházakig, amelyekben a lengyelek kitelepítése óta csupa német lakik. Ezek előtt az épületek előtt letérek az útról, és nagy ívben elérem a vasútállomásra vezető utat. Remélem, senki sem látja, hogyan surranok át a másik oldalra. Messziről látom a kerítésünk mellett beszélgető Krysiát és Peter Fuchsot. A kalászat hányó gabona közé gázolok. A zöld gabonaszálak között világoskék búzavirágok villannak fel. Tépek belőlük egy egész marékkal, és Kulmékhöz lopakodom a pajta

felől. Egy pillanatra szemügyre veszem az udvart, nincs-e ott Krupiński. Pár perc múlva átjutok a kerítésen. A kutya elkezd ugatni, de láncra van kötve, nem érhet el. Az ajtóhoz futok, bekopogtatok. Frida azonnal ajtót nyit.

Térdig érő virágos kartonszoknyát visel és nyakig gombolódó fehér blúzt. Az utolsó gombot nem gombolta be. Kibontotta a copfját, haját úgy igazította, mint egy háború előtti színésznő. Hátral négy vastag hajfonat díszíti a fejét.

Kezet nyújt.

- Gyere - mondja. - Gyere be! Egyedül vagyok.

Teszek két lépést, és becsukom az ajtót. Hátam mögül előhúszom a csokor búzavirágot.

- Rózsacsokrom nincs, fogadd el legalább ezt! - mondom.

- Milyen romantikus! - kiáltja, és kiveszi kezemből a búzavirágot.

Szagolgatja a finom világoskék csokrot. A szeme mosolyog.

- Ó, Frida - sóhajtom hangosan, és megpróbálom átölelni a lányt, de ő finoman kibontakozik, és átmeleg a pitvaron keresztül a szobába. Megáll a kinyitott gramofon mellett.

- Csinálnom kell valamit ezzel a Kornblumenblauval.

- Búzavirággal - javítom ki.

- Hát persze. Vízbe kell tennem.

Elmegy közel mellettem, szinte hozzám ér. Friss illata van. Eltűnik a konyhában. Csakhamar megjelenik egy kis vázával, amelyről vízcseppek csöpögnek a földre. Letekeri a hosszú virágszárakat, és a csokrot benyomkodja a szűk nyílásba. A vázát a gramofon mellé állítja. A letekert szárakat egy cserépbe rakja a hársfacsemete mellé. Két tenyerét egymáshoz dörzsöli, úgy tisztítja meg, aztán könnyed mozdulattal kisimítja oldalán a szoknyáját.

- Hallgassunk zenét? - kérdezi.

Gépiesen igent mondom. Mi jobbat tehetnénk ebben a pillanatban?

- Ül le, kérlek - mondja, és egy székre mutat.

Engedelmesen leülök.

- Mit hallgatunk? - kérdezem.

- Majd meghallod - válaszolja, és leguggol a lemezeket tartó polchoz.

Nem látom jól a borítót, amelyből kiveszi a fekete korongot. Föláll, feltekeri a készüléket, ráteszi a lemezt a tányérra, és óvatosan ráhelyezi a lemezjátszó tűjét. Felém fordul, és mosolyogva széttárja két karját, így biztatva, hogy találjam ki, mit hallunk. Rövid recsegés után mély, érzéki női hang szólal meg németül énekelve.

- Ez az a, na, hogy is hívják, izé, színésznő - próbálom kitalálni az énekesnő nevét, akinek a fotóját Frida egy újságban mutatta meg nekem.

- Na, ki az? - Frida közelebb jön, a szemembe néz, ringatózva.

Kívánom őt. A gondolataim összegabalyodnak. Nincs kedvem a találós játékhöz.

- Az a svéd nő.

- Meleg, meleg - mondja nevetve.

Fölállok, s akkor Frida három lépést tesz hátra, arcát eltakarja a lemez borítójával.

- Zarah Leander! Tudtam! - jelentem ki győzedelmesen, és próbálom elvenni tőle a lemezborítót, de ő kezét a háta mögé dugja. Nem hátrálok. Mindkét kezemmel a borítóért nyúlok úgy, hogy átölelem Frida derekát. Szájunk egy pillanatra egymáshoz ér, de Frida oldalra fordítja az arcát. A kezéből óvatosan kivett borítót leengedem a földre. Nem lazítok az ölelésen. Frida lassan visszafordítja az arcát. Szemét lehunyta. Amikor kinyitja, lassan csókolózni kezdünk. Két másodperc alatt rájövök, hogy eddig még sosem csinálta ezt úgy, mint azok, akik kölcsönösen kívánják egymást. Amikor egy pillanatra kinyitja a szemét, könnyet pillantok meg benne. Engedek az ölelésen, amit ő úgy fog fel, mintha kérdeznék valamit.

- Semmi baj, Janek, semmi baj - mondja nevetve, szemét törölgetve. - A boldogságtól van.

Zarah Leander a dal második versszakát énekliről, hogy még nincs vége a világnak. Az eleinte romantikus és hangulatos dal gyors, pattogó ritmusra vált.

- Frida, vesztünkbe kergetsz - mondom, homlokomat szorosan a halántékához nyomom.

- Akarod? Én leszek a te Loreleyed - veti oda, kiszabadítva magát karjaimból.

Leül abba a székbe, amelyet egy perccel előbb még én foglaltam el.

- Loreley? - töröm a fejem. - Az meg kicsoda?

- Nem tudod? - Most ő kérdi csodálkozva. - Egy elhagyott leány, aki egy szikláról a Rajnába vetette magát, és szirénne változott. Sok halász halt meg miatta. Amikor meghallották a szirén szép énekét, a szikla közelébe merészkedtek, és összetörték magukat.

- Sosem hallottam róla - vallom be.

- Hát Heinrich Heine és Loreleyről szóló balladája? Nem ismered? A romantika korából való. „Ich weiss nicht, was soli es bedeuten, dass ich so traurig bin” - szavalja. - Az érettségim vizsgáztam Heinéből, és még mindig emlékszem a versre. Hogyan mondanád lengyelül?

- Nem tudom, mi az oka, hogy olyan szomorú vagyok... Bocsánatot kérek, de nem vagyok költő. Ti a német líceumban Heinéről tanultatok, mi pedig a lengyelben Mickiewiczről. Nektek van Loreleytek, nekünk Switeziankánk! - Ismered ezt a balladát?!

- Ez is tragikus?

- Nagyon. És szintén a megcsalásról szól.

- Ki csalt meg kit?

- Egy szép, fiatal ifjú. Valójában nem csalta meg a leányt, de készen állt rá. El is követte volna, ha meg nem akadályozzák.

- Egyszer el kell nekem szavalnod. Tudod az egészet kívülről?

- Á, nem, az egészet nem tudom, legfeljebb két versszakot. Túl hosszú az egész. És azt a Heinét ideadod elolvasni?

- Van egy könyvem a költészetéről, de, tudod, ő most be van tiltva. Zsidó származású volt, és hát, érted. A háború elején apám azt parancsolta, hogy dobjam ki, vagy égessem el. Nem dobtam ki, csak jól eldugtam. Jobb lenne, ha senki sem látna meg téged a könyvvel.

- Mint téged Mickiewicz-csel. De hogy is van ez? Heinéből feleltettek, és azt mondd, be van tiltva.

- Az ám, betiltva, de Németországban. Lengyelországban nem. Csak most, mióta a Birodalomhoz csatoltak minket.

- Vagyis a megszállás óta - pontosítom.

- Iszol egy teát? - kérdezi váratlanul, és fölkel a székből. - Van igazi angol teánk.

Honnan van egy falusi csendőr házában angol tea? Nem kérdezem. Nem akarom tudni. Már nem emlékszem az ízére. Bizonyára egészen más, mint a szárított hársfa vagy menta, amelyet mi iszunk otthon. De hiszen, bár egyikünk sem mondta ki egyenesen, nem teázni találkoztunk a házukban. Mindketten sokat kockáztattunk. Frida a jóhírért, én az életemet.

- Frida, kevés időnk van. - mondom. - A családod hazajöhet.

- Későn jönnek haza - válaszolja. - Az unokatestvérekkel találkozhatnak.

- És ha megjelenik Krupiński?

- Nem jön - válaszolja Frida. - Szabadnapos estig.

- De nekem haza kell érnem ebédre - mondom csöndben.

A lemez lejáráóban. A tű a tányér közepe felé tart. Az utolsó körön forog, néhányszor megismétli az utolsó kör nyögését. Frida fölemeli a kart, leveszi a lemezt, megfordítja.

- Meghallgatjuk a másik oldalt? - kérdezi, és meg sem várva a választ, elindítja a lemezt.

Zarah Leander a következő melankolikus dalt énekli. Ezúttal arról, hogy hisz a csodákban. Nem hallok a szavakat. Odamegyek Fridához, karommal átfogom a vállát, és a szemébe nézve mondom:

- Szeretlek.

Vallomásom jólesik neki, de riadalmat is kelt benne. Hozzám simul, száját fülemhez közelíti, és úgy mondja, hogy ne lássam az arcát:

- Én is. Én is szeretlek.

Újra csókolózunk növekvő szenvedéllyel, egyre nyitottabb ajkakkal. Érinteni akarom a testét, ölelni, szorítani. Nem érdekel, hogy Frida német, akinek tilos lengyel fiúval járni, nem érdekelnek a tiltások és parancsok, fajok és osztályok. És az sem, hogy a földalatti hadsereg katonája vagyok, ő pedig az ellenséges néphez tartozik. Ő Frida, az a kislány, akit gyerekkorom óta ismerek, fiatal nő, akit szeretek, és akit most kívánok. Aki bizalommal és odaadással engedi át magát. Az ágyra fordulunk, és már tudom, hogy az a valami meg fog történni, hogy semmi sem árthat nekünk.

A tű lecsúszik a sellakkal bevont korongról, cserélni kellene a lemezt, de egyikünknek sincs kedve a lemezjátszóhoz menni.

Frida nyitott szemmel fekszik, igyekszik szégyenlősen betakarni mezítelen testét. Én felhúzom a nadrágomat, az ingemet nem gombolom be. Oldalra fordulva kicsúszom Frida mellől, s hol kipirult arcát, hol a már melltartóba rejtett keblét nézem. Győztesnek érzem magam.

- Loreley - mondom. - Én Loreleyem.

Frida mélyeket lélegzik. Szemét lehunyja.

- Te vagy életemben az első férfi - vallja be. - Most már senki más nem lehet az első.

- Kinek lenne hozzá kedve? - kérdezem tréfálkozva.

Elkomolyodik. Kinyitja a szemét. Pillantása riadt.

- Már csak te lehetsz - ismétli komoly hangon ugyanazt. - Örökre.

- Frida - kérdem nyugtalanul. - Nem lehet, hogy férjhez akarnak adni?

Frida hallgat.

- Már tudom! - kiáltom hirtelen, elkábulva a fájdalmas gyanútól. - Az az SS-katona Rypinből, aki be-benéz ide, akivel moziban voltál. Az a...

- Menj már! - mondja Frida, és eltaszít magától. - Ne nézz ide! Föl akarok öltözni.

Arcomat a falnak fordítom. Begombolom az ingemet, és betűröm a nadrágomba. Behúzom vékony, kiszolgált nadrágszíjamat. Éget a belsőm. Nem tudom, hogy a haragtól-e vagy a féltékenységtől. Ki vagyok én amellet az SS-katona mellett? Miért akar Frida inkább engem, és nem a németet? Amikor visszafordulok, látom, hogyan igazgatja a mintás ágyterítőt.

- Egy kis mosást kell végezniem, mire a szülők hazaérnek - motyogja németül, mintegy magának.

- Most innék valamit - közlöm.

- Hozok vizet a konyhából.

Hangja kissé rekedtes lett. Kimegy és hoz nekem egy bögre vizet.

- Angol tea már nem lesz? - viccelek.

Összecsukja két kezét, ujjait egymásba fonja.

- Janek, kedvesem - mondja - Szeretnék veled lenni egész estig, de félek. Ha valaki meglátna itt téged, nem is tudom.

- Azt mondtad, hogy senki sem fog jönni.

- Krupińskira mondtam. Ráadásul, mivel szabadnapot kapott, nekem kell egyedül megetetnem az állatokat. És benézhet valamelyik szomszéd is. Tudják, hogy itthon maradtam.

Lassan iszom a vizet.

- Ne segítsek?

- Egyedül is elboldogulok. Menj már!

- És az az SS-katona? Vele mi van? Miért nem válaszolsz?

- Ostobaság.

Mintha csak megerősítené a lány félelmét, kopogás hallatszik a bejárati ajtó felől.

- Ágy alá! - parancsolja.

Hasra vetem magam a padlón, és bemászom az ágy alá. Frida kimegy, becsukja a szoba ajtaját. Rövidesen hallom, hogy valakivel beszélget németül a konyhában. Az idegen hangja elárulja, hogy tizenéves fiú az illető. A beszélgetés tartalma nem jut el hozzám. Úgy érzem magam, mint egy tolvaj. A párbeszéd rövid ideig tart. A folyosóra nyíló ajtó nyikorgását hallani, és Frida egy perc múlva bejön a szobába.

- Kijöhetsz - szól oda nekem.

Kimászom a padlóig érő ágytakaró alól. Gyalázatosan érzem magam. Fölállok.

- Alfred Gogolin volt az. Bruno indulás előtt megkérte őt, nézzen át, hogy minden rendben van-e, amikor egyedül leszek - mondja Frida vidáman. - Magad is láthatod. Arcon csókol, közel a számhoz. Szorosan magamhoz ölelem. Elsőnek megy ki az udvarra. Körbenéz, aztán jelt ad, hogy kijöhettek. Átsurranok az istállóig, onnan a mezőre. Senki nem lát.

Nem megyek haza. Nagy ívben megkerülöm a falut, aztán átmegek az úton, és egy ösvényen leereszkedem a vízmosásba, amely erről az oldaláról nem olyan meredek és veszélyes. Kitépek egy darab szálát a magas fű közül, és rágcsálom édes végét. Az ismerős fák árnyékában biztonságban érzem magam. Kerülgetem a szúrós gazokat, a kökénybokrok ilyenkor fejlődő hajtásait, átfurakodok az utolsó virágait hullató lila akácok és a szúrós szagú bodzabokrok között, aztán elnyúlok a fűben egy bimbózó jázminbokor alatt. Kezemet a fejem alá teszem.

Nyugodtan még egyszer átélem a történeteket. Próbálom összeszedni forrongó érzéseimet. Gondolataim körbe-körbe forognak, mint kutya a farka után. A földalatti hadsereg katonája vagyok. Ugyanakkor udvarolok egy német lánynak. Szeretem Fridát. Felderítő feladatokat hajtok végre. Harcolok a németek ellen. Frida is közéjük tartozik. Felülök. A föld felől nagyon árad a hideg.

Az én ellenségem Hitler és az állama. De minden német ember Hitler híve? És az összes orosz ember Sztálin híve? Nem lehet, hogy Frida Hitler ellen van? Térdemre hajtom a fejem. Arra gondolok, hogy nem árulhatom el magam ezzel a szerelemmel. Egyikünk sem teheti. Még egy konspiráció.

Hirtelen nem várt gondolat jut eszembe. Mi lenne, ha a két konspirációból egyet csinálnánk? Vajon Frida átjönne-e közénk?

Fölkelek. Átfurakodom a bokrok között az ösvény felé. A vízmosás alján megyek a másik végéhez, ahonnan a halastavakhoz lehet kijutni.

A távolban egy alakot látok. A föld felé hajolgat. Amikor kiegyenesedik, megismerem. A boszorkány Gardecha száraz ágakat gyűjt. Nem kelt bennem félelmet. Közelebb megyek. Megint lehajolt.

- Adjon Isten! - kiáltok feléje.

Fölemelkedik.

- Száraz, hát összeszedem - mondja, mintha magyarázkodni akarna.

Lassan közeledik felém, hátán egy nyaláb rőzsével.

- Szerencsés vagy te máma, fiatalúr, ó, szerencsés - teszi hozzá károgó hangon, szájával talányosan mosolyogva.

- És Gardecha asszony honnan tudja? - kérdezem meglepődve.

A boszorkány nem válaszol. Görcsös tenyerével váratlanul elkapja a karomat, és a szemembe bámul. Nézése megváltozik.

- Te ne félj semmitől! A vörös csillag tüzet hány. Te állj!

- Miket beszél maga! - Próbálok kirántani kezéből a karomat és hátrálni, de a boszorkány erősen szorít.

- A vér a fehérre ömlik, a halálfej lehullik - folytatja, és szeme egyre jobban világít. - Neked semmi bajod, te fogd a kardot, és fuss! Fuss és kaszabolj! Nehogy lemaradj!

Reszketés fog el. Mozdulatlanná dermedek. Gardecha egy örült benyomását kelti az emberben. Óvatosan figyelem őt. Tekintete hirtelen kialszik. Könnyedén megütögeti a vállamat, és elmegy. Néhány lépés után visszanéz.

- Nehogy lemaradjál - ismétli. - Mert ha lemaradsz...

Mozdulatlanul állok, amíg Gardecha el nem tűnik a szemem elől. Akkor óvatosan elhagyom a vízmosást.

Szenyán Erzsébet fordítása

Fellinger Károly

A hiány köténye

Legbelül örült az Úr annak, amit
az első emberpár megcselekedett,
véghezvitt egyáltalán, legbelülre
került végre a szív, mind ez idáig
nem talált neki biztos helyet, pedig
elképzelte az üres koponyában,
a teremtő föld védekezett, elvi-
tette a bűnt a tapasztalt nemléttel.
Az idő nem hagyja a teremtett vi-
lágot befejezettnek tekinteni,
ezért van szüksége az embernek a
szemére, ezért nem szabad az idő,
óraláncai egyre fényesednek,
a leggyengébb láncszem gyerekkorunkban
a tökéletesség utánczata lesz,
a szárny nélküli angyal Isten kitárt
karjába rohan, ahogy az artista,
a légtornász lép be az életünkbe,
a tárgyá nemesült korhadtt fagyökér,
a teremtésnek nem az okát kell meg-
találni, hanem elfogadni azt az
örök és lusta port, amiből vagyunk,
amiből vétettünk, és ami szabad
akaratot a pásztoroknak terem.
A nő, aki tudja, hogy nyolc napot fog
élni betegen született gyermeke,
csak a születésnek örülhet, mert ha
reménykedik, már kibúvót keres, így
viszont nem érzi majd kincsnek gyermekét,

hogyan megmentse őt az örök haláltól,
azonnal az áldatlan földbe dugná,

FELLINGER KÁROLY (1963) felvidéki költő, helytörténész. Legújabb könyve: *Lélekbogánccs* (Vörösmarty Társaság, 2022).

féltése felégeti az őt folyton kereső,
kutató feledékenység ösvényét,
hiába akar átkelni a pernyén,
lángokat éhezik, fuldoklik múltja,
a gondviselésben véres trójai
katonákat sejt, pedig nem hisz bennük,
ahogy a szabad akaratban sem, a
nemlét Istenében, a sajátjában.

Legbelül örült az Úr annak, amit
az első emberpár megcselekedett,
a tiltott almafát töktiszta fejjel
és merő szeretetből ültette el,
ahogy az első emberpár fülébe
a remény a bolhát, a végtelen Úr
nem az unalmas, vad fellegekben,
Ádám s Éva kedvében akart járni.

*

Nagybátyám nem a szülőfalujában
lett eltemetve. Anyám lánytestvére
a közös házuk kis kertjéből földet
vitt a gödör aljára, s széjjelszórta.
Mi, rokonok meg, nagyapám sírjáról,
tág öltönyzsebünkben vittünk oda
hantot, amit a csöndben leeresztett
koporsóra dobtunk búcsúzóul.
Amikor először vásároltam a
saját pénzemből szántót, hazavittem
egy vödör tőzeges földet, boldogan
ültetve belé lucernát, lóherét.
Elhatároztam, ha jövőre majd négy-
levelű lóherét is terem, békén
hagyom, megetetem a vén kosokkal,
nem lesz kivételezés. Késő este
cérnát kötöztem a szaloncukrokra.
A rossz szemem és az ügyetlenségem
miatt rengeteget káromkodtam, majd-
nem annyit, mint amikor a nagy, szúrós
karácsonyfára rakom valamennyit.

*

A régi, elhagyott temetőt járva
hallgatom a korhadó fakeresztek
bús nyikorgását, csak a szentlélek képes
összetartani valamennyit, holtak
a csillagok, mind fölém kerekednek,
vadcseresznye-szemekkel bámulnak,
szép, mulandó emléket látnak bennem,
végül már szabadulni akarok, át-
gyalogolni a megszűnt sírokon, rö-
vidíteni a kivezető utat.

Krónika-töredék

A megnyírt bárány felejthetetlenül
béget, ez már a némafilmek közös
kiváltsága, amikor a jövőendő
hátról támad, szembeszél a csöndje.

A feneketlen kútba hajított kő
visszahull Isten fejére, aki át-
utazóban van itt a földön, ahol
még sose járt, képzeletére bízva

azokat a ruhákat, amikben a
holtakat eltemetik, s amik egyre
nagyobbak lesznek a feltámadáskor.
A végtelenben véglegesen megáll

az idő, de a magányos órák nem
vesznek tudomást erről, bár vesszettől
késleltetik az elszámolást, közben
az őrzőangyalok teljes hiánnyal,

mellszélességgel, irgalmatlanul
bedobják a ringbe a törölközőt,
hiszen az őrzőangyalok a gyenge
hős védelmére kelnek és fekszenek.

Sárga fagyöngy

„Olyan könnyűnek kell lenned, mint a madár,
nem pedig olyannak, mint a toll.”

Paul Valéry

Élősködik a fényen az ember, az
autista gyermek az alkalomhoz
kötött cselekvési szokások szerint
akar élni, amit maga hoz létre,

attól rettegetve, hogy a szertartásból
kifelejt majd valamit, és önmagát
büntetheti miatta. Minden úthoz
egy rítus vezet, az étkezéshez is,

csak az önzéssel tudja megérteni
környezetét, elfogadni, ami nincs.
Mint cirkuszi ceremóniamester,
a mélybe veti magát a trapézról,

hogy a semmiből biztos védőhálót
álmodjon a megfáradt pókok alá.

Talizmán

A tökéletesség mindig a felszínt
kaparja meg. Egy félbehagyott, kerek
mondat. A hagymapucolástól könnyes
szempár, a létezés szépséghibája.

A levágott végtagú embernek fáj
így a hiányzó kar vagy a boka. Ha
a bal kézfejét operálják le, a
tenyér úgy viszket majd, mintha gyógyulna.

A szent öreg

Justus et tenax propositi vir.
(Horatius)

Jelképes a költő szeme, nem akar
helyet foglalni, a hátsó sorból nem
látni jól a színpadra, nem böki ki
magának az Isten, nem választja ki

annak az egynek, akit még meg lehet
téveszteni azzal, hogy csak hozzá
idomul, neki beszél egyedül
el a csendet működtető dugattyúk

zaját. Jelképes a költő szeme, a
felesleges, haszontalan kéményen
jár, a hit nagyvonalú távolságán
felfűzve a Hold, az elgurult gyöngyszem.

*

Virág Benedek, pálos szerzetes, el-
hagyva eredendő nevét, az Ádám
Ignácot, nagyjából a teremtett ős,
Ádám gyermekkorát élte nap mint nap.

Az első magyar költő, aki szobrot
kapott, az meg, mint a nála felejtett
tojással, kenyérrel teli kis kosár,
hogy önérzetesen éhen ne haljon.

Apám régi medrekről mesél

(Regényrészlet)

A forrongó időszak, melyben felcseperedtem, példátlan változásokat hozott hazánkban. Felsorolni is nehéz a megújulás ezernyi formáját, mely a modern kor előszobája volt. Az Európa-szerte országról országra burjánzó elszakadási kísérleteket szülővárosomban is kitörő lelkesedéssel köszöntötték. Az arcokon azonban az öröm mellett nemsokára a kétely csírái is előbújtak.

Apám nagy tisztelője volt Kossuthnak és Széchenyinek, vitájukról a napilapokból értesült. A nagyhírű gróf legkiérleltebb írása, a Stádium a születésem előtt négy évvel jelent meg, később, egri tartózkodásom alatt magam is elolvastam. Öregem előremutató írásként beszélt róla, a lényegét összesűrítő tizenkét törvényből azonban a nyolcadikat súlyosan kritizálta. Széchenyi itt ekképp írt: „A céheket, hatósági árszabást, egyedárusítási jogokat, azaz a szabadverseny akadályait meg kell szüntetni.”

Sokszor hallottam, mikor étkezőnkben más szakma mesterei is félelmüknek adtak hangot. Jöttek takácsok, molnárok, vízimolnárok, csizmadiák, szabók, vargák, szűcsök, megannyi céhbeli ember, hogy kikérjék Herczog Antal véleményét. Sok probléma volt a kontárokkal, céhen kívüliekkel, mi esetünkben leginkább a halárusítást illetően.

Az idő előrehaladtával azonban a nemzetiségek közti különbségek kerültek előtérbe. Intő leckét kaptunk abból, milyen rombolásra képes a politika a korábban békében élő népek között.

Tizenegy esztendősen már nyitogattam a szemem a világra, de a legtöbb történet ellopott beszélgetésekből és az arcokra kiülő érzelmekből tudtam kikövetkeztetni. Örvendezés, felháborodás, megbékélés, kétségbeesés, beletörődő lemondás, újbóli lelkesedés mind-mind ott bujkált a szemek és a szájak körüli zugokban. Apám nem engedte, hogy napilapokat olvassak, de mit is érhettem volna belőlük én, oktondi halászivadék. És mit értettek az egyszerűbb céhtagok, kik az olvasás-betűvetés tudományát sem bírták?

– Mondd meg, Anti, örüljünk, vagy ne örüljünk? – tették fel apámnak a kérdést. – Mehetünk idén halászni, vagy maradunk otthon?

OSZTROGONÁCZ MIKLÓS (1977) költő, író. Legutóbbi kötete: *Véres látóhatár* (Gold Book, 2024).

- Egyelőre várunk - jött a válasz. - Dolgozni azonban köll!

A hangok 1848 elején bizakodók lettek. Január közepén az itáliai Palermóban felkelés tört ki, melyről a polgárok úgy vélekedtek, nem fog megállni a Habsburg Birodalom határvidékén. Az igazi áttörést azonban a párizsi forradalom hozta meg. Bajánál zajlott a Duna, és jégtáblák ropogásától volt hangos a környék, mikor a hírek elérték a várost.

- Nemsokára puskák fognak „ropogni” - közölte apám és pipájának hamuját a kályhába szórta. - A franciák elűzték a „polgárkirályt”, és kikiáltották a közársaságot.

- Félek, Anton - horgadt le anyám feje.

- Az ország sosem került ilyen közel a függetlenséghez, kicsim - jött a csitító szó. - Még a nagy Rákóczi fejedelem idején sem.

Fölöttébb nyugtalanító szavak voltak ezek egy asszonyi fülnek. A női lelket az odaadó szeretet, családi békeség, a tűzhelye melege, és kert szépsége inkább vonzotta, mint a nemzeti függetlenedés, a Habsburgoktól való végleges elszakadás, önálló berendezkedés, és hasonló fennkölt fogalmak napi szintű felöblögetése. Ezekben a férfiaknak való eszmékben ők csak fegyveres konfliktusokat, elholt szerelmeket, árván maradt gyermekeket, hadirokkantakat és talajt vesztett özvegyeket láttak.

Jó okkal...

Európa azonban kevésbé figyelt oda az asszonyi lélekre. Bécs, Pest-Buda, Berlin, Milánó, Prága s még Bukarest felkelői is tudtára adták a hatalom addigi birtokosainak, hogy elégük van a számukra avított politikai berendezkedésből. Kossuth gyűjtőbeszéde célba talált, a császárvárosban felkelés robbant ki, mire a körmönfont Metternich Kelemen lemondott, és futásnak eredt, az uralkodó pedig alkotmányt ígért Ausztria népének.

Két napra rá Pest-Budán is kitört a forradalom.

Baján a nemzeti eszmék nem voltak idegenek. A magyarosodás már a század elején gyors ütemben folyt, sok hazai várost megelőztünk e téren. A gazdasági jegyzőkönyveket Ország Mátyás előterjesztése nyomán huszonkettő novemberre óta anyanyelven vezették. Sok magyar család költözött be, és a helybeli nemzetiségek is elmagyarosodtak. Az 1827-ben alapított Nemzeti Társaskörnek egyetlen halászemberként apám is tagja volt, igaz a munka végett csak ritkán vett részt a beszélgetéseken, vitákon. A helybéli polgárság itt ismerkedett meg a Széchenyi-féle reformeszmékkal, valamint külföldi lapokat is olvashatott. Atyám miután visszatért a dunai tanyáról, időt nem spórolva, minden újságot átböngészett.

Huszonkilencben a város bátor lépést tett: a tanács megszavazta, hogy az utcák magyar nyelvű feliratokat kapjanak. Az idő múlását az éjjeli örök ezidáig szerb nyelven hirdették, most áttértek magyarra. Bartó Mátyás plébános indítványozta a hazai nyelvű oktatást, melyet a városi tanács elfogadott. Ezért törénhetett, hogy én már anyanyelvemen tanultam.

Mindezt igen komolyan vette a megyei tisztikar is.

Gyermekkorom szépségben telt, ám ahogy telt az idő, apám felfedte előlem, milyen is volt akkoriban a közhangulat. Válságtünetről beszélt, s hogy Baja társadalma fesleni kezdett, akár a dohos kárpit. A nemesek életszínvonala csökkent, anyagi helyzetük túlzott aggodásba sodorta őket. A bajai uradalom helyzete is örök bizonytalanságra adott okot. A Grassalkovichok utolsó ivadéka, III. Antal örökös nélkül halt meg 1841-ben, eztán a Horváth, Viczay, Zichi-Ferraris családok kezébe került. Hol ez, hol az birtokolta, s ez az áldatlan állapot egészen 1862-ig fennmaradt, mikor is Zichy-Ferraris Bódogtól a város nem kevesebb, mint hétszázhuszonkétezer forintért megváltotta.

A nemesi vármegye feudális terhei már-már elviselhetetlenné váltak, főleg a közmunkák terén.

Ilyen áldatlan állapotban találta Baja kiváltságos mezővárosát a negyvennyolcas márciusi forradalom.

Az ifjúkor a legtöbb eseményre jótékony leplet takar, amit aztán a nagybetűs élet egy szép napon leránt, és a cseperedő fiatal egy akkora társadalmi és politikai pofont kap, hogy nem győzi kapdosni a fejét. De ekkor tizenegy évesen még a forradalom, mint fogalom sem tudott bennem különösebben mély nyomott hagyni. Pajtásaimmal épp a Pandur-szigeten csatangoltunk, mikor tizenhatodikán megérkezett a pest-budai felkelés híre. A szájakon számunkra ismeretlen emberek nevei tűntek fel: Petőfi, Táncsics, Irinyi, Vasvári, Degré, Jókai...

A forradalom vérmentes győzelemmel zárult.

A város kitörő örömmel fogadta a hírt és köszöntötte a kinevezendő magyar kormányt. Hogy a hadügyminiszter a bajai származású Mészáros Lázár lett, külön büszkeségre adott okot.

Egyik maradandó élményem, mikor a pesti események előtt tisztelegve egész Baját kivilágították. Mintha a márciusi égbolt csillagai szálltak volna le a földre, hogy felmelegítsék a szíveket.

A Batthyány-kormányban azonban már működésének kezdetén súlyos gondjai akadtak, és ez leginkább a nemzetiségi kérdésekben volt tetten érhető.

Pesten július negyedikén ült össze az első népképviselői országgyűlés, ahová Baja városának is képviselőt kellett küldenie. Szemere Bertalan belügyminiszter által ellenjegyzett választási utasítások értelmében kidoboltatott, hogy a szavazók összeírását nyilvánosan, a közpiacon, vagyis a mi esetünkben a Fő tér közepére kiállított bódében végezzék, emellett egy központi választmányt is szervezni kellett a választás lehetőleg békés levezetésére. A Bácskába kiküldött királyi biztos, Csernovits Péter Bajára érve a rend fenntartására bizottmányt nevezett ki. Ekkor már az arcokon az ellenségeskedés félreérthetetlen jelei tűntek fel. Ez leginkább a szerbek délvidéki mozgolódásának volt köszönhető, akik a horvátokhoz hasonlóan önálló nemzetként történő elismerést indítványoztak. Az újvidéki és a pesti gyűlések küldöttei Pozsonyban egyenesen Kossuthoz folyamodtak, ahol elutasításba ütköztek. Nemsokára már az önálló Szerb Vajdaság létrehozását követelték, és a májusi nemzeti gyűlésükön fegyverbe hívták a szerb lakosságot. A bajai rác polgárság néhány személyes bántalmazástól

eltekintve tömegesen ugyan nem fordult a magyarokkal szembe, azonban a törés megtörtént, és a szabadságharc egész ideje alatt a városon súlyos nyugtalanság ült.

Nehéz idők voltak, melyekre nem szívesen emlékszem vissza. Az elszakadási kísérlet sikere beletorkolt egy szabadságharcba, melyet a sok büszkeségre adó siker mellett végül levertek.

Eszembe jut a nap, amikor apám bejelentette, hogy Baja városa Kossuthnak felajánlotta kilenc harangját ágyúöntésre, s melyeket végül negyvenkilenc októberében a III. császári hadsereg parancsnokságától kellett visszaigényelni. Kalandos utat jártak be, és csak a véletlenül múlt, hogy végül mégsem lett belőlük ágyú.

A város szinte az utolsó pillanatig lojális volt a nemzeti kormányhoz, 1849 januárjában azonban a talaj Dél-Magyarországon forróvá vált. A legfőbb hadszíntér a Közép-Tisza vidékére tolódott, ezért kivonták a környékről a katonaságot. A fogyó levegőben a bajai társadalom, ha lehet még osztottabbá vált, Bács megye káoszba fulladt. Nyitva állt a kapu a szerb csűrhe előtt, akik felfelé vonulásukkor állatokként pusztítottak. A német lakosságból sokan melléjük álltak, és kegyetlen gyilkolásba kezdtek. Apám és a halászcéh sváb tagjai hűek maradtak a magyar kormányhoz, amit később nem egyszer a szemükre vetettek.

A gyermekkorom az udvarunk hátsó részében található épületben ért véget. Ez az istállóból átalakított kamra volt öregem kedvenc tartózkodási helye, gyakran elvonult ide, mikor egyedüllétre vágyott. Pipára gyújtott, lejegyezte gondolatait, a céh ügyes-bajos dolgaival bíbelődött, újságot olvasott, hálót kötött, vagy épp bicskájával fabrikált. A falon halászkésztségek száradtak, az öntöttvas kályha mellett széles nyárfaasztal terpeszkedett, melyen most egy hosszúkás faláda hevert. Bátyámmal megszeppenve figyeltük, ahogy apám leveszi a fedelet, és a szalma közül egy olajos rongyot szed elő. Levegőt is elfelejtettünk venni, mikor a szövet alól egy puská és három pisztoly került elő.

Nem akármilyen hétköznapi kacatok voltak.

A kormány harcieszköz hiányra hivatkozva bekérte a városi polgárok fegyvereit. Ócska pisztolyok és puskák kerültek elő, javuk szekrények, ládák mélyén porosodott. Azonban a honvédtoborzás után, 1848 végére országosan hatvanhét zászlóaljzat szerveztek meg, s ehhez hozzájött hat huszárezred felállítására is. Nem volt mese, e csapatokat már komoly harcieszközökkel kellett ellátni.

Magyarországon a szabadságharc előtt nem létezett fegyvergyártás. Batthyány áprilisban tárgyalásokat folytatott a Pesti Gép- és Vasöntőgyári Társasággal és végül egyezsége jutottak. A kormány kamatmentes kölcsön fejében megrendelt százezer szuronyos puskát. A gyárat novemberben Kossuth államosította. Ekkorra már nem kevesebb, mint napi ötszáz fegyvert állítottak elő. Rajta kívül nagyjából húsz üzem foglalkozott alkatrészgyártással és összeszereléssel. Külföldi források is akadtak. Sztankó Soma főhadnagy több mint húszezer korszerű puskát vásárolt és küldött haza negyvennyolc őszén.

Mészáros Lázárnak köszönheti Baja a nemzetőrség felfegyverzését. A hadügyminiszter és képviselő nem feledkezett meg szülővárosáról, négyszáz szuronyos puskát küldött. A gyutacsos muskéták korszerűek voltak, nem voltak kitéve az időjárás viszontagságainak.

Hogy apám hogyan tett szert egyre, soha nem tudtam meg. Gyanítom, hogy kiterjedt kapcsolatai révén.

– Vészterhes időkét élünk – kezdte, és leültetett minket az asztalhoz, magával szemben. A fal mellett hasogatott tűzifák sorakoztak. Felkapott egy vékonyabb gallyat, kinyitotta a kályha ajtaját, beletartotta, s miután tüzet fogott, meggyújtotta pipáját. – A két pisztolyt nektek szántam – pöfögte. – Noha lovasági fegyverek, ahhoz hogy elsüsd, nem kell se nyereg, se ló, de még egy hitvány számár sem. – Tréfáján ő maga sem mosolygott, mi kushadtunk, meg sem mertünk nyikkanni. Komorságunkat látván, felsóhajtott: – Reméljük, nem kerül rá sor. A dolgról mélyen hallgattok. Ha valamelyiktek elcsicsergi, bajt von a fejemre. A mai napig kétes, hogy meg tudjuk-e verni a császáriakat, és a garázda szerbeket. Ha veszítünk, minden egyes fegyvert összegyűjt az ellenség, és jaj annak, aki nem szolgáltatja be. Ha így történik, nem áll szándékomban tudtukra adni, hogy mi van nálam. De egyelőre még bizakodjunk a győzelemben. Most pedig kimegyünk a Duna mellékre. Ott fogom megtanítani, hogyan használjátok.

Istennek hála, a szabadságharc idején egyszer sem kellett elsütni, pedig kijutott Bajának a nehézségből.

Február elején a várost menekülők lepték el.

Apám öklével az asztalra csapott és cifrát káromkodott, mikor Drágics György császári őrnagy a hónap végén elfoglalta Zombort. A védekezésben bajai nemzetőrök is részt vettek, mindhiába. Aztán jöhetett Felső-Bácska hódoltatása. Mondanom sem kell, Drágics nem válogatott az eszközökben, aki nem engedelmeskedett, kötélvégre került.

Baját Petricsevics Horváth császári és királyi őrnagy szállta meg. Anyám, nővéremmel karöltve reszketett, apám megtiltotta, hogy a házból kidugjuk az orrunkat. Petricsevics súlyos hadisarcot vetett ki a városra, lélekrohasztó terhet, melyet csak nagy nehézségek árán sikerült kiperkálni.

Közben a táj tavaszba öltözött, a halászat megkezdődött. Apám épp a hálót húzta, amikor megjött a hír, hogy Bácska ismét felszabadult. Gyorsan a városba sietett, és együtt örült a tömeggel. A vigalom a tetőfokára hágott, amikor Budavárat a magyarok májusban bevették. Ki gondolta volna akkor, hogy e dicsőség a szabadságharc utolsó öröme okot adó haditette lesz. A tanács a következő vasárnapra nemzeti ünnepet rendelt el, a legvégsőt a csatározások időszakában. A házak oromzatán – köztük a miénken is – nemzeti lobogót csattogtatott a májusi szél. Misét szerveztek a Fő térre, melyen a halászcéh tagjai is teljes számban megjelentek. De a legszebb mégis csak a nemzetőrség és az itt állomásozó zászlóaljak tisztelgése volt, s hogy este másodjára is kivilágították Baját. Hordókat vertek csapra, a tér zenesztől volt hangos. Megszólalt hegedű, síp, tambura.

Apám igen jól bírta a bort, de ezen az éjjelen dülöngélve, nótásan érkezett haza. Ha tudta volna, hogy a medve bőrére iszik, akkor sem hagyta volna ki az ünneplést.

Pedig így történt.

A város a medve bőrére ivott.

Június közepén Baja háborús helyszínné vált. Hadikórház létesült, ahol nagyon sanyarú körülmények között ápolták a sorra érkező sebesültek. Amputáltak, csonkoltak, sebeket kötöztek, s mindezt gyógyszerek híján. A sérülteket pálinkával és borral itatták, hogy fájdalmaikat valamennyire enyhítsék. Mind az orvosokat, mind az ápolókat a puszta hazaszeretet vezérelte, fizetést ugyanis nem kaptak.

A halászcéh tagjai közül Kukity Gábort és Szeif Ferencet „katonának állván” bejegyzéssel apámék szegődttették és egyben szabadították. Hogy Feri sorsa mi lett, sose tudtuk meg, minden bizonnyal elesett. Kukity azonban hazatért és húsz év múlva mesterré vált.

A pénztárkönyvben később kikerestem ezt az időszakot, és elszoruló szívvel olvastam a sorokat: „*Pesten Szabadság téren emelendő emlékre adatott 12,30". 1848. május 7.* Az emlékmű sosem épült meg, az események ugyanis túl gyorsan pörögtek fel és váltak végzetessé.

És végül az elátkozott július 30-i napon, mikor a kánikula a tetőfokára hágott, Althan őrnagy és verejtéktől bűzlő katonái megszállták a várost.

Haynau főparancsnok gyűlöletes kiáltványa Baja utcáit is elárasztották, egy nehéz korszak árnyát vetve a városra és hazánkra.

Lezsák Sándor

Kierkegaard úr látogatása

1. Kórházi ágyon

Mint a konyhaszékre dobott
szétrongyolt nagykabát –
úgy vagyok most,

aki várja a Fekete
Villamost,
hogyan vigye, vigye már,

tovább, tovább
az Égi Hazához,
a Mennybéli bejárathoz

2. Hallomások

– Ilyen közel még nem volt
az elérhetetlen hozzám –

– Amikor az elérhetetlen
a szomszédod lesz,

csak átnézel,
és már otthon is vagy –

– Ilyen távol
még nem voltam magamtól –

– Ennyire még soha
nem értettem az érthetlent –

– Ennyire még soha nem volt
érthetetlen, amit megértettem –

LEZSÁK SÁNDOR (1949) író, költő, tanár. Az Országgyűlés alelnöke.

3. Billenő

Még előtte vagyok,
még lehet,
még lehet
másképp is.

Már mögöttem
a fedezék –
de még lehet,
lehet másképpen is.

4. A Nagy Varrógép

Az utolsó pillanatban
a tegnapiról megmaradt kávé.

Vészféket húz a sorsom,
rázkódok a Fekete Villamoson,
vissza kell mennem,
még nincs minden rendben.

Zakatol a Nagy Varrógép,
élő adásban vibrál a kép.

5. Fiamnak

Egyszer majd
átnézed a
jegyzeteimet.
Egyszer. Majd.

6. Átmenet

Kierkegaard úr
visszavonult:

„A jövő közelebb
van a jelenhez,
mint a múlt.”

Cuni

Kovács Attiláné sz. Kisfügedi Mária (1946)

Részlet egy készülő falurajzból¹

Kisfügedi nagyszüleim Szőkékéhez² kerültek szolgálónak. Szőkéknek nem volt családjuk. Közben megszületett édesapám, és ők örökbe fogadták. Ráhagytak minden vagyont, ami sok volt. Volt tanya a szőlőhegyen, szállás Poszátán, Mózesék és Vincze Áronék szállása mellett, ház a Kossuth utcában. A házzal szemben a Báta túlsó partján istálló meg disznóólak. A szálláson is volt gazdaság; csodálatos hely volt, a szívem most is fáj érte. Nagy istálló, dohányszáritó, disznóólak a hatalmas góré alatt. A szállás mellett folyt a Kovács foka egyik ága, mellette egy füzes, amiből a kosarakat fonták, a másik oldalon egy halastó. Ez mind-mind édesapámé, Kisfügedi Jánosé lett.

A kulákrendszerben kulákká nyilvántották, mindent elvettek, nem maradt semmi. Előtte Hargitai, a vébé titkár szólt Figler öregapámnak, édesanyám ajának: „Imre, vidd haza a lányodat, mert listára veszik a családot.” Öregapám összehalkolta őket, és elvitte a házába, az ott volt az Arany János utca sarkán. Édesapám, édesanyám, amit tudtak odavittek. Akkor öreganyámék a szállásról bejöttek a falusi házukba. (Kilencvenhat kisablak volt az üveges gangon.) Egy szobát hagytak nekik, a többit betelepítették lakókkal. (Én akkor hatéves voltam.)

Tolnainé a tanácsnál dolgozott, vele élt a családja meg az anyja is. Nem tetszett neki a házunk, áttették őket a Vincze-házba. (Ott laktak egy ideig Lévai tanítóék is.) Tolnaiék helyére a házunkba új lakók jöttek. Ők pilisiek voltak. Az első szobát vécének használták, az udvaron kivágták az összes fát. Ötvenhatban kiköltöztek, de a faluban maradtak. (Előttük Szemes Józsi bácsiék laktak nálunk. Józsi bácsi Szekszárdon, a városi tanácsnál dolgozott, a pénzügyi osztály egyik

GUTAI ISTVÁN (1950) író, a paksi városi könyvtár nyugalmazott igazgatója. Legutóbbi kötete: *Ahol a Csillag megáll* (Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, 2024).

1 A visszaemlékezés alapjául szolgáló interjú 2005. november 8-án készült Baján.

2 A Szőke István (1868–1922) és Szél Sára (1869–1943) házaspár családtalanul hunyt el. Teljes vagyonukat a náluk szolgáló Kisfügedi János és Feld Mária házaspárra és fiukra, ifjú Kisfügedi Jánosra hagyták, annak ellenére, hogy közeli rokonaik voltak, persze azok is jelentős vagyonnal rendelkeztek. Ez az örökösödési szokás más sárközi, köztük sárpilisi családban is gyakorlat volt. (Balázs Kovács Sándor jegyzete)

részlegét vezette. Úriember volt, sokat köszönhetek neki. Ötvenötben visszatértek Szekszárdra.)

1956-ban édesék visszaköltözhettek a házukba. Valaki szólt nekik, hogy menjenek vissza, mert már üres. Akkor már együtt laktunk a mamáékkal, édesapám szüleivel. Visszakaptuk a posztaí szállást is. Ott alig maradt valami. A nagy istállót, a lakórészt, a kemencét, dohány szárítót a téesz lepusztította. Apai nagyszüleim (Kisfügedi János és Feld Mária) kiköltöztek oda. Nagyon sokat voltam náluk, csodálatos éveket éltem ott a bátyámmal! Papa csósz volt, mama otthon dolgozott, a sok baromfival, a kertben. Abban minden megtermett, a tizenkét kilós dinnye is. Mama az út mindkét oldalára estikét és rezedát ültetett. Minden este végigsétáltunk köztük. Édesapám meg édesanyám a tanyán meg a szálláson gazdálkodott. Lovaink is voltak.

Aztán 1960-ban jött újra a téesz és újra elvitt mindent. Maradt egy tehenük, azt a Kossuth utcai ház istállójában tartották. Édesapám traktoros lett a várdombi gépállomáson. A párttitkár azt mondta édesanyámnak (mert ő intézett minden hivatalos dolgot): „Mariska! Vagy a tanyát tartsátok meg vagy ezt a szállást.” Akkor, gondolom én, összeült a családi kupaktanács, és édesanyám javaslatára a tanyát tartották meg. Tudta, hogy a szállás épületeit le fogják bontani, és kérte felhasználásra a bontott anyagot. A párttitkár hallani se akart róla. Nem kaptunk belőle egy téglát se, de az ő tanyáját följújtották belőle.

Amikor megszülettem, egy hetedízigen rokon, aki nagyon szerette édesanyámat, meg engem is, mindig így becézett: Cunikám, Cunikám! Így maradt rajtam ez a név. Egyébként a családban minden nő Mária. Még a sógornóm is. Amikor megszületett a lányom, azt mondtam: „a családban nem lesz több Mária!” Gyerekkorom nagyon szép volt. Tizennégy éves koromig éltem Pilisen. Horváth Rozika, Korsós Éva, Ács Marika, Heberling Katica, Dóczi Mancsi, Jámbor Laci, Holcz Dezső, Glöckner Albert, Maczkó Laci voltak az osztálytársaim. Asztalos Sári meg Bözsike, Korsós Éva voltak a barátnőim. (Anyai nagymamámat Asztalos Máriának hívták, hetedízigen rokonok is voltunk az Asztalos lányokkal. Családirag is összejártunk.) Libát őriztem, tehenet legeltettem a Báltán túli gyöpös részen, amikor Kisfügedi nagyapám cséplőgépnél dolgozott, én hordtam neki mindennap az ebédet. Kimentem biciklivel a tanyára, addigra a mama megfőzte, és ahol papáék éppen csépeltek, oda vittem.

Benne voltam a népi együttesben is a bátyámmal együtt. Talán én voltam a legkisebb a csoportban; volt egy nagyon szép sárközi ruhám. Még a hatodik évemet se töltöttem be Rákosi 60. születésnapján. Bogár Pista bácsi mutatta előadás előtt: „Nézz közrepre, ott ül egy bácsi, őt fogjuk köszönteni!”

Én szavaltam:

Zöld erdőben jártam,
Kék ibolyát láttam.
El akart hervadni,
Szabad-e köszönteni?

Ez nem került bele abba a filmbe, ami a műsorról készült, de ezzel kezdődött az előadásunk.

Lenyűgözött minket Budapest! A Gellért Szállóban laktunk.³ A forgóajtóval nem tudtunk betelni, állandóan ott játszottunk. Mint gyerekeknek, ezek az élmények maradtak meg. Később a gyerekeimnek mindig elmondtam, ha arra jártunk, hogy én ebben a szállodában már aludtam. Egy bajai csoporttal nemrég az Operaházba látogattunk. Megkérdeztem az idegvezetőtől: „Tudja-e, hogy itt volt Rákosi Mátyás 60. születésnapja?” Nem tudta. Megmondtam neki, hogy én itt már *fölléptem*. Leesett az álla!

Tizennégy éves koromban új tagozat indult a bonyhádi közgazdasági technikumban. Mezőgazdaságot, ipart, kereskedelmet tanultunk. Nagyon kedves, fiatal osztályfőnökünk volt, magyar-történelem szakos. Nemrég került ki a főiskoláról. Rausch Jánosnak hívták, ő vitte '56-ban az egyetemisták tüntetésén a koszorút a Bem szoborhoz. Gépírást, orosz, könyvvitelt, vállalati-politikai gazdaságtant, magyart, történelmet... egyebeket tanultunk. A kollégiumba nem vettek föl, *egyéb származású* voltam, de menzát kaptunk. Harmadikban, negyedikben már fölvettek volna, de akkor már nem mentem. Nem messze az iskolától, a Kossuth utca egyik szép régi házában laktam albérletben három gimnazista lánnyal. Annuska néni egyedül élt, abból tartotta fönn magát, hogy diákokat fogadott. Fejenként 100 forintot fizettünk, mindent használhattunk. Minden reggel egy pohár tejet és egy lágytojást kaptunk; éppen ezért a tojást nagyon megutáltam. A menzán meg a bablevest, mert azt rengetegszer főztek. Vacsorára pedig azt ettük, amit otthonról kaptunk. Kisfügedi nagymamám, amikor nem tudtam hét végén hazamenni, a várdombi tanyán fölpakolta a kakaspörköltet csipettkével, és elhozta nekem Bonyhádra. Az út nagy részét gyalog kellett megtennie!

Érettségi után jelentkeztem tanítóképzőbe, *helyhiány miatt* nem vettek föl. Szemes Józsi bácsi elhelyezett adminisztrátornak a szekszárdi városi tanács művelődési osztályára, közben besegítettem a pénzügyön. Egy évig dolgoztam ott, kevés volt a fizetés, átmentem a munkásársághoz, a megyei parancsnokságon is adminisztrátor lettem. Nagyon rendes ember volt a parancsnok is. Férjhez menéseimig ott dolgoztam. Attilával, aki pedagógus volt, Pilisen ismerkedtem meg.

Attila: Nem volt hosszú udvarlás. Unokabátyám, Lévai László és felesége Sárpilisen tanítottak. Laci mindenáron meg akart engem nősíteni. Huszonhat-huszonhét éves voltam akkor, Borotán tanítottam. A honvédség után levelezően végeztem Szegeden a tanárképzőn biológia-földrajz szakon. Hét végén mindig jöttem haza Bajára, Laci is jött haza. Az ő édesanyja anyám testvére volt. Tanulmányi szabadságon voltam, készültem az államvizsgára, amikor Laci elhívott Sárpilisre. A család közös Trabantjával elmentem. Hosszú folyosós szolgálati lakásukban (ami egykor a vitéz Dávid-, Bocsor-féle ház volt) beszélgettünk. Sógornőm, Manyi egyszer eltűnt. Nemsokára megjelent egy nagyon szép lánnyal,

3 Több résztvevő a Duna Szállóra emlékszik.

aki csinosan fel volt öltözve, fehér kalap volt a fején. Kiderült, éppen keresztelejtől jött. Manyi bemutatott neki. A következő vasárnap újra elmentem, és még talán három vasárnap. Eljártunk Szekszárdra moziba is. Közben leállamvizsgáztam. Egyik alkalommal elmentünk a Sió (Csirke) csárdába. Az híres helynek számított '66-ban a 6-os út mellett, ahol a műút Pécs felé kanyarodott. Már indulás előtt elhatároztam, hogy fölteszek majd Cuninak egy kérdést: hozzám jön-e feleségül? Fel is tettem. Azt válaszolta, erre idő kell, hogy meggondolja. Nincs időm, mondtam neki, most döntsön! Igen vagy nem! Igent mondott.

Cuni: Ennyi volt.

Attila: Karácsonykor tartottuk az eljegyzést és '67. június 1-jén az esküdtünk, nem templomban, mert az akkor kockázatos volt. De 40. házassági évfordulónkon megesküdtünk. A lakodalomba meghívtuk a munkásör parancsnokot is, aki gáláns volt: nászajándéku egy hónap szabadságot adott Cuninak. Az egész júliust Fonyódon töltöttük; szüleim nyaralójában. Egy évet Sárpilisen laktunk. Átjártam Alsónánára tanítani. '68-ban itt Baján a közeli iskolában megüresedett egy állás, oda mentem és akkor ideköltözünk. Fiunk már itt született.

Cuni: Amit szüleim elmondása alapján tudok a család Figler-ágáról: Figler nagymama szeretett bennünket, de egy kicsit rátarti volt. Édesanyám tőle örökölte, meg a Figler papától az akaratot. Ha édesanyám nem áll ki mellettünk, akkor nem kerültem volna Bonyhádra, akkor a bátyám nem került volna Pestre, mert ő pénzügyörnek tanult. Sokra vihette volna, de szívizomgyulladást kapott, és ki kellett venni az iskolából. Közben jöttek az '56-os dolgok, és a szüleim nem engedték vissza. A kárpótlási „procedúrát” édesanyám és a bátyám intézte, minden hivatalos licitet ők folytattak le. Édesapám halála után a visszacapott föld a bátyámé és az enyém lett. A Figler testvérek (édesanyám és a bátyja) sokáig nem beszéltek egymással. Amíg a nagybátyám nem nősült meg, nagyon jó testvérek voltak édesanyámmal. Édesanyám nem tudott jó kapcsolatot teremteni a sógornőjével, aki a keresztanyám lett. Jánossal, az unokatestvéremmel ennek ellenére azóta is jól megvagyunk. Amikor édesanyámék megöregedtek, rájöttek, hogy ők testvérek és újra közel kerültek egymáshoz.

Tőlünk a második házban laktak Patkóék, szegről-végről rokonok. Esténként összejártak egymással a falusi emberek. Fügedi öreganyám fogta a rokkáját vagy kötőtűjét, mentünk Patkó ángyihoz. Mások is odajöttek. A férfiak kártyáztak, az asszonyok kézimunkáztak. Öreganyám kötött, ellátta zoknival az egész családot. Utána Kocsis szüle háza következett. Arra emlékszem, hogy szabad tüzelésű konyhája tele volt sárközi tányérokka. Ott laktak Fülöp Lidi néniék, a templom után pedig Szókéék. Utánuk a Bán Korsósék, majd a Ceceiék. Előttük volt egy nagy gödör, ott szánkóztunk. A Dózsa gödörben pedig fürödtünk. Egyszer majdnem megfulladtam. Beleléptem egy lyukba, de a bátyám és az Oláh Pisti kihúztak.

Ahogy Attila elmondta, '67-ben összeházasodtunk, '68. június 2-án, pünkösdi napján megszületett fiunk, Zsolt. Keszthelyen végzett vendéglátóipari szakon az agráregyetemen, most a városi önkormányzatnál közterületfelügyelőként

dolgozik. '72-ben megszületett lányunk, Gabriella, ő elvégezte a tanítóképzőt. (Közben levelezőn '75-ben én is.) Sem Baján, sem a környéken nem találtunk neki munkahelyet, elment Németországba bébiszitternek. Egy magas szinten textilfestéssel foglalkozó családba került, a fiukra kellett vigyázni. Közben a Goethe Intézetben letette a felsőfokú nyelvvizsgát, és beiratkozott az ottani közgazdasági egyetemre. Harmadikban megismerkedett a férjével, három szép gyermekük született. Mind a három gyönyörűen, akcentus nélkül beszél magyarul. Azóta Németországban élnek. Gyerekeink, unokáink gyakran jönnek, szoros kapcsolatban vagyunk.

A tanítóképző elvégzése után bekerültem abba az iskolába, ahol Attila dolgozott. A legszebb korosztályt tanítottam, az elsősöket. Először tartottam a feladattól, de nagyon megszerettem és nyugdíjig, 1977-től 2002-ig elsőben, másodikban tanítottam. Azóta a családomnak élek.

Kő Pál: Kukás, 1969 (bronz)

Kő Pál:
Kinyermák, 1980
(vasfa)

Kő Pál: Táltos, 1972 (fagipsz)

< *Kő Pál: Egy régi templom emlékére, 1971 (kő, fa, gipsz)*

Kő Pál:
Hárfa és madár, 1974
(festett csont, cérna, plexi)

Betlehemes II., 1969
(festett fa, bazalt) [jf]

Szárnykészítő, 1975
(festett fa, csont, madárkalitka) [jl]

Köhögés és köhögés

azon a nyáron a rendelőintézetet járom. szemészet, tömeg. sok az öreg. anyám, nagyanyám korú asszonyok szomszéd utcákból, környékbeli falvakból. férfiak jóval kevesebben. meghaltak, vagy kevésbé törődnek az egészségükkel? mindegy nekik, hogy látnak vagy nem? esetleg nem is akarják látni az inflációt, a munkanélküliséget, a mutyiprivatizációt, az olajmaffiát, az alvilág térnyerését. a *nemzeti nyomort*. zsúfoltan ülünk vagy állunk a folyosón. sokan beszélgetnek, szidják a várakozást, az orvosokat, mert késnek a rendeléssel, flegmák. történetek sorjáznak betegségekről, élethelyzetekről. néha engem is kérdez egy-egy öregasszony, de csak szűkszavúan válaszolok. kint meleg nyár lesz, bent meleg váró, áll a levegő, izzadunk. néha a nyitott ablakokon átfutó huzat meglebbenti a poros függönyt, az emberszagot. az jó. mármint a huzatnyi felfrissülés. amikor sorra kerülök, mondom a panaszt: vérekes szem, viszketés. kapok kenőcsöt vagy cseppet, de nem segít. a következő héten újrajátszom várakozástól gyógyszerkiváltásig az egészet, aztán megint. és megint. mindig másik orvoshoz kerülök. mind nő. az egyik nullahuszonötös szemüveget is felír. kiváltom, esztéká keret. aztán az ötödik azt kérdi, ember, nem mondták még magának, hogy allergiája van. nem, nem mondták a kollégái, válaszolom, vagy csak hallgatok, mert felmérem, költői a kérdés. de cseppet ő is ad. aztán végigköhögöm az őszt. végigköhögjük munkatársammal, akivel egy irodában gyártjuk az újságcikkeket. egy-egy kiadósabb roham után a szemünk is könnybe lábad. ő pár hét után orvoshoz megy, röntgen, semmi komoly, nyugtatja a körzeti. megnyugszik, szinte boldog, de köhögünk tovább. a doktor újabb átvilágításra küldi. rák, műtét, pár hét múlva visszajön, akkora az én köhögésemet elviszika a talajmenti fagyok, írjuk tovább a cikkeinket, kell neki is a pénz, elvált, két gyerek a régi, kettő az új asszonytól. kényszervállalkozóként annyit keresünk, ahány hasábot a napilap megzabál. a cigarettát persze leteszi, de nem lesz jól, lefogy, fájlalja a hátát, egyszer meg is mutatja a hosszú, műtégi heget. óvatosan írjuk a vadkapitalizmust. amit lehet, amit merünk. egyszer azt mondja:

menjünk ki a temetőbe. beülünk a zsigulijába, ócska, piros járgány. tél lesz, vagy március, enyhe idő, sétálunk a sírok között, az évszámok közé sorsokat képzelünk, beszélgetünk mindenféléről. a haláról nem. most kibaszottul jólesne egy cigi, mondja majd, de az is lehet, hogy nem. csak később alkotok magamnak egy emlékképet, képsort, ahogy oldalról rám néz. borostás, fanyarul mosolyog. a hangját is hallom, kicsit rekedtes, halk hang. valamikor májusban temetjük. a halála előtti hetekben már nem jár be a szerkesztőségbe.

Kő Pál: Édesapám, 1963 (festett terrakotta)

Hősök és antihősök

Gondolatok Kő Pál múcsarnokbeli kiállításának alkalmából

Bevezető

Kő Pál szobrászművész (1941–2020) kiállítása a Múcsarnokban 2025. december 12-én nyílt meg, és 2026. február 15-én zárt be. A Kondor-Szilágyi Mária által átgondoltan szervezett anyag fokozatosan vezette be a nézőt a különleges életmű tartalmi és anyaghasználati sajátosságaiba.

Az első teremben a még erősen Somogyi József hatása alatt készült munka, a fiatal lány báránnyal (*Báránnyos*) gipsz és fa változatban egyaránt megtekinthető, összevethető volt. Méltán került a terem közepére a „gyermek Prométheuszak” nevezett, szinte kortalannak mutakozó *Kislány arany fülbevalóval* (lásd alább a groteszk testről írottakat). Mögötte a ház előtt várakozó öregasszony (*Nagy, kék madár*) az élet végét, míg a *Fehér Anna* a női sors drámáját villantotta fel. Az akrobata-testtartásban bemutatott *Delila* inkább a férfi számára megfoghatatlan, elérhetetlen, ily módon sellőszerű női lényt ragadta meg, szinte álomszerűen.

A művek közötti kapcsolatok mindenhol világosan felfedezhetőek voltak a látogatók számára. A rendszerkritikus alkotások közül a kalitkában ülő *Szárnykészítő* és a falujának mementót állító idős ember (*Gyűrűfű*) szintén egymás mellé kerültek, akár csak a zsánerfigurák (*Kukás, Boronás, Dobozos*) szobrai. Ide kapcsolódik még a Bors István szellemiségét felidéző, ironikus, egymás hátán taposó öltönyös figurák alakzata (*Kinyermák*). Megható együttest alkottak a művészbarátok, Melocco Miklós, Samu Géza, Swierkiewicz Róbert portréi, kiegészülve a művész édesapjának arcképével, amelyre alább visszatérek. Talán a *Posztókabátos Kossuth* alakja kívánczított volna inkább az emlékművek sorába, mivel itt egy „emlékműtéma” átértelmezéséről van szó, de az is igaz, hogy a Kossuth-szobor hatásos átvezetést biztosított a második terembe, ahol több emlékmű-szobor található.

VERESS FERENC (1981) művészettörténész. 2005-ben az ELTE művészettörténet-történelem szakán diplomázott, majd 2012-ben a Sapienza – Università di Román doktorált. A Színház és Film-művészeti Egyetem Drámaelméleti Intézetében tanít. Fő kutatási területe a reneszánsz és a barokk művészet, a kortárs művészet párbeszéde a korábbi művelődéstörténeti korszakokkal.

A nagy ablakokkal megvilágított második teremben a szobrok is jobban „éreztek magukat”, amennyiben több teret kaptak. A *Kakasos fiú* alakja itt szabadon kibontakozhatott, körbejárható, minden oldalról megfigyelhető volt. A kisbronzok közül e sorok írója számára az *Édesapám hadifogságban* című szobor volt a kedvenc, ez természetesen kapcsolódott az előző teremben látható portréhoz. Édesanyja számára a művész sajátos „házioltárkát” készített, megörökítve számadáskönyvét, bejegyzéseit, albumot díszítő arcképét (*Anyám könyvei*). Hasonló felfogásban, de valós tárgyak felhasználásával készült *Sinka István pásztorbotja* (valóságos sámánbotja). Ez az alkotás a köztéri Sinka-szobor fotója és a hozzá készült bronz szoborvázlat mellé került, tehát a három tárgy egymást kommentálva segítette a befogadást. Költői együtttest alkotnak a művészeket megörökítő emlékműtervek: a csodamadáron ülő Csontváry vagy a zuhanó alakot ábrázoló Kondor-relief, továbbá a festőállványt cipelő Van Gogh és a cigarettafelhők között úszó Krúdy Gyula, amelyek úgy vélem, erősíthették volna egymást, ha egymás közelében vannak.

A kiállítás legegységesebb terme a Mohács-emlékmű fejfáiból készült installációt foglalta magában. A látogató tekintetét a földből néma segélykiáltásként kimeredő lóalak megdöbbenő formája vezette a terem belseje felé, ahol az ütközet három eblematikus alakját: II. Lajos királyt, Tomori Pál érseket és Szulejmán szultánt, valamint egy jelképes, járomszerű fejfát láthattunk. A szultán fejfájáról alácsüngő fejek elrettentő látványa felidézte Szervátiusz Tibor *Dózsa-fejének* tragikumát, memento-értékkel bírt, hiszen Mohács volt a magyar történelem legtragikusabb eseményeinek egyike. A járomforma talán a csatát követő szolgaságra kívánt utalni, miközben a terem sarkában a néma tanú, a szabadban hangokat hallható *Szélhárfa* „zengte” csendes az esemény krónikáját (Kő Pál a szélhárfa szerepét Brodaricséhoz hasonlította).

Az alábbiakban Kő Pál szobrászatának néhány jellemzőjére térek ki, tágabb összefüggések keretében.

A groteszk testkép jellemzői Kő Pál alkotásaiban

Miközben gondosan számba vette azt a hagyományt, amelyben Kő Pál művészete elhelyezhető, a műkritikus Rózsa Gyula elfelejtett megemlékezni Medgyessy Ferenc (1881–1958) életművéről. (Rózsa 1976, 7–10). A debreceni mester jelentőségét a kortárs magyar szobrászat szempontjából a kritika nem vette észre, mivel Medgyessy művészetének leginkább előremutató vonásait figyelmen kívül hagyták. Valamiféle „népiességet, statikus, időtlen népeszményt” fedeztek fel művészetében, amellyel átformálta a Párizsban megismert francia intellektualizmust (Nagy 1990, 252). Ezzel szemben méltatója, László Gyula összegyűjtötte a Medgyessyről fennmaradt kortársi megemlékezéseket, felfigyelt gesztusainak, testképének jelentőségére. László bemutatta Medgyessynek a közvetlen környezetéhez való viszonyát, beszédstílusát, mozdulatait,

orvosi végzettségével összhangban lévő érdeklődését, de különösen a halálhoz való szenttelen viszonyát. „A paradoxonok fura fintonú kacagásra fakasztották: szabadkozón széttárta a karját, vonogatta a vállát és nevetett...” (László 1968, 20).

Ennél is fontosabb a Mihail Bahtyin meghatározta groteszk testkép jellemzőinek megléte Medgyessy rajzain és szobrain. Rajzait az 1942-ben megjelent *Medgyessy száz rajza* című katalógus, majd – a szobrokkal kiegészítve – a Deák Dénes értő összeállításában kiadott Medgyessy-émlékkötet is tartalmazza. A fej és a far helycseréje, vagyis az altájéknak – mint az anyagcsere és a szaporodás helyének – felértékelődése figyelhető meg a *Súroló asszonyban* (1913), akinek a nevetése, jókedvű optimizmusa helyrebillenti a világ egyensúlyát. Szintén groteszk jellemző a kidomborodó has a *Terhes rutén asszony* című rajzon, vagy a kislány testének kiágazása az édesanyáéból, úgy, hogy fejük összenő az *Anyja és gyermekén* (1925). Animális jellemzőket mutat a kicsiny tálkában altestét tisztogató nőalak kuporgása a *Mosakodó nő* című szobron (1915); a kéttestűségre, összenőtt testre pedig példa a *Szeretkező pár* című rajz. Honnan vehette mindezeket a gondolatokat Medgyessy? Falusi környezete, az élővilág szüntelen megfigyelése vezette, amelynek lenyomata a műtermében felhalmozott gyűjtemény: hortobágyi csalikacsa, kutyagerinc, fűrészhaj fűrésze, négyszarvú kos koponyája (László 1968, 22, ill. Deák 1981, 137).

A természet formái szüntelen inspirációt jelentenek a szobrászoknak, ezért ajánlotta tanulmányozásukat Henry Moore is. „Bár érdeklődésemet legmélyebben az emberi alak köti le, mindig nagy figyelmet szenteltem a természeti formáknak, így például a csontoknak, kagylóknak és kavicsoknak. [...] A kavicsokon jól megfigyelhető, miképpen munkálja meg a természet a követ.” Hasonló vitalitást kell mutasson a szobor is: „Én az olyan szobrot szeretem, amelyben élet van, vitalitás. Organikus forma érzetét kell keltenie és valami pátoszt, melegséget kell sugározni” (Moore 1985, 11-18). A brit szobrász Much Hadhami műtermét kereste fel a gyergyócsomafalvi származású Borsos Miklós, aki példaképének tartotta Medgyessy Ferencet csakúgy, mint a korondi Benczédi Sándor, aki Budapest ostromát Medgyessyvel együtt dolgozva töltötte. A közös munka emlékét őrizték Borsos és Benczédi művei Medgyessy Százados úti műtermében (László 1968, 22). A madarak szegycsontját használta fel Kő Pál is *Hárfa és madár* (1974) című kompozíciójának megalkotásához; az organikus forma itt egy költői látomás keretében születik újjá.

A populáris kultúra groteszk testképét közvetítette Kő Pál számára – saját falusi környezete mellett – Samu Géza, a fűrő-faragó „népi” szobrász, akinek keze alatt a legnagyobb természetességgel lett a vájt teknőből mitológikus lény, *Szarvasteknő* (1970). A borona formájának meredező tüskéi Kő Pál *Boronásán* (1968), *Betlehemesének* csúcsosodó süvegje (1969), de akár *Kukásának* (1969) vagy *Dobozosának* (1970) a testhez hozzánőtt, vagy abból kinövő formái a groteszk testkép segítségével értelmezhetők. A test kiterjeszkedik, összenő a környezet tárgyival, nyitott alakzatként jelenik meg, akár csak Medgyessy *Turáni lovasának* (1931) kicsavarodó, térbe fűrődő nyaka. Utóbbi műve Medgyessynek talán

még Marino Marini radikálisabb *Ló és lovasával* (1949–1950) is párhuzamba lenne állítható, csakúgy, mint ahogy Kő Pál széken egyensúlyozó kislányalakja (*Kislány arany fülbevalóval*, 1971) sommás formájával felidézheti Marini, vagy Giacomo Manzù műveit. Groteszk jellemzőnek tekintem Kő Pál kislányalakja esetében az elálló füleket, amelyek megtörik a test körvonalának zártságát, hasonlóan az alak bizonytalan, félig ülő-félig álló pozíciójához, meghajló hátához, fejformájához.

A Bahtyin által plasztikusan bemutatott groteszk testkép legjellemzőbb képviselője a reneszánsz művészetben idősebb Pieter Bruegel. A detroiti *Paraszttánc* (1566) alakjainak komikus jellemzése, az ágaskodó férfi nemszervek, dombordó pocakok, a mindent elsöprő vidám forgás párhuzama Rabelais *Gargantua és Pantagruel*jének. Kő Pál egy emblematisz rajzban rötta le tiszteletét a németalföldi mester előtt; a lapon egy férfialak (Bruegel) fenekét mutatva lába közt hátratekintve mered ránk, miközben tragikus vonásai megkettőződnek a víztükörben. A rajzot kísérő sorok a festő halála körülményeit részletezik: „Váratlanul halt meg 1569. szeptember 5-én. Falun érte utol a halál, amikor fejfelé lefelé akart megfigyelni egy tájat: lehajolt, hogy átnézzen a térde között, és agyvérzést kapott. Kő Pál '72" Elmúlás és vidámság egyszerre volt jelent Brueghel képein, amint a *Szarka az akasztófán* (Darmstadt, 1968) című képének táncjelenete tanúsítja.

Az emberi test mint a szüntelen keletkezés és hervadás közlekedőedénye (Bahtyin) jelenik meg Kő Pálnak a szeretkező párt ábrázoló szobrán (*Pár*, 1975), amely hommage-nak is tekinthető Medgyessy előtt, akinek mintha a hasonló témájú rajzát parafrázálná. Lehetséges, hogy Kő Pál így akart tisztelni a nagy debreceni mester emléke előtt, de az is lehet, hogy véletlen egybeesésről van szó, hasonló érdeklődésről, mint ahogyan az a művészetben gyakran megtörténik.

Hősök vagy antihősök?

„Virágot habzó zöld lovakon: sírdombokon sírjelek, sírfák, kengyelben álló hű lovasok, fura bálványvitézek ügetnek.”

– írta Nagy László versében, amelyet Olasz Ferenc *Fejfák* című kötetének nyitó oldalára szánt. (Olasz 1975). A Nagy László és Kő Pál közötti rokonságra, a lovak szeretetére Kondor-Szilágyi Mária is felhívta a figyelmet a múcsarnokbeli kiállítás katalógusában (Kondor 2025). A Mohács-emlékmű múzeumi installációjának legmeggrázóbb darabja éppen egy a földből kimeredő lófej és nyak, amely Picasso *Guernica*jának tragikus, magyar megfelelője is lehetne. A mohácsi emlékjelek fejfákkal való rokonságát érzékelhetővé tette a Múcsarnok Olasz Ferenciállítás, amely – Tulipán Zsuzsanna rendezésében – a Kő Páléval párhuzamosan volt megtekinthető.

Bár Kő Pál mohácsi emlékjelei szabad átfogalmazásai a fejfa-hagyománynak, mégis érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy faemlékműveivel a 20. századi

szobrász milyen régi hagyományt keltett életre, vagy aktualizált egyéni szemlélettel. A fejfák ősi jellegéről többek között Kós Károly és Kunt Ernő írásaiban olvashatni (Olasz 1975; Kunt 1980). Mind a két szerző hangsúlyozza a fejfa analógiáját a kapubálványokkal: míg egyik az élők, a másik a holtak nyughelyét védi. Megemlíthetők a fejfa antropomorf vonásai: tagolásukban az emberi testre utaló arányokat fedezzük fel, szerkezeti részeik nevében (láb, derék, váll, nyak, konty) az emberi test tagjaira ismerünk. A fejfák motívumaiból a szűkebb közösség kiolvashatta az elhunyt nemét, korát, társadalmi állását.

Mindezek a vonások elvezetnek egészen a mongóliai pusztákon álló kőbálványokig, amelyeket régész-nyelvész kollégákkal párhuzamosan Kunkovács László dokumentált, fotózott le (Kunkovács 2002). A pusztából magányosan kimeredő kőkolosszusok a nomád lovasnépek (avarok, türkök) őseit jelképezik, kezükben ivóedényt tartanak. Ebből a vonásukból következtettek a kutatók arra, hogy rituális összejövetelek, halotti torok, megemlékezések célpontjai lehettek. Magyarorszáig a vándorló kunok hozták el a kőbálványok szokását, „kun-babáik” ma is megtekinthetők a szomszédos Ukrajna védett területein vagy múzeumaiban. Elgondolkodhatunk azon, vajon a Kunság területén álltak-e ilyen emlékek, a kereszténység felvétele azonban mindenképp kiszoríthatta ezeket, a kunokat pedig a magyarokhoz hasonlóan tragikusan érinthette a tatár betörés és pusztítás. A muhi csata szomorú előképe az évszázadokkal később bekövetkezett mohácsi vésznek.

A magyarság keleti gyökerei nem menthették a mongol invázió vagy a török hódoltság idején, a mohácsi emlékjelek azonban szervesen kötődnek a magyarság keleti „pogány” és keresztény gyökereihez egyaránt. A fejfák gyakran fejszével alakított, darabos formája visszatér Kó Pál sírjelein, éppen úgy, mint a felületet díszítő motívumok. Az eredeti díszítő motívumok között Kós Károly felsorolta a keletről magunkkal hozott jelképeket: a napisten kőkori eredetű jelképét, a rozettát, az edényből kinövő indás növényt, az „életfát” (a növekedés, gyarapodás jelképét), valamint a fejfa csúcsát díszítő madarat (a halottas lepedők jelképét), az emberi lélek szimbólumát (Olasz 1975, 184–187). Kó Pál előkészítő rajzain, vázletein követhető, hogy foglalkoztatták a felületdíszítő motívumok, amelyeket honfoglaláskori tarsolylemezekről, veretekről, övcsatokról, vagy egyéb forrásokból szabadon merített.

A hősöknek állított mohácsi emlékmű szakrális teret hoz létre, amely egy temető emelkedettségével bír, így misztikus, babonás kisugárzása van. A jelek a kunbabákhoz hasonlóan az elhunytakra emlékeztetnek, őket idézik meg. Tragikus jellege sajátosan anti-emlékművé teszi ezt az együttest, amelynek, eltérően a Fiumei úti sírkert, vagy a Farkasréti temető síremlékeitől nem reprezentatív-ünnepélyes, hanem mélyen emberi, a népi kultúrában is gyökerező jelentése van. Visszaatalhatunk Kó Pál tanyasi gyermekkorára (kitelepítésükre), a fából faragás ősi szokására vagy a kortárs Samu Géza, Szervátiusz Tibor, Bors István alkotásaival (*Bálvány-sorozat*, 1968, ld. Nagy 1998, 44–45) meglévő rokonságra.

Kő Pál munkái egyébként is újraértelmezik a barokktól a historizmusig ívelő emlékműhagyományt. Ezt a pátosszal telt tradíciót elsőként talán Auguste Rodin hívta ki *Calais-i polgáiraival*, *Balzac-emlékművével* (1897) (Read 1968, 14). A magyar szobrászatban Ferenczy Béni *Petőőfi-szobra* (1948) szegült szembe az idealizáló tradícióval, „rosszkor született” alkotását ezért is zárta ki a magát győztesként feltüntető szocreál-kánon. „Hát, ha volt valaha Petőfinek igazi szobra, ez az volt: egy vékony fiú, akit a csizmája, a kardja meg morcos szemöldöke visz a csatába, ahol meg fog halni, szíven ütő, sajnálni való kamasz” – írta róla Szántó Piroska (Réz 1984, 88).

Varga Imre és Melocco Miklós emlékművei már a tépett és törékeny embert állítják közénk, csakúgy, mint Kő Pál által mintázott Kölcsey Ferenc és Sinka István-szobor. A sződemeteri *Kölcsey-alak* (1993) mintha saját emlékművének lépcsőiről lépkedne le, hogy közelebb kerüljön hozzánk. Fejét lehajtja, tekintete befelé irányul, törékeny alakját a kard kissé archaikus motívuma különösen is kiemeli. A szellem emberéhez már kevésbé illő a kard, nemesi rangja érdemesítette rá, azonban lényegéhez már nem tartozik hozzá. *Sinka István* vésztoi szobrán (1988) a szellem embere az út porában lépked, amelyet Arany János sem érzett magától idegennek annak idején. Kosfejben végződő botját baljában tartja, jobbját ökölbe szorítja. Igen szép a büsztformában megmintázott *Sinka-portré* is, amelyet Wehner Tibor közölt monográfiájában (Wehner 2012, 160). A lehajtott fej, a befelé irányuló tekintet rokon a Kölcsey-szoboréval, a szemek kezelése, mintázásmódja Melocco ekkortájt készült, halotti maszkok inspirálta portréit idézi (Wehner 2005, 108, 113, 147).

„Említhetem Fadrusz János Mátyás király szobrát is Kolozsváron, a Szent Mihály katedrális mellett. Fenséges, gyönyörű alkotás. Nem akarom én Marcus Aureliust a világeért sem kisebbiteni, de Fadruszt elébe helyezem” (Benkei 2006, 48). „Nagyon sok nagyon szép lovas szobor született, én legjobban rettegek Fadrusz János Mátyás királyától, ami ott áll Kolozsvár főterén, a Szent Mihály templom mellett. Mert az olyan fenséges, hogy azzal én nem tudtam mérközni! Nem is akartam.” (Németh 2006, 35). Két idézet, két interjúból, amelyeket Kő Pál szinte egy időben adott; egyikben csodálatosnak nevezte Fadrusz alkotását, a másikban félelmetesnek. A két nyilatkozat a művész ambivalenciáját tükrözi a historikus hagyomány iránt: egyfelől csodálta, másrészt belátta, hogy járhatatlan, nem neki való út. Ezért sem tudta, vagy akarta követni Varga Imre, Melocco Miklós útját, akik technikájukban, monumentalitásukban valamelyest örökösei a nagy historizmus kori szobrászoknak.

A vatikáni Magyarok kápolnájának Varga Imre mintázta *Szent István-alakja* tragikus pátosszal teli (Harangozó 1989, 56), a kápolnába került *domborműsorozat* Kő Pál kezétől (1980) más felfogást tükröz, inkább Borsos Miklós hasonló munkáinak világát idézi meg. Nem csoda, ha Kő Pál gellérthegyi *Szent István-émléke* is kapott „hideget-meleget” a kritika részéről (Kondor 2025), amiért az államalapító király alakját a miniatűrök és a gyermekjátékok naivitásával hozta közelebb hozzánk, megfosztva az évszázadok alatt ráakódott, nehézkes sallangoktól.

Kortárs képmágia?

Milyen felfogás jegyében volt képes Kő Pál a populáris kultúrához közelíteni alkotásainak világát? Az egyik lehetséges forrást, a népi kultúra groteszk testképét, az ősi fejfák, kun babák világát már említettem. A másik forrásra Rózsa Gyula utalt, igaz röviden, a *Posztókabátos Kossuth*-szoborról írt elemzésében: „[...] az igazi néptudatban [...] szinte máig létezik egy naiv, de lényegét tekintve igaz Kossuth-kultusz. És alakja alighanem olyannak él, mint a karácsonykor felöltöztetett »márjácskáké«, a szeretettől elkoptatott és szegénységtől eleve kicsire rendelt »szentantalkáké«” (Rózsa 1976, 42).

A műkritikus alighanem a barokk kori hagyományra utalt, az apácamunkákra, polionnal, művirágokkal díszített szentképekre, felöltöztetett szobrokra, amelyeket a szerzetesi műhelyek a népi áhítat szolgálatára készítettek. Ilyenek voltak sodort fémszálás díszítéssel keretezett szentképek, amelyeknek alakjait néha valóságos ruházattal ellátva, dobozszerű térbe helyeztek, így növelve színpadias hatásukat. Máskor a Rómából hozott vértanúk csontvázát öltöztették fel az apácák sodort fémszálás ruházatba (Szilárdfy 1987).

A templomokban fogadalomból elhelyezett egészalakos szobrok (ex votók) hagyományát Julius von Schlosser a 13. századig vezette vissza a viaszportréről írott tanulmányában. A források pápák és uralkodók egészalakos viaszportréit említik különböző francia és itáliai templomokban, ugyanígy ismerjük Sacchetti novelláiból a firenzei Santissima Annunziata templom ex voto-gyűjteményét, amely a 17. században semmisült meg (Schlosser 2008, 231). Ezen alkotások szerepe az ábrázolt helyettesítése volt a szakrális térben, fétisjellegét pedig az a vonás adta, hogy az illető valóságos ruháit adták rá, például Vasari beszámolója szerint Lorenzo del Magnifico a Pazzi-összeesküvés után saját szétszabdalt ruháját adatta rá az ex votóra, amit a firenzei szervita templomba helyezett el (Schlosser 2008, 235).

Genthon István idéz egy adatot, amely szerint Hunyadi Mátyás Bécsújhely bevétele után gipszből lovasszobrot készíttetett, saját öltözetét adta rá, és a Szent György várkapornában helyezte el, évszázadokig ott állott, mígnem Kinsky gróf a 18. század végén a katonai akadémia kertjében elásatta (Genthon 1927, 32). A 17-18. századi uralkodói gyűjtemények, Wunderkammerek sokáig őriztek igazi hajjal és egyéb kiegészítőkkal ellátott büsztöket, akár csak bizonyos zárándoktemplomok.

Ez a gazdag, sok évszázados hagyomány a 20. századi képzőművészeknél is érezteti a hatását, különösen ott, ahol valamilyen személyes, családi élmény hívja azt elő. „Ezt a portrét édesapámról hatvanháromban készítettem, amikor kijött a börtönből, de a katonasapkát ő nyomta a fejébe, s ő festette ki, mert neki voltak ambíciói, a börtönben is festegetett. Tekintetében nem elvagyodás tükröződik, hanem befelé figyel, tudniillik, akkor szabadult. Tizenháromat kapott, amiből hatot le is kellett töltenie Vácott, s a nagy amnesztiával engedték ki. Modellt ült nekem, s közben mesélt, de arról semmit, amit odabent élt át”

(Bencsik 2006, 110). A portré, amely Kő Pál édesapjáról készült valóban „hiteles” lett, mint egy halotti maszk, az elköltözött személyhez tartozó tárgy teszi megfoghatóvá, a színezés pedig élénkké, valóságghúvé, mint a régi viaszszobrokat. Így örökítődik meg a múlt egy darabja, válik jelenvalóvá maga az ábrázolt tárgy révén is.

Hasonló eszközökkel élt például a textilművész Polgár Rózsa, amikor *Katonatarak* című munkáján (1980) megörökítette a golyó ütötte lyukat és a leltárszámot, vagy az *Esernyő* című gobelinen (1984), az előtérben egy falnak támasztott fekete esernyővel érzékeltette a távozó édesapa után maradt személyes emléket. (Polgár 2011, 25). A személyes tárgyak, ereklyék, archív fotók adják Péreli Zsuzsa faliszőnyegeinek vezérfonalát is, kiemelve az rendszerváltásra utaló 1989 *Karácsony* című munkát, amelyen golyótöltények és lehallgató készülék is került a Mária-ikont keretező ex votók sorába (Hann 1992, 112). Egy másik műfajban, a performanszban, majd videoinstallációban Lovas Ilona is megidézte nagyapja kalapüzletének tompjait (kalapformáit), amelyeket bevonva kísérelte meg feldolgozni a fájdalmas élményt: a világháborút s az onnan betegen hazatért nagyszülő korai halálát (Lovas 2022, 30–35).

Mindezek a vonások az emlékezéssel állnak kapcsolatban: egyéni és közösségi fájdalmak, traumák feldolgozását segíti elő az ősi engesztelő rítus, az ex votók felajánlása. A képmáson véghezvitt cselekmény végső soron magára a személyre s hozzátartozóira van hatással. A művészet visszanyúl az emberi létezés legmélyebb, legősibb gyökereihez, s onnan próbál rejtett energiákat felszabadítani, hitelessé válni a mesterséges intelligencia és a digitális kép egyre inkább fikcióra építő világában. Talán nem véletlen, hogy a Műcsarnokban 2025-ben *Nem helyettesíthető képek* címmel megrendezett képzőművészeti szalonnának is a műalkotás eredetisége adta az alap gondolatát.

IRODALOM

- Bahtyin, Mihail: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest, 2002, Osiris.
- Benkei Ildikó: *Lujos*. Budapest, 2006, Kairosz Kiadó.
- Deák Dénes (szerk.): *Medgyessy Ferenc arcképe*. Budapest, 1981, Magyar Helikon.
- Genthon István: *Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig*. Budapest, 1927, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Hann Ferenc: *Pérel Zsuzsa*. Budapest, 1992, BERTA Kiadó.
- Kondor-Szilágyi Mária: *Ahol egy narancssárga hal hegedül a diófa lombja között... Gondolatok Kő Pál Szárnykészítő című kiállítására*. Kiállítási katalógus. Budapest, 2025, Műcsarnok.
- Kunkovác László: *Kőemberek. A sztyepei népek ősi hagyatéka*. Erdélyi István bevezetőjével és kísérő tanulmányával. Masszi Kiadó, Budapest, 2002.
- Kunt Ernő: *Temetők művészete*. Budapest, 1983, Corvina Kiadó.
- László Gyula: *Medgyessy Ferenc. a kortársak szemével: emlékezések és feljegyzések*. Budapest, 1968, Corvina Kiadó.
- Lovas Ilona. Bálványos Anna és Máthé Andrea tanulmányaival. Budapest, 2022, INDA Galéria.

- Németh Miklós Attila: *Kő Pál, a szárnykészítő*. Budapest, 2006, Masszi Kiadó.
- Nagy Ildikó: Hagyomány és megújulás. A magyar szobrászat fordulata az 1960-as években. *Ars Hungarica* 18 (1990), 1-2, 241-261.
- Nagy Ildikó-Sümegei György: *Bors István*. Pécs, 1998.
- Moore, Henry: *A szobrászatról*. Sík Csaba utószavával. Budapest, 1981, Helikon Kiadó.
- Olasz Ferenc: *Fejfák*. Kós Károly utószavával. Budapest, 1975, Magyar Helikon.
- Polgár Rózsa. *Szövött kárpitok*. Wehner Tibor, Keserü Katalin, Fitz Péter, Péter Mária, Jóry Judit és Harmati Béla tanulmányaival. Budapest, 2011, Pauker Nyomda.
- Read, Herbert: *A modern szobrászat*. Budapest, 1968, Corvina.
- Réz Pál (szerk.) *Ferenczy Béni arcképe*. Ferenczy Béni írásai, szobrai, rajzai, írások Ferenczy Béniéről. Budapest, 1984, Európa Könyvkiadó.
- Rózsa Gyula: *Kő Pál*. Budapest, 1976, Képzőművészeti Alap.
- Schlosser, Julius von: *History of Portraiture in Wax*. Trans. James Michael Loughridge. In: Roberta Panzanelli (ed.) *Ephemeral Bodies. Wax Sculpture and the Human Figure*. Los Angeles, 2008, Getty Research Institute, 171-315. Online elérés: https://books.google.hu/books?id=LmVkl49nvDgC&pg=PA13&hl=hu&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false (utolsó megtekintés: 2026. 01. 15.)
- Szilárdfy Zoltán: „Fris kisdéd kép, apácza munka.” In: Lengyel László (szerk.) *Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon*. (Studia Agriensia 7). Eger, 1987, Dobó István Vármúzeum, 16-25.
- Wehner Tibor: *Melocco Miklós*. Helikon Kiadó, Budapest, 2005.
- Wehner Tibor: *Kő Pál, magyar szobrász*. Budapest, 2012, Méry Ratio Kiadó.

Filotás Karina

Ahol a tavak háta kék

Nem az imához hajló szóban,
hanem amikor a föld kemény,
és narancskék éjszaka
borul föléd.

Az otthonodba
kanyarodó úton,
tört egek alatt diót pucolva,
kamrák mélyén.
Fehér falak között, ahol
mosol,
öltözöl,
nyelsz.

Sorközeid tágulnak.
A kutya a nap után fut,
eltűnik a mező hajlatában.
Ott, ahol a tavak háta kék,
és a csipkefüggöny
rossz álmot fog.
Egy homályos szobában
csupaszra vetkőztetnek.
Nem kérdeznek.
Kitépi belőled
az összes beléd rohadt
hazugságot.

FILOTÁS KARINA (1997) költő, olvasószerkesztő. Írókört és íróműhelyeket vezet. Közgazdászként diplomázott a Budapesti Gazdasági Egyetemen.

Lakásszínház

Korán érkezem.
Az illendőségből egy kicsit
a levetett cipőben hagyok.
Nagyon dicsérik ezt a darabot.
Volt már hasonló tavaly:
asztalfőn karmester,
a pultnál asszony,
aki szívét ételekbe rejti.
Kocognak a kanalak,
morzsák peregnek,
vad gyűlik torra.
Együtt emésztődünk.
Szólnak a szájak,
mégsem mondanak.
Második felvonás.
Újabb teríték, sötét karikák,
székhez feszülő sarkak.
A kanalak megállnak,
a függöny lehull.
Senki sem tapsol.

Volt egyszer egy Zsebszínház

Dusa Ödön (Délceg Edmond), Kolozsvár, 1943. január 7. – Stockholm, 2007. november 30.; erdélyi magyar színész, előadóművész. Neve egygyé forrott a Zsebszínházzal és az *Ifjúmunkás* hetilap (az egyetlen félévszázadnál huzamosabb ideig megjelenő romániai magyar ifjúsági lap) előnév szükségszerű vállalásával, azzal a lehetőséggel, hogy a merész újítások útján az avantgárd sajátosságait is vállalva alakuljon DÖ-színházzá. A Zsebszínház a kezdeti útkeresés után azt a sajátos színpadi művészetet képviselte, amit a csoport tagjai, a szereplők és a szervezők tömören mozgásközpontú színháznak neveztek. A Zsebszínház nevet Dusa Ödön színjátszói működésének azon szakaszától kezdve használta, amikor önálló utat választva a színpadon, az erdélyi magyarság életében erőteljesebben megmutatkozó Balogh Edgár-i „itt és most” követelményét meghaladó „itt és más” óhajtása megérett, és amit aztán néhány esztendővel később, az ifjúsági lap *Matiné*-nek nevezett rendezvényein, a felkarolt más előadói kisközösségekkel együtt (a táncházas zenekarokkal, a Kovács Ildikó bábszínház rendező által irányított pantomim-színházzal, a különféle erdélyi magyar folkbeat együttesek szerepeltetésével) hatvan sikeres erdélyi előadáson az „itt és mit?” kérdéssel és a fiatalok helyzetéről indított vitáival sikerrel éltetett a diktatúra idején.

A Zsebszínház kezdetét a múlt század hatvanas évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig a magyar nemzeti művelődés erdélyi éltetésében példamutató Stúdió Színpad működésében találjuk. Ezt a kolozsvári színházlátogató közönség figyelmére méltó, lelkes és tehetséges műkedvelői közösséget, Horváth Béla és Bisztrai Mária színművészek alapították. 1971-ben pedig, amikor többek között Bereczki Júlia vezetésével nagy sikerrel játszották Ben Jonson: *Volpone, avagy a pénz komédiáját* (zenés változat) és Páskándi Géza: *Önkéntes tűzoltók* című egyfelvonásosát, amelyben Délceg Edmondnak (Dusa Ödön művészneve, amit pinceklubjának mondvacsinált veszélyessége miatt, féléves börtönbüntetés után használt) kiemelt szerep jutott. Dosztojevszkij: *Feljegyzések az egérlyukból*

TAR KÁROLY (1935–2026) író, újságíró, szerkesztő.

című kisregénye felhasználásával *Egérlyuk* címmel Dusa Ödön dramatizált darabját Barta László rendezte, aki szerint az előadó: „A monodramában nyújtott alakítása adta meg az alaphangot későbbi, többirányú, sokoldalú színpadi fellépéseihez, jelezte, hogy többre is képes, mert sokoldalú, színes egyéniség.” Horváth Sz. István visszaemlékezésében írja: „Emlékeimben úgy maradt meg, hogy a legszebb, a legjobb és a leglátványosabb korszaka a kolozsvári magyar műkedvelő színjátszásnak azokra az évekre esett, amikor párhuzamosan több csoport is működött. Szándékban és művészi módszerekben, »stílusban« különböztek ugyan, de épp ezzel szolgálták a legjobban a kolozsváriakat és a színjátszást. És áttételesen persze, az egész erdélyi magyar kultúra című valamit, ami iránt mindannyian valamiféle szent elkötelezettséget éreztünk.” Az egyik ilyen avantgárd érzésektől fűtött csoport Stúdió 51 névvel került be a köztudatba. Ebben a nagyközösségben érlelte ki Dusa Ödön az ő ösztönös tehetségéből táplálkozó, sajátosan korszerű színházi művészetének ismertetőjegyeit.

A Stúdió 51 minden bizonnyal hatásági nyomásra fokozatosan leépült a kolozsvári Vasas Klubból, amely akkoriban a vasutasokhoz került és CFR Klub néven működött. Dusa Ödön is kiszorult innen. Feltételezhetően ekkor született, új játszó helyet keresve, groteskségét hangsúlyozva a Zsebszínház megnevezés. Dusa egész pályáját végig kísérő tiltások és megtűrések váltakozásában, a rá jellemző makacssággal nem adta fel, és végül az elhagyott Kolozsmonostori Kultúrotthonban talált lehetőséget előadásainak bemutatására. Emlékezetes ottani *Egy őrrült naplója* előadása, amelynek különlegessége nemcsak mélységesen átélt szerepalakítása, hanem az apró, zsúfolásig kacatokkal telerakott színpadon a fájdalmasan múlt időt mutató mellékszereplő szerepeltetésével feltűnő performansa. Chelu Iván valamiféle távol-keleti öltözéket idéző szerelésben, mozdulatlan egyenes-állásából fokozatosan lassan földig hajolt. A múlt idő keserveit idézve tercelt imígyen a főszereplő szenvedéseire. Bánffy György kiváló *Egy őrrült naplója* kiváló előadásához mérhetően, amit szerencsémre alkalmam volt látni Pesten, nagyszerű volt ez a teljesítmény.

Dusa Ödön kezdeti mozgásközpontú jeleneteiről legkorábban Szócs Géza magnóinterjújából tudhattak érdeklődők. Ma már talán csak magam vagyok, aki látta ezeket a jeleneteket a város elismert, haladó értelmiségeinek társaságában. Még emlékszem szokatlan címükre: *Szobafestők, Ökörségek, Vörös rekviem*. Az *Ökörségek* kéziratából Géza részleteket rögzített 1976. XII. 12-én, a SZERETNI TEHOZZÁD SZEGŐDTEM előadás után az Ödi pincéjében. „Körben a falon könyvek, egy bársekrény, egy lemezjátszó, egy magnetofon, ehhez kb. 50 szalag, az asztalon: *A tiszta ész kritikája; A színház világtörténete; Weöres: 111 vers; B. László Ildikó-Bárányi Ferenc: És akkor eljött Hippokratész; Pamil-Ogodescu: Psihozele; Bretter György: Párbeszéd a Jelennel*. Megkértek, hogy készítsek interjút veled. Bekapcsolód a magnót? („A VÖLGYBEN, AMIT NEM LÁT SENKI, ÉN SEM – olvasom az egyik szereplő szövegét – SZALAD VALAKI, miközben négykézláb átmászik a sorfal túlsó oldalára. EGY VITÉZ BÁTRAN KIÁLL A SORBÓL ÉS

ELŐRE MEGY. – VÁRJUK MEG MIG TELJESEN ELHALADT ÉS NYUGODTAN FOLYTASSUK A LÉLEGZÉST. – JOBB NÉLKÜLE. – MI ITT MARADTUNK ÉS Ő MAGÁVAL VITT MINKET. JÓ, HOGY ELMENT.

Ödön saját színházi produkcióinak kezdete visszanyúlik nagy gonddal lakályossá tett pincéjének varázsáig. Erről lelkesen beszámolhatnak magam is, feleségemmel, barátainkkal gyakran voltunk vendégei, de álljon itt Ödön és Dohi Alex, akkor még Sándor feljegyzése:

A pince rövidített története. „Kolozsváron kis kertés, házunkban éltem szüleimmel. Két lehetőség közül választhattam [...] egy hirtelen gondolat levitt a pincébe. Társaim szívesen segítettek a munkálatoknál, sejtve, hogy a szavalókör otthonra talál majd a pincében. 1969 szilveszterét már a pincében ünnepeltük. Még korábban a beat korszak kezdetén, 1964–65-ben, egy kis gitárzenekar dobosa voltam. A zenekar tiszavirág-életű volt, csak a zenekedvelés, a zenegyűjtés maradt meg belőle. Megalakult a *Zenekör* is, ami közös zenehallgatásból, saját top-lista felállításból, zenei beszámolókból állt. A kör tagjai a város középiskoláiból és egyetemeiről kerültek ki. Míg a *Szavalókör* szűk körű és magyar nyelvű volt, a *Zenekörben* román diákok is részt vettek. Rövid idő alatt népszerűvé vált a kör, egy-egy találkozáson zsúfolásig megtelt a pince. [...] Sikere a hatóság fülébe is eljutott, és a rendőrség 1970 januárjában egy rajtaütésszerű razzia keretében mindenkit bevitt a rendőrségre, ahonnan a vallatás után mind hazakerültek, kivéve engem. Hat hónapi börtönre ítélték. [...] Fogvatartásom legrosszabb emlékei közé tartozik az a pillanat, amikor a fogházkapuból vittek vissza. Nem kapván törvénybe ütközöt abban, ami történt (később mégis gyártottak ilyet) visszakaptam ruháimat és intó szavak kíséretében már a kijáratnál voltunk, de egy telefonhívás mindent leállított. Engem a kijárat előszobájában leültettek, és félóra múlva (egy örökkévalóságnak tűnt) szótlán visszakísértek a cellámba. A városban, mire kikerültem, valóban feledésbe merültek a történetek, de a pince tovább élt, még sokpillanatnyi menedéket nyújtott szabad légkörével nekem és sok kedves barátomnak. 1984 táján bontásra került a házsor, az utca e szakaszára tömbházakat terveztek. A bontás előtt pincebúcsúztatóra meghívtam a barátaimat, ahol felelevenítettük érdemeit és elbúcsúztunk TŐLE. Én a város egy másik felében kaptam lakást. Nemsokára azt is elhagyva, barátok gyűrűjében a vasútállomáson búcsúzkodtam, és felültem a Svédország felé induló vonatra. (1999. január 14.)

Alexandru Dohi visszaemlékezése: „Az egyéniség »beolvasztásának« korában ott történt valami az egyéniség megőrzéséért. Akkoriban 17 éves lehettem. A bentlakásból kidobtak, mert elkaptak cigarettázva, így albérletbe kényszerültem. Nem messze laktam a Lenin úttól, a PINCE utcájától. [...] Egy grafikus barátom vitt el oda. Azt mondta, hogy Ödinél lehet szobafestőként dolgozni, és én munkanélküli lévén, megragadtam az alkalmat. Lementünk a meredek lépcsőkön, és egy hatalmas boltíves pincehelyiségben ébredünk fel, egy másik világban. Két kétszáz wattos égő erős fényt szórt, körülöttük vastag fekete láncok csüngtek a mennyezetről, mintha a fényt akarnák bilincsbe verni. A plafon

verző sakktabla méteres négyszögekből – játék és harc színhelye. Körös-körül könyvespolcok tele vaskos kötetekkel, melyekre vér csorog a megsebzett égi sakktabláról. A padlón fekete báránybundák hevernek szanaszét. Nyugati zene szól. Ödön egy trónfélében ül. Mélykék szemek és monumentális hallgatás. A grafikus barátom elmondja, hogy mi járatban vagyunk. [...] Ödön nagy erőfeszítéssel kinyög egy Aaaa...-t. Aztán ismét hosszú szünet következik. Ödön újra nekilendül: »A hely...« –, de nem fejezi be a szót. Hirtelen rendkívüli gyorsasággal felugrik, fürgén a polchoz rohan, és poharakat meg egy borosüveget vesz elő. Majd elindul felénk, de félúton megdermed egy elég kényelmetlen pózban. És úgy marad. Na, mi lesz ebből... –, gondoltam magamban. A barátom beszélni kezd hozzám. Ekkor Ödön megindul felénk. Miközben az asztalra teszi az üveget és a poharakat, azt mondja: »...zet«. Aztán leguggol a poharakhoz. Egymás mellé taszítja őket, és gondosan, mint egy patikus töltőget egyikbe, másikba, úgy, hogy mindenkinek egyformán jusson. Ezután ünnepélyesen feláll, és így szól: »A helyzet az..., hogy VAN MUNKA!« – Gondolva, hogy jó benyomást keltek, azt mondom: »Én verseket is írok...« Ödön ismét elkomolyodik. Rögtön leállítja a zenét. A nagy csend még jobban elmélyíti a pincét. Csak a fény hallatszik a fekete láncok között, és fent az autóbuszok. Ödön megszólal: »Valamit tenni kell!« A barátom meg így: »Jól van, de dolgozhat nálad Dohi?« Ödön folytatja: »VÁLLALÁS!« Közben nyílik az ajtó, és beáramlanak az érdekes figurák: különcök, szabadúszók, teozófiások, vándiákok, jóga-mesterek, zeneszerzők, kalandorok, tejkihordók, ellenzékiek és érzékiek... Leheverednek a földön, és beszédbe elegyednek. Szóba jön Szókratész, Dosztojevszkij, Grotowski, Eugenio Barba, Zacharias Lichter, Vangelis, Szilágyi Domokos, az Öngyilkosság, a Sors, az Igazság, a Feszültség és a Feszültségoldás. Mindenki beszél, aki már nem bír beszélni, az hevesen táncolni kezd... Van, aki kiborul, van, aki extázisba esik. (Fölöttünk pedig hősiesen virágzik a kommunizmus...) Az egyik sarokban egy bölcsész, egy fiatal rendező és egy geológus a színészet szentségéről vitatkozik. Ödön a vad rock and roll közepébe beleordít egy Lear király monológot, de hirtelen félbehagyja. Felkér egy székely újságírónt, és a lüktető zenére lassú tangóba kezd. Aztán a géphez lép, leállítja a zenét, katonásan megfordul, és azt suttogja: »KÖZÖSSÉGET KELL ALAPÍTANI!« Hangvételében támadást érzek, és próbálok én is valami harciast mondani: *Itt közösen ültünk, de nem közösültünk.* Ödön áll és mosolyog, én meg elalszom egy fekete báránybundán”.

A hetvenes évek közepétől a romániai magyar ifjúsági lap által, az olvasókkal való kapcsolat megerősítése céljából újraindított Matiné szolgálatába fogadta a Dusa Ödön és a Kövesdi István köré csoportosult műkedvelőket. Tagjai felváltva szerepeltek a Dusa Ödön mozgásközpontú jeleneteiben és a Kövesdi István rendezésében a klasszikus színjátszás színvonalát sikerrel próbáló előadásában. Az 1970-es években rendezett Ifjúság Matiné az egyetlen romániai magyar ifjúsági lap olvasókapcsolatának sikeres formája volt. A Zsebszínház a fiatalok által leginkább kedvelt groteszk nyelvezetével hatott. Kérésre,

a legfelsőbb szervek által *Munka* címmel jóváhagyott előadássorozathoz színpadra állította az azonos című jelenetét. Az ifjúsági lapban is közöltük, megtanulták és színre vitték más műkedvelő csoportok is.

A Vasutas Klub alagsorában folytak a próbák. Az egyik falra az akkor szokásos pártos jelszó alá hosszú papírszalagra írtuk jelszavunkat: Célunk kitágítani, értelemmel megtölteni együttlétünk perceit! A *Költőnk és kora* című, Matinénkra készülő versműsorban kibővíttem ezt a gondolatot: „...keresni az újhoz vezető utat, szeretnénk felfedezni egy új kontinenst, amelynek neve: a szép gondolat szeretete!” Innen számítható az Ifjúmunkás Zsebszínház kezdete. Abban a tudatban pártoltam és alakítottam a laphoz tartozó tudósító és műkedvelő csoportjainkat, hogy ezzel védettséget biztosíthatunk nekik. Ilyen meggondolásból ajánlottam Dusa Ödönnek is, amikor a monostori szegényes kultúrházból kitiltották, hogy *Ifjúmunkás Zsebszínház* néven a Vasas klubban szervezzük újra műkedvelő csoportját. A feleségem a Klub könyvtárosa volt, az igazgató Bálint Tibor író szakszervezeti aktivista húga, Ripka Gusztáv országos hírű öklöző, majd sikeres edző felesége. A Matiné rendezéséhez szükséges központi jóváhagyásaimat felmutatva, a magyar műkedvelő csoportok eleinte háborítatlanul működhetek az alagsorban, később birtokba vehettük színpadot is. Dusa Ödön improvizációval, Kövesdi István pedig egész estét betöltő, Ady válogatott verseinek mentori hangvételű előadásával kivívták az egyre gyarapodó csoport tagjainak majd a közönség elismerését. A próbákon született groteszk jelenetek sorából született a *Drága föld* című egész esetét betöltő előadásunk, amelynek részleteivel a Matiné turnéin is sikerrel szerepeltünk. A mozgásközpontú csoport mellett, a színházi kultúrában jártasabb Kövesdi István vezetésével, aki haláláig a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem rendezői szakán szerzett oklevelet, és később a marosvásárhelyi magyar színház igazgatói megbízatását is kiérdemelte, figyelemre méltó műhelymunkával és színvonalas klasszikus előadásokkal gazdagította a klub műsorát.

Kísérleti színházunk bemutatkozása jól sikerült. Az egy órás verskollázs értelmi és érzelmi töltésével a jelenbe mutatott. A lét, a szeretet, a lelkesedés kérdései mellett az elmagányosodás, az elembertelenedés ellen szólt. Bíró Jánosnak a Szócs Kálmán verseire írt dalai fülbemászók és slágerképesek voltak, (1979-ben Benyő Krisztinával országos versenyen negyedik díjat nyertek.) Matinéink szolgálata mellett nyaranta ún. dekádok rendeztünk, a helyi napilap színházi műsorában is rendszeresen megjelent az *Ifjúmunkás Zsebszínház* műsora. Előadásainkra a belügyiek, a szakszervezeti- és pártaktivisták is felfigyeltek. A dekádokon, tíz napig minden este más-más előadás szerepelt műsorunkon. Az előadások előtt egy-egy „nem kívánatos” fiatal értelmiségit mutattam be a nézőknek, akik szabadon választhattak, hogy miről beszéljenek. Szerepelt többek között Szócs Géza, Egyed Péter és Aradi József is. Banner Géza külön versműsorral jelentkezett. A bejáratnál kérdőív várta a nézőket, az összegyűjtött kérdésekből, méltatásokból és javaslatokból a tizedik napon értékelőt tartottam. Helyet adtunk különféle meghökkentő és kísérleti előadásoknak is. Az egyik

este két fiatalember a nézőtér közepén elhelyezett asztalon szabadjára engedett hangyákkal okozott riadalmat, erre építették, némi filozófiával tűzdelt, bizarr előadásukat.

Részlet a Munka jelenetből

Négyen a színpad két oldaláról szaladnak be középre, felsorakoznak a közönséggel szemben. A beszédet és a mozgást mindig Tag I. kezdi, amit a többiek mindvégig ugyanabban a sorrendben folytatnak. Az első négy szót helyben állva, majdnem tagolva mondják. Tag I: SZÜKSÉGLET. Tag II: KÍVÁNCSISÁG. Tag III: IHLET. Tag IV: ALKOTÁS. Tag I. egy lépést tesz előre: OPTIMIZMUS. Tag II. egy lépés oldalra: MUNKABÍRÁS. Tag II. helyben: KÖZÖSSÉG. Tag IV., két lépés előre: SIKER. Tag I. tag IV. mellé lép: EGYÜTTMŰKÖDÉS. Tag II. gyorsan melléjük jön: MUNKAMEGOSZTÁS. Tag III. szintén: FEGYELEM. Tag IV. helyben: TELJESÍTMÉNY. A következő négy szónál lassan hátrálnak, minden szónál egy lépést. Tag I. UTÁNZÁS. Tag II. MÁSOLÁS. Tag III. ÉRTŐK. Tag IV.: ÉRTETLENEK. Tag I. gyorsan tag IV. elé áll: ESZME, Tag II. Tag III. elé; ALKALMAZÁS. Tag III. Tag II. mellé: ELMÉLET. Tag IV. Tag I. mellé: GYAKORLAT. Tag I. lassan oldalt fordul a többiek felé: SZEMPONT. Tag II. hátra lép: SZEMSZÖG. Tag III. szintén befordul, szembe kerülve Tag I.-el: NÉZŐPONT. Tag IV. két lépés előre: ÉRDEK. Tag I. egy lépést tesz Tag III. felé, aki szintén oldalt fordulva áll: ÜGYES-SÉG. Tag II. gyorsan egy lépés oldalra: VERSENY. Tag III. befordul a közönség felé: BEIDEGZŐDÉS. Tag IV. helyben: TERHELÉS. Ettől kezdve gyorsan beállnak négyszög alakban két lépés távolságra egymástól a színpad közepén feszes vigyázállásban, majd dobütésre egymás után jobbra át és hátra arc fordulatokat végeznek, úgy, hogy minden három „jobbra át” után egy „hátra arc” következék. Ezt a műveletet gépiesen növekvő ritmusban kell csinálni, hogy valamilyen munkafolyamatot vagy gépalkatrész-mozgást érzékeltessen. A fokozódó gyorsaságot nem bírva, egymás után esnek ki a játékból és állnak meg, míg végül csak Tag I. marad, aki szintén lelassul és megáll a színpad mögé.” A jelenet mondandója a végén derül ki, amikor minden esetben improvizálva olyan dacosan kiáltott szavak elhangzása után és közben, mint TERMELÉKENYSÉG, MUNKAVERSENY, FAJLAGOS FOGYASZTÁS, MINŐSÉG, SELEJT, MÉG TÖBBET, MÉG JOBBAN stb. a mintázott fogaskerék meghibásodása miatt a forgás akadozott, fáradságot mutatva megállt. Itt beszédes volt a szereplők arcjátéka is. Különösen Laczkó László esetlensége és Dohi Alex fintorai neveltették meg a közönséget. A mai olvasónak ehhez tudnia kell, hogy akkor ezek a kifejezések unalomig megtöltötték az újságokat, a rádióadásokat, ezek csúfondáros kiejtésében lázadás volt. Ellenőrzések alkalmával és amikor a nézőtérén megfigyelőkre gyanakodtunk, a hatalomnak megfelelő szavakkal ment az előadás. A jelenet próbái után az Ödön jegyzetei alapján átbeszéltük a szöveget és véglegesítettük mozgás leírását. A Matiné műsorának szövegeit ellenőriztetnem kellett.

Innen a tömör fogalmazásra való törekvésünk. Jól jött a mozgásközpontúság. A próbákon és az előadások alkalmával is sok volt az rögtönzés, később, amikor ezekből a jelenetekből a *Drága föld* című egész estét betöltő előadás összeállt belőle, igyekeztem a legelfogadhatóbb változatokat Dusa Ödön készülő könyvébe menteni. Ezt a munkát titkos naplómban (*Faragott fájdalom*, NIS Kiadó, 1995) is feljegyeztem: „1985. február. Megegyeztünk Ödivel, hogy megpróbálom nézőként (jegyzeteinkre támaszkodva) leírni a mozgásközpontú színház előadásait, jeleneteit, mindenekelőtt a *Drága föld avagy Erkölcsi improvizációk* címmel futott, egész estét betöltő sikeres előadásukat. Ezzel – ha a könyvecske megjelenne – távozása után is tovább élthetnének a műfajt, a közönség (főként fiatalok) által kedvelt, sokszor telt házat vonzó, bátor mondanivalójú színházat.”

„1985. december 20. Dusa Ödi mozgásközpontú jeleneteit, amelyeket átírva, összeillesztve, szerkesztve könyvvé szeretnék alakítani, ennek az Ifjúmunkásmatinén, a Visszhang-estéken és az Ifjúmunkás Zsebszínházban nagy sikereket megért műfajnak a megörökítése céljából. Ha ez sikerülne, talán tovább tudnánk éltetni a Zsebszínházban a diákműkedvelők között. Ahhoz hasonlóan, ahogyan például az Öditől rendelt Munka jelenet is az *Ifjúmunkás*ban való közlés után gyorsan terjedt, több helyen is bemutatták sikerrel.”

Néhány mozgásközpontú jelenetre még emlékszem: 1. A szereplők körbejárnak a színpadon, sétálnak, gyorsulnak, ritmust váltanak, és váltakozó sorrendben belelépnek egy vízzel félig telt mosdótálba. 2. Az üres színpadra begurítanak egy vörös futószőnyeget, nyomatékos szünet után a szereplők felsorakoznak a szőnyeg egyik oldalán, várakoznak, az arcokon érdeklődés, kíváncsiság, csömör sokféle változata és kiábrándultság. Hiába vártak. 3. A színpad elején, arccal a közönség felé állnak a különböző korú és ruházatú szereplők. A háttérből bejön bőrkabátban a belügyist alakító Ödön, feszülten figyel, megfigyel, zord arckifejezéssel kíváncsiskodik, aztán hátulról betör a sorfalba, erőszakoskodik, rögtönzött játékkal keres valakit, fenyeget stb. 4. Csoportokba verődve zsonganak a szereplők, a nyüzsgés közben a színpad előterében gúlát, tornyot alkotnak, egy fiú a magasban csákánnyal, korbáccsal, bottal – mikor, mit emel magasra – fenyegeti az alatta állókat. Az ellenőrzésen kalapács és/vagy sarló volt a kezében és dicsőséges pózba meredt. 5. Tömegjelenet a színpadon, nyüzsgés, elégedetlen emberek eszközök nélküli tüntetése, arckifejezésük a kedvetlenségtől a dühösséig sokféle. A túljátszottságig fokozott kavalkád tetőpontján a hirtelen generál sötétben egy dörgő, de biztató hangot hallani: *Menekül a kormány!*

Az ilyen és ezekhez hasonló jelenetek változó sorrendjét a szereplők száma, az előadás helye, a közönség összetétele, a besúgókra figyelés szabta meg. Dusa Ödön *Drága föld* című művében olyan sorrendet igyekeztem kialakítani, amelyből az akkori elnyomó rendszerben az áhított haza fogalmára asszociálhatnak az olvasók/nézők. A gépirat Dusa Ödön fiánál talán még megvan.

A próbákat a matinékorutakra való előkészítés határozta meg. Leginkább szombaton és vasárnap tartotta Ödön és Kövesdi. Ödön jelenetei a színpadon

születtek, a csoport tagjai nagy türelemmel követték hirtelen jött ötleteit, de humora és közvetlensége baráti légkört varázsolt a próbákban is, minden próba és minden előadás más és más volt az improvizációk tömkelegében. A Zsebszínház Kövesdi ága hagyományos előadásokra készült aprólékos gonddal. A *Mockinpott úr kínjai és meggyógyíttatása* című darabot kb. másfél évig csiszolták, és mert nem engedélyezték (ennek külön szomorú története van), nyilvános „főpróbákban” mutattuk be. A két csoport nemcsak, hogy megfért egymás mellett, és még akkor is jelentősnek mondható a Kövesdi kirívóan türelmes színészépitgetése, ha előadásaikkal, egész estét betöltő darabjaikkal nem szerepelhettek a Matinékon.

A Zsebszínház megszüntetéséért hajszába kezdtek ellenünk. A megyei művelődési felügyelő érthetetlen ellenállása folytán meghíúsult *Mockinpott úr kínjai és meggyógyíttatása* című, nagy gonddal rendezett előadásunk. Ma is keserűséggel idézem azt a délutánt, amikor a Kövesdi rendezte nagyszerű előadás vizionálása után a Vasutas Klub színpad felőli sarkában négyen mérlegeltük azt a másfélévig tartó, aprólékos munkával részletekbe menő kitarító aprómunkával kialakított pörgő, hangulatos előadást. Minisztériumi küldött is érkezett erre az alkalomra, minden bizonnyal a megyei Művelődési Bizottság szakfelügyelője kérésére. Kötő József a Kolozsvári Állami Magyar Színház titkára szakszerűen elemezte az előadást, dicsérte a rendezőt, külön méltatta a szereplőket, köztük a főszerepet vállaló Laczkó Lászlót. Összegezve pedig kijelentette, hogy az előadás színvonala professzionális. Azzal érveltem, hogy az ifjúsági szervezet központi védnöksége alatt működünk a megyei pártszervek jóváhagyásával, fentről engedélyezett Matinéink szolgálatában, hogy a szokásos politikai kifogások bárdját is elhárítsam az útból. A minisztériumi küldött, vékony, szemüveges, középkorú, jóindulatú bukaresti értelmiségi biztosított minket, hogy jól szórakozott és dicsérte a társulatot. Kövesdi visszafogottsággal hallgatott. A felügyelő – ismert erdélyi magyar író – hümmögött. Végül szavazás mellett döntöttünk. Jókedvünk egyből elpárolgott, amikor a felügyelő nemmel szavazott és kijelentette, hogy nem engedélyezhetjük az előadást. A győzködés percei következtek. A felügyelő hajthatatlan volt. A minisztériumi küldött félrehívott és azt kérdezte, ki ez az ember? Nem maguk közül való? Vállalt vontam. Kurtánfurcsán döntött a minisztériumi küldött: Ha nem, akkor nem! Nyilván, féltette az állását. Értetlenül, lelombozódva kuksoltunk a szereplőkkel együtt a színpad mögött. „Ez nem lehet igaz?!“ – keserű döbbenet látszott az arcokon. Ekkor kezdődött a Zsebszínház haldokolása.

Az Ifjúmunkás Zsebszínház ellehetetlenítését tovább folytatták. Az újévad elején, a Viktória klubban hiába próbálkoztunk, az igazgató román műsort és néptáncot várt tőlünk, de a fások klubjában sikerült megállapodnunk. Kihallgatást kértem a megyei felügyelőtől. Eléje tártuk a Zsebszínház gondjait és arra kértük, döntsön ő a csoport munkájáról. Sorescu *Jónását* ajánlotta. Kövesdi nagy lendülettel látott neki a próbáknak. A csoport egyik tagja valahonnan negyven méter fehér vásznat szerzett. Gipszbe áztatva alakították ki az óriási

cethal-belső, ahová a nézők is befértek. Ödön visszahúzódott. Lebontották házukat, oda lett a sok viszontagságot látott pince, egy zezugos bejáratú, lepusztult szobát kapott az Uránia palota második emeletén. Kifestette, rendbe tette. Segítettünk a berendezkedésben. Felesége ikertestvérével együtt Pestről egy Stockholmba tartó repülőn emigrált. Válfélben voltak, de családegyesítés címén Ödön is a kivándorlás mellett döntött. Jól haladtak a Sorescu-darab próbái, amikor üzenet jött felügyelőtől: Sigmond Istvántól, miszerint nem engedélyezte a darab bemutatását. Ez volt a végső döfés." Ha már ezt sem lehet?" A társulat tagjai a disszidálást választották. Laczkó feleségével Magyarországon maradt. A gitáros Bíró-Benyő páros Svédországban kötött ki a lányommal együtt. Az Ifjúmunkás Zsebszínház ellehetetlenítése és tagjainak csoportos külföldre menekülése után Dusa Ödön Svédországban és Budapesten folytatta szerepléseit.

Döbbenetek, happeningek

Dusa Ödön színházi előadásainak minősége nyilvánvalóan külön-külön vizsgálható az ő versmondó-, szerepalakító-, alternatív színházi törekvéseket és happening mutatókat jelentő tevékenysége szerint. Mindezek bizonyára mindenkinek más és más értékeket mutatnak. De hangfelvételei, barátainak elosztogatott hang- és videokazettái bizonyítják különleges képességeit, átéléseinek magas fokát. A nézőknek az előadás alatti közkívánatra választott versek alkalomhoz illő újjászülése felejthetetlen performancia. Verstudása páratlan volt. A Kecskeméti Tanítóképző diákjai előtt száz szál gyertya fényében megrendezett, meghatottságot kiváltó, lélekmelegítő versműsora másfélórás volt. Reám bízta a sűgő és a zenei aláfestés szolgálatát. Egyszer sem kellett segítenem, a versek sorrendjén változtatott egyszer, mint később bevallotta, tudatosan, mert ilyen volt ő, mindig kísérletező, örökösen és ösztönösen változtató. Mondhatom, nagy izgalommal vállaltam kolozsvári versmaratonjának megszervezését és rendezését is, amely végül egyedülálló tehetségének köszönhetően ragyogóan sikerült. Színházi szerepei közül monodrámákban rendkívüli előadásával valóban professzionális szinten alkotott. Az *Egy örült naplója* több előadását is láttam, és összehasonlítva hivatásos színészek előadásaival vallom, hogy méltán kiérdemelte a legmagasabb elismerést. A mozgásközpontú jelene-tek már a szükséges alkalmazkodás feltételeinek megfelelően sem lehettek mások, mint improvizációk. Mindig a meglepetést kereste. A meglepetést, amely gondolatot ébreszt. Ezeknek az eredete happeningjeiben keresendő. Ezt már előttünk, kitartó pincelátogatói előtt is gyakorolta. Kolozsváron számos happeninget kezdeményezett. Egy hosszú és zsúfolt pincevendéglő legelső asztalától többedmagával rendkívül lassan, pantomim lépésekkel rendre átvonultak a pincén a kijárat felé. Ödön utolsóként vonult, a pince akkor már felbolydult méhkasoz hasonlított.

Sokáig emlékezetes volt az Ifjúmunkás kolozsvári egymás utáni két előadása. A Diákművelődési Ház javára ezer-ezer jegyet adtak el, a nézőtér dugig volt. A Matiné szervező-rendezőjeként, szokásom szerint, nem akartam mindent ellenőrizni. Előzetes megbeszéléseinken átrágtuk előadásaink célját a központi vezetés által jóváhagyott műsortervem keretébe illeszthető szereplések mikéntjéhez kértem és kaptam ötleteket. A kötelező hangos vezércikk és mondandóink keretébe illeszthető versműsor mellett szívesen hagytam teret munkatársaim ötleteinek, olykor pedig megelégedtem azzal, hogy egy-egy jelenettel és szín-padi látvánnyal a közönséget és engem is megleljenek. Magam is ezt tettem, amikor a kolozsvári Matiné szervezéseimnek köszönhetően végre együtt szerepeltethettem Balogh Edgárt és Szőcs Gézá, akikkel nagy izgalommal rövid beszélgetést folytathattam a színpadon, és együtt léptethettem fel akkori sanyarú életünk gondterheltségét humoreszkjeikkel, stílusparódiákkal szatirikus, ironikus és groteszk íásaikkal sikerrel próbáló Bajor-Sinkó-Zágoni trojkát. De szabad kezét kapott Feleki Károly designer is, akinek hatalmas papír ívekből összeállított „lepedőjén” a komor arcú fekete-fehéren rajzolt munkásfiú mellképe, egy hirtelen rendelt generál sötét után szinte megelevenedett, szívéből kiáltóan vörösen buzogott a vér. Akkor is a közönséget mellbevágó volt, amikor rádöbbsentünk, hogy nem a bal, hanem a jobb oldalán vérzett, mert a designer a sötétben kissé a cél mellé zuhintotta a vödör piros festéket. A: *meghökkenő látványt dübörgő tapssal köszönte a közönség.* Ezután következett Dusa Ödönnek a Zsebszínház mozgásközpontúságú művészetének kvintesszenciáját felmutató szereplése. Ezen a Matiné vezettem be, hogy a szerkesztőség két vagy három tagjával az előtérben ülve, olykor párbeszéd formában konferáltunk. Indokoltam ezt azzal is, hogy nem vagyunk színészek, inkább vállaljuk a nézők szerepét, akikkel együtt örömmel mulatva „benne vagyunk a műsorban!”. A „vérző munkásfiatal” jelenete után üres volt a szerkesztők helye, a szokásos konferansz következett. Készakarva a lehető legtömörebbre fogtam: „Dusa Ödön következik.” Nyomatékos szünet után igyekeztem hangsúlyosan szólni: „Verset mond...” Ödön komótosan bejött, középre állt és elszántságot mutató pózba merevedett. A filmekben premier plánban csodálható világhírű színészek által mutatott jelenethez hasonlóan elképesztő mikró mimikai játékának lehettünk tanúi. Négyperces némasága Lao-ce gondolatát idézi: „a bölcsnek nem kell a szó sem”. Nemcsak én állítom, a Matiné-ról írott beszámolómban olvasható, hogy verset mondott. Szótlatlanul mondta azt, ami nem volt kimondható. És ezt át tudta adni a közönségnek. Ahogyan ez a nagy sikerekkel szokott történni, a feszültség csúcán Ödön mély meghajlása után döbbsent volt a csend. A közönség pedig felocsúdva, fergetes tapssal köszöntötte a bátor újítót. Meglepetés volt, amikor ugyanezen az előadáson Ödön szellem-fehérbe bújtatott csoportja talányos és idétlen mozdulatok sokaságával szórakoztatta a közönséget. Kóválygásuk a színpadon tétova magunk-keresésének groteskségét idézte. Egyenként kitántorogtak a színpadról. Ödön maradt utoljára, a színpad kevésbé megvilágított hátsó falára kapaszkodva mentori hangon sóhajtott: *Óóóó!*

Istenem! Reméltem, hogy a sokféle látványos színpadi produkció között erre nem figyelnek fel a szolgálatosok. Azt hiszem, szerencsénk volt. Ügyelők gyors függönnyel vetett véget a jelenetnek. Előadás után Ödönnel azon gondolkoztunk, hogy mit válaszolunk majd szolgálatos ellenőreink vádjára, miszerint ezzel a jelenettel „a klerikális reakció hálójába gabalyodtunk”. Pesten is sikerült „elsütnie” ezt a happeninget.

Beke Mihály András így számolt be erről az *Ifjúmunkás*ban megjelent írásában. „A színpadot végig egy hatalmas plakát uralja: egy kezét ökölbe szorító, az emberméretnél kétszer-háromszor nagyobb, feketébe öltözött fiatal. Dusa Ödön társulata eljátszotta *KÉT PERC MÚLVA HŐSÖK* című jelenetét. Fehérbe öltözött alakok, fehér hajjal, szemük bekötve fehér kendővel – a fekete fiatal fénykép negatívjai körbe-körbejárnak, még két perc a sortűzig, a sötétben valaki piros festéket önt a plakátra – mi festéknek láttuk, a pozitívvá rögzült, feketévé rögzült alakra... (»Hirosimában egyes emberek árnyképe az épen maradt falakon fixálódott« – olvastam egy régebbi tudósításban), fekete alapon piros festék, bejött Vajda Zsuzsa, elszavalta Kányádi Sándor *Fekete-piros* versét, és oda, a plakát alá álltak a széki táncosok fekete-piros ruhában (inkarnáció?), mintha az ő szoknyájukra ömlött volna a piros festék, mi festéknek láttuk a széksorokból, észre sem vettem, hogy bejött az Ördögszekér, hogy a székiek már-még járják a táncot, csak a szoknyájukra lenyáladzó piros festéket láttam.”

Eseményművészete Stockholmban bontakozott ki, amikor hitelből videokamerát és keverőasztalt vásárolt. Emlékezetes egyik kerekre sikerült előadása. Az Óvárosban (Gamla Stan a neve, amit kolozsváriként nem fordíthatok Öreg Városnak, mert nálunk Óvár), a királyi palota belső udvarának közelében, a vasútról, majd a vasrudak raktáráról elnevezett téren áll Karl Göte Bejemark furcsa festett szobra Evert Taube svéd nemzeti költőről. A szemüveges embert ábrázoló ember nagyságú szobor a járdán áll, bal kezét a szemüvegéhez emeli, kabátja vállára vetve, jobb kezében kézirat, jellegzetes sapkájáról következtethetünk arra, hogy zeneszerző, trubadúr és képzőművész is volt. Ödön hasonló, de vakítóan fehér ruhában állt a szobor mellé, és kitartóan, mozdulatlanul várt. A turistáktól népes Óvárosban akadt bámulója. Negyedóra elteltével, kolozsvári Zsebszínházunk másik, kivándorlásra kényszerült tagja, Dohi Alex, Ödön mellé állt hasonló pózban. A látogatóba érkezett Jánosi Tibor következett, és bizonyára követte volna őt Bíró János, Benyó Krisztina, a Laczkó házaspár, lányom és a Zsebszínház többi kincses városunkból elüldözött tagja. A járókelők ekkor már csoportba verődve tetszéssel figyelték a jelenetet. A bátrabbak közül többen is vállalták a szobrozást. A járdán, komoly képpel, szemüvegükbe csimpaszkodva, sorakoztak az eseményművészeti jelenetnek kedvet kapó ráérős emberek. Ebben a közös és kitartó, előre figyelésben felhívás volt. Ödön előre megtervezett jelenetének volt mondanivalója. Nem szájbarágós, hanem szabadon választott, hiszen az azonos tartásban is minden résztvevő mássága mutatta a mindenki által másnak képelt jövőt. A videó, amit többszöri rendezésből gyűjtött képsorokból vágott össze, figyelmeztetéssel zárult. A járda hosszan sorakozók

mögötti mellékutcából lopakodva, rendőr kocsit fordul be a térre. Egy másik kisfilmen Ödön meglehetősen groteszk jelenetet rögzített. A stockholmi rendkívül forgalmas földalatti központi pályaudvarán kéregetőnek öltözve állt némán. Földre helyezett kalapjába hívogatónak nem aprópénzt, hanem a svéd legnagyobb értékű papírpénzét helyezte. Bíró János filmmezte. A groteszk látvány egyre többeket megállított. Végül rendőrt hívtak és Ödönt előállították. Nem tett semmit, ami törvényellenes. Bocsánatkérésekkel engedték útjára.

Videókazettákra másolt kisfilmjeit barátainak osztogatta, ma is érdekesek. Pesten is sikerült elsütnie happeninget. A Vörösmarty téren elegánsan, öltönyben sétálgatott a Zsebszínház három tagjával. Nadrágjuk egyik szarát térdén alul levágták. Rendre, egymás után jelentek meg a téren. Nyilván feltűnés keltek. Kíváncsiságtól hajtva többen kérdéseket tettek fel. Aztán egy héten keresztül minden nap megjelent ugyanabban az órában, csúcspörgalom idején, egy előre kiválasztott helyen. Ott állt egy órányit aránylag mozdulatlanul fekete öltönyben, kezében piros virággal. Az öltöny ujját egy ollóval felvágta, így a szövet nagy része lecsüngött. Tehát „rongyos” volt. A virág naponta kétszeresére nőtt. Maga elé a földre pénzt helyezett. Nem aprópénzt, hanem akkora összeget, amit nem szoktak egy koldusnak adni. Az összeg is naponta nőtt. Dohi Alexander átellenben, pár méter távolságra szobrozott. A sietők figyelmét, nem a sokasodó virág, hanem a pénzösszeg növekedése vonzotta. Valaki megjelent egy tele szemétkosárral és az Ödön fejére borította. A rendőrségen azzal vádolta, hogy a földre dobott pénz gyalázkodás... Miután ígéretet tett, hogy nem ismétli meg a jelenetet, elengedték.

Lakás-színház

Második felesége budapesti apró lakását nevezte lakás-színháznak. Erről bőven beszámolt Cselényi László közel egy órában, a Duna tévében sugárzott portréfilmjével. Miután néhány versműsorról fellépett a stockholmi Magyar Házban, a konzervatív környezetben nem találta helyét, pedig elképzelhető volt, hogy a Zsebszínház Svédországba menekült tagjaival újraindította volna mozgásközpontú színházát, de ehhez nem kapott támogatást. Kinézték a Magyar Házból. Az észtországi Tallinban, Tartuban, a Munkácsy Mihály Kulturális Egyletben próbálkozott. Aztán a melegebb fogadtatást tapasztalva budapesti kapcsolatok részesítette előnyben, gyakran szerepelt a RS9 Színházban, a Szabó Ervin könyvtárban, a Rátkai Klubban, a Kolibri pincében, a Merlin Színházban, a Mezei Mária Szeretet-színházban, a győri Békéssy-Bezerédi-kastélyban, a kecskeméti Tanítóképzőben és másutt.

Megismerkedve műkedvelő színészek társaságában második feleségével, annak garzonlakásában alakította különleges miniszínházát. A Lakás-színház hálófülkéje elé szerelt függöny a meghirdetett alkalmak estjén akkor „ment fel”, amikor a régi Zsebszínház szokásai szerint legalább tíz néző jelentkezett.

A nézőket a lakásához közeli buszmegállóban várta és kísérte az előadott műsor tematikájához illő társalgás közepette a parányi nézőtérre. Az előadást rendszerint baráti beszélgetéssel zárult.

Dusa Ödön előadásainak jegyzékét a Zsebszínház kolozsvári születésű, de az anyaországba menekült, korán elhalálozott, lelkes tagja Jánosi Tibor költő, némettanár, számos Dusa-előadás műsorvezetője kezdeményezte és közölte Dusa Ödön: *DÖ* című képeskönyvében (1998, magánkiadás, Grafit Pencil Lapkiadó és Nyomda Kft., Budapest, 48 oldal), és megjelent Tar Károly: *Voltam* című emlékirataiban – (*Harmadik könyv, Ezer kilométerekkel I., Ághegy Könyvek*, ISBN 978-606-8974-10-6, 461–486 oldal, <https://mek.oszk.hu/230006/2347>) 1973–2000 közötti előadásainak száma több mint 244. Többnyire versműsor és egy vagy néhány személyes színjáték. A Lakás-színház előadásainak repertoárjára csak a Cselényi László által készített filmből következtethetünk. (2006 januárjában a Lakás-színház műsorában a következő előadások sorakoztak. A közönséget a Józsefvárosi Színháznál (9-es busz: Kálvária tér) várta Ödön.

Szilágyi Domokos, Cselényi Béla és Sente Imre: *A humor parnasszusán*. Dobai Péter: *Kilovaglás egy őszi erdőből*. Nagy László és László György: *Jövőbűvölő*. Pilinszky János: *Sötét mennyország*. Ady Endre: *A halál rokona*. Kányádi Sándor: *Fától fáig*. Dosztojevszkij, Gogol és Csehov: *Még ezt az egyet*. Juhász Ferenc: *Szívütes-üzenet*. The Best of Lakásszínház: *Sűritett villám*. Válogatás a magyar irodalom legszebb szerelmes verseiből: *Szenvedő szerelem*. Platón: *Szokrátesz pöre*. Szepes Mária, Walt Whitman, Illyés Gyula és Batta György: *Áradó természet*.

A Jánosi által kezdeményezett leltárt kiegészítve, jegyzetekkel ellátva és szerkesztve várom, hogy a még lappangó Dusa Ödön: *Drága föld* című könyvének kiegészítő anyaga legyen. Becsléseim szerint fellépéseinek száma megközelíti a félezret, hiszen az Ifjúmunkás Matiné előadásain a Zsebszínház tagjaival együtt számos jelenettel, versmondással, játékkal szerepelt (néhol több alkalommal is) a következő helyeken: Csíkszereda, Udvarhely, Erdőszentgyörgy, Szováta, Segesvár, Dicsőszentmárton, Régen, Marosvásárhely, Nyárádszereda, Szilágycseh, Szilágysomlyó, Zilah, Enyed, Torda, Rákos, Csíkszentmárton, Csíkszereda, Gyergyóditró, Gyergyószentmiklós, Székelyudvarhely, Zetelaka, Székelykeresztúr, Kolozsvár, Dés, Brassó, Szecseleváros, Sepsiszentgyörgy, Kovászna, Zágon, Kézdivásárhely, Kézdiszentlélek, Barót, Bardóc, Uzon, Sepsiszentgyörgy, Lupény, Lónya, Végvár, Temesvár, Arad, Székelykeresztúr, Nagyszalonta, Nagyvárad, Nagykároly, Szatmár és Bukarest.

Dusa Ödön regényes életében a legnagyobb elégtétel a román rendszerváltás utáni esztendőben *Születéstől – halálig* címmel általam szervezett és rendezett ötórás versmaratonja volt 1991. november 16-án, a Kolozsvári Állami Magyar Színházban: Közreműködött: Orbók Géza (gitár). Konferált: Sebesi Karen Attila. Aznap nagyüzem volt a Kolozsvári Állami Magyar Színházban. Az Erdélyi Szépművéses Céh Szöcs Géza által javasolt újraindításának délelőtti, több órás megbeszélésén ezernél többen voltunk. A szép könyv ügye akkoriban sok embert

vonzott. Délután Lantos Tamás amerikai képviselővel találkozott Kolozsvár magyarsága; Sámi László az Emberjogi Liga képviseletében négy ellenállót tüntetett ki. Utána Illyés Kinga versmúsora következett, este pedig Dusa Ödön előadóestje keltett ugyancsak teltházazs érdeklődést.”

Stockholmban vasárnaponként az ottani ószert jártuk. Az ócskapiac egy hatalmas csarnokban volt, mi a hanglemezz-árúsnál időztünk a legtöbbet. Ödön éveikig tucatjával vásárolta az olcsó, mindössze 1-2 koronáért kínált lemezeket. Sokféle úton juttatta el őket Pestre Jánosi Tiborhoz és onnan Kolozsvárra, ahol többek között Orbók Géza értékesítette. A bejövétel egy részével zsebszínházbarátait segítette. A lemezek árából tellett a maratonra. A közönséget színpadra ültetve képzeltek el a versmúsort. Kétszáz ülőhely volt. Szőcs Gézával akkoriban az újra alakult Erdélyi Szépművés Céh ügyeit intézve napi kapcsolatban voltam. Készséggel segített, készülő mősorfüzetünkbe magvas ajánlást írt, a helyi lapban is közöltem beharangozót. A jegyeket elkapkodták. A színház előtt várakozó jegy nélküliek közül félszáznyi érdeklődőt még beengedtem. A színpadon, az előadó közvetlen közelében kuporogva nézték végig a szünetekkel megtűzdelte előadást. Valaki összeszámolta a nem támogató kinnlevőket, ötvennél többen voltak. A meghívóban az is benne volt, hogy az előadás nézői között hanglemezeket és egy hang- és videokazettás rádiót és egyéb ajándékokat sorsolunk ki. A hosszú előadásra való tekintettel Ödön beleegyezett, hogy a szünetben vajassonkás szendviccsel és Pepsi Colával kínáljuk a nézőket. A színház akkori díszlet- és jelmeztervezője fizetség ellenében készséggel segített. Ödön tizenkétszer öltözött át a verscsokrokból kialakított előadás tematikájának megfelelően. Az előadás bevétele Ödön eleve a színház javára szánta...

A Zsebszínház, az Ifjúmunkás Zsebszínház, a pesti Lakásszínház és a stockholmi videokazettás happening korszaka után ekkor érkezett el a beteljesülés korszakába, amit jóváhagyásával DÖ színháznak neveztem el. Befejezésül hadd idézzem, amit akkor írtam a helyi napilapba. „Nem a mozgás elsődlegessége, hanem a mozgásnak a színpadon kimondott szóval való egyenértékűsége az, ami sajátos ebben a színházban. A mozgásközpontúság itt nem balett vagy pantomim értékű, hanem ezek elemeinek, a jelenetekben alkalmazott változatos, sok esetben groteszk mozgásoknak és a mikro mimikának felhasználásával kifejlesztett, egyfajta kevés szavú színház. Elsősorban ezt a kettősséget jelöli elnevezése, mely egyben kifejlesztőjének, a Kolozsvárról idegenbe szakadt Dusa Ödönnek névbetűit is mutatja. Dusa Ödön mostani, egyszemélyes színházának előzményei: a jó másfél évtizeddel ezelőtt elkezdett szavalóestek, a versek gondolati tolmácsolásának letisztult, eszköztelen formái, erdélyi körútjainak sorozatos sikere, a mozgásközpontú jelenetek előadására toborzott Zsebszínház fokozatos megerősödése, az egész estét betöltő, *Drága föld* című kompozíciójának igényes színrevitele. A mozgásközpontú színháznak még nincs iskolája, de kiterjeszhető. Az alkalmazott mozgások, könnyen tanulhatók, a játék élvezetes műhelyjellege, közösségi szellemet ösztönző és azt fenntartó együtt alkotásra készlet. Irodalmi értékű szövegek alkalmazásával művészi színvonalra tovább

növelhető. De Dusa Ödön mostani, egyszemélyes jelentkezése is ízelítőt ad ebből az újfajta kísérleti színjátszásból. Az új színházi műfajt teremtő Dusa Ödön verselőadóként is érett művészként áll előttünk. Nem szavalja, hanem lelünkbe oltja a verset. Mozdulatai, gesztusai, mikrómimikája a kimondott szavakkal egyenértékűek.”

Minden DÖ előadás megismételhetetlen, ritka élmény volt.

Dusa Ödön Stockholmban a High Valley metrómegálló környékén lakott egy tengerre néző kis garzonban, amelynek falait Deák Ferenc (Fery) kolozsvári, New York-i fotósnak a stockholmi Magyar Házban megrendezett kiállításról nála maradt képeinek dekupációval díszített. Sokat volt munkanélküli segélyen, betegeskedett. Stockholmi bevándorló háziorvosa szerint nem volt semmi baja. Amikor együtt dolgoztunk és rokonságával együtt ünnepelgettünk, tapasztaltam, hogy megmutatkoznak rajta a fáradság jelei. Nyugdíjaztatni szerette volna magát. Budapesten fizetett teljes orvosi vizsgálatra jelentkezett. Az eredmény megdöbbenő volt. Az orvos nem vigasztalta, mindössze néhány hónapot jósolt neki. Súlyos rákbetegségben szenvedett. Stockholmi lakásán első és második felesége együtt gondozta. 2007. november 30-án halt meg hatvannégy éves korában. Porai a Balti-tenger messze terjedő vizében oldódtak fel, munkássága pedig róla szóló emlékezéseinkkel válhat példamutatóvá.

Dusa Ödön vallomása a *DÖ* című, saját kiadású képeskönyvében (Mayer Hella szerkesztése):

„Ötvenöt év felett már lehet számvetést készíteni, hiszen kevesebb van hátra, mint amennyi eltelt. A Színházat a pálya széléről nézve, egyfajta távolságról szemléltem, hiszen nem voltam, és nem is lettem hivatásos színész, előadó. Akaratlanul is túlértékeltem a jelentőségét a színháznak, ugyanis a fantázia mindig szebbre festi a képeit, mint amilyenek azok a valóságban. Csak ritkán léphettem a világot jelentő deszkákra, ezért ami tapasztalást leszűrtem egy-egy előadás után, mire lehetőség nyílt, azt a gyakorlatba ültetni, már elveszett az emlékezetben. Így maradtam örök kezdő. Csak áltattam magam, hogy előadói készségem felfelé ível, valójában egyhelyben topogtam. A Színház közösségi munka, közös művészet, a több szem többet lát elve érvényesül benne. Egyedül dolgozva csak színházi lelkiismeretem hangjára támaszkodhattam. Ahogy az önismeret útja is fájdalommal jár, hiszen a hibákkal, botlásokkal, bűnökkel való szembenézés, ha rövid időre is, de megkeserítik az életet, úgy fájdalmas a színházi lelkiismeretünk tükrébe is belenézni. Az sem jó, ha kegyetlenül leleplez ez a lelkiismeret, mert lehet, hogy utána nem tudunk többé talpra állni. Adagolnia kell a tisztánlátást, mint az orvosságot. Csak miután megemésztettük a meglévő adagot, kaphatjuk a következőt, a nagyobb dózist. Mentegetem magam, mikor azt mondom, hogy egyedül képtelen voltam folyamatosan a tükörbe nézni, tehát fejlődni. Mivel még előttem is vannak napok nemcsak mögöttem, jól illeszkedik ide a közmondás, jobb később, mint soha. A múlt terheit

félretéve, inkább örvendezzek a jelennek, annak, hogy nem hagytam abba, hogy lehetőségem nyílt nemcsak munka után foglalkozni a színházzal, hanem teljes bedobással, és annak, hogy még nincs elveszve semmi. Ahogy a megtért embernek sem rója fel Isten a régi hibáit, bűneit, csak a jelenét nézi, úgy kell, én is az örök jelenben élve fogyasszam a lelkiismeret tablettáit, hogy másoknak is hasznára tudjak lenni, a színpadon a legnagyobbra törekedve – ÉLMÉNYT NYÚJTANI.”

Kő Pál: Kerékpáros, 1979 (gipsz, fa, vegyes technika)

Életvégi (mozgóképes) színjátékok

Krzysztof Kiesłowski (1941–1996) trilógiájáról¹

Amikor 1994-ben a *Három szín: Piros* cannes-i bemutatóját követően a sikerei csúcán lévő lengyel filmrendező bejelentette, hogy befejezte, nincs tovább, többé nem készít filmet, a nyilvánosság zavarban volt. Aztán hallani lehetett súlyosbodó szívbetegségéről, majd néhány hónap múlva a hírügynökségek közölték a lesújtó hírt: Krzysztof Kiesłowski elhunyt. Noha személye hazájában megosztó volt – irigyei támadtak, maga pedig nem óhajtott megfelelni azoknak a szerepeknek, amelyeket mások szántak neki, mi több, nem járult hozzá Danuta Stokkal közösen jegyzett *Önéletrajzának* lengyelországi kiadásához –, azokban az években a nemzetközi közvélemény szemében ő volt a legsikeresebb lengyel filmrendező. Életműve azóta is rangos eszmefuttatások tárgya, filmjeiről több tanulmány és könyv jelent meg, mint nem kevésbé jelentős pályatársairól, Andrzej Wajdáról és Krzysztof Zanussiról együttvéve.

Kiesłowski munkássága a lengyel élet történelmi törésvonalai által is meghatározottan alakult. Pályafutását a '70-es évek elején a dokumentumfilm igazgatóságában kezdte, részt vett a lengyel dokumentumfilm megújításában. Kollégáival együtt olyan dokumentumfilmeket készítettek, amelyek a társadalom – Adam Zagajewski és Julian Kornhauser kifejezésével élve – „nem reprezentált világnak” bemutatása révén fontos szerepet játszottak a morális nyugtalanság filmművészetének megalapozásában, azon keresztül pedig a rendszerrel egyre inkább szembekerülő többségi társadalom szellemi megerősítésében, valamint a Szolidaritás eszméjének kialakításában. Ezek a filmek (a *Hivatal*, a *Kórház*, a *Nemtudom*, az *Életrajz*, a *Központi pályaudvar*) a társadalom intézményeinek a működésképtelenségét, tágabb értelemben a diktatórikus szocializmus bukásra ítéltettségét mutatták be. Amikor aztán bekövetkezett a rendszerváltozás, Krzysztof Kiesłowski – akit pedig nemzetközi tekintélyénél fogva sokan láttak volna valamilyen vezetői szerepben – úgy fogalmazott, hogy a politika nem

PÖRÖS GÉZA (1949) filmszakíró, szerkesztő, a Duna Televízió volt alelnöke. Legutóbbi kötete a Nap Kiadó gondozásában 2023-ban megjelent *Hamvak és gyémántok*, amely Andrzej Wajda munkásságáról nyújt átfogó képet.

1 Részlet egy hosszabb tanulmányból.

fontos, ezért hátat fordítva a közéletnek, figyelmét az ember belső világának az ábrázolására fordította. Igaz, megengedhette magának az autonómia luxusát, a *Tízparancsolat* világsikere lehetővé tette számára, hogy nyugaton is dolgozhasson. Az alábbiakban a munkásságát lezáró *Három szín* című trilógiájával emlékezünk meg a rendező halálának 30. évfordulójáról.

Három szín. Kék (Trzy kolory. Niebieski, Trois couleurs. Bleu, 1993)

„Nem kell többé semmi, sem emlékek, se barátok,
se szerelem, se kapcsolatok, mindez csupán kelepce.”
(Julie szavai a filmben)

Akárcsak a *Tízparancsolat* esetében, most is Krzysztof Piesiewicz forgatókönyvíró fejében született meg az ötlet, hogy készítsenek egy trilógiát a francia forradalom vezérigéiről, a szabadságról, az egyenlőségről és a testvériségről. Hogyan értelmezhetők és mit jelentenek ezek a fogalmak a mai európai emberek számára? – kérdik a szerzők. Az alkotók az ötlet megvalósításához még a *Veronika kettős élete* forgatása előtt, 1991-ben megkeresték Marin Karmitz francia producert, aki román származású lévén, maga is fogékony volt a nagy európai alapértékeknek váltóponton történő vizsgálatára. Végül is a berlini fal leomlása utáni hónapokban voltunk, a rendszerváltozások lélekcserélő pillanataiban. Honnan jöttünk, mi történt velünk, merre tartunk? Ezek a kérdések foglalkoztattak mindenkit. Habár az iménti felvetések univerzálisak, az egyes filmek konkrét és érzékletes társadalmi valóságokba ágyazódnak. Janina Falkowska szerint a trilógiát alkotó filmek egyik közös ismérve, hogy hőseik fejlett civilizációjú országok polgárai, akiket élenjáró technikai eszközök vesznek körül. „July családjának (*Kék*) halálát gépkocsibaleset okozza: a fiatalasszony életét fejlett orvosi technológia menti meg, az ő életbe való visszatérését olyan technikai vívmányok katalizálják, mint a fotográfia és a televízió. Az utóbbi tárja fel Juli számára azt aényt, hogy férjének szeretője volt. [...] Hasonlóképpen a *Fehérben* Karol megmenekülését is egy huszadik századi találmány, a repülőgép tette lehetővé. [...] A *Piros* egy telefonkészülék képével kezdődik, majd telefonzsinórok viszik az emberi beszédet a szélrózsa minden irányába, egyidejűleg sok emberhez. Ez a túlradó, izgalmas, színes, és gyorsan mozgó képsor jól mutatja a civilizáció által biztosított jelenlegi életminőséget, amelyben a telefonbeszélgetés (ma már inkább az internet), megfosztva a hangot annak kulturális és földrajzi vonatkozásaitól, gyakran helyettesíti a valóságos emberi kapcsolatokat.”²

2 Falkowska, Janina: The Double Life of Veronique and Three Colours: an escape from politics? (Veronika kettős élete és a Három szín: menekülés a politikától?) In (Szerk.): *Lucid Dreams: The Films of Krzysztof Kieślowski*. Trowbridge, UK, 1999, Flick Books, 155.

Kieślowski szokásához híven felfokozott munkatempóban dolgozott, 1993 és 1994 folyamán mindhárom filmmel elkészült. Elsőnek a *Kéket* forgatta le, amelynek forgatókönyve megírásában Kieślowski és Piesiewicz mellett szerepet kapott Agnieszka Holland, Edward Żebrowski és az operatőr Sławomir Idziak is. Ez a film arra keres választ, hogy mit jelent a szabadság a mai európai ember számára, még szabatosabban – Bert Oliviert idézve – „Lehet e valaki igazán szabad (felszabadult) szerelem nélkül?”³ Mondanunk sem kell, a rendező nem filozófiai traktátusba bocsátkozik, nem a szabadság politikai, hanem személyes-egzisztenciális tartalma érdekli. Elmesél egy magával ragadó drámai históriát, s annak felidézéséhez a mozgókép tőle telhető legkifinomultabb kifejezési eszközeit mozgósítja. Úgy beszél el egy történetet, hogy a képsorokat a legszemélyesebb líra hatja át. Noha fontos szerepe van benne a dialógusoknak, nem a verbalításra épít, hanem a vizualitás, a képi kifejezőerő, a zene, és a vágás magasfokú „összhangzatára” törekszik. Filmjének narrációja egyenesvonalú, ám képvezetése többretegű, minden pillanatban mélységileg tagolt, egyszer hátra utal és összefoglal, az ismert képzetekhez pedig újakat társít, majd későbbi fejleményeket sejtet.

Kieślowski poetikája a *Veronika kettős életében* kimunkált polifon építkezésmódot folytatja, filmjében a kifejezési eszközök többszólamú munkamegosztásán van a hangsúly. Egyszer a dialóg, utána a zene, következő pillanatban pedig a színészi játék vezeti a szöveget. Ebben a komponálásmódban minden az arányokon múlik, ha az egyik eszköz domináns pozícióba kerül, a másik hátrébb lép, de jelentősége nem szűnik meg, csak a másikkal viszonyított pozíciója változik. A rendező és az operatőr Sławomir Idziak ezúttal is nagy gondot fordítottak a képelemek, a vizuális jelek asszociatív tartományaiban rejlő jelentés-tartalmak kiaknázására. Minden beállítás, jelenet és képsor őrzi a reális világ léptékét, ugyanakkor az egyes jelentésrétegek a hozzájuk kapcsolódó asszociatív tartalmak révén csak később nyerik el teljes jelentésüket. Kieślowski hősei javarészt a középosztályhoz, azon belül annak felső rétegéhez tartoznak, életterük a mindennapi élet jól ismert és bensőséges világa, az történik velük, ami kortársaink közül bárkivel előfordulhat, azonban a rendező az asszociációkra építő beszédmód révén a realitás határáig tolja el az életanyagot, s a valóság metafizikai tartományai felé mutat. Ebben a filmben is domináns szerep jut a tükröknek, üvegeknek és más fényvisszaverő felületeknek. Nemkülönben a zenének. A mű hangzásvilága a *Veronika kettős életében* lefektetett alapokat folytatja. Zbigniew Preisner ebben a filmben tovább építette Van den Budenmayer⁴

3 Bert Olivier: Kieślowski's film trilogy: Three Colours Blue, White and Red: The colours of life (Kieślowski három színe, Kék, Fehér és Piros. Az élet színei.) *South African Journal of Art History*, 2002. dec. 17., 120.

4 Van den Budenmayer 17. századi holland zeneszerző. Életművét a filmjeihez írott zenék révén Zbigniew Preisner találta ki és alkotta meg. Preisner Budenmayernek tulajdonított és számos kiadást megért zenéje annyira sikeres volt, hogy az 1990-es évek elején szerkesztett holland zenei lexikon szerkesztői ugyan nem ismerték, de munkássága alapján elkép-

fikcionárius életművét, ezúttal a temetési zenét, valamint az egyesült Európa tiszteletére írott *Concertot* idézi tőle.⁵

A főcím alatt egy sebesen haladó személygépkocsi egyik kerekét látjuk, mégpedig a kerék mögül fényképezve úgy, hogy a filmben a hang most és a sorozat többi filmjében is egy ütemmel mindig megelőzi a képet. Az autóban hárman utaznak, Patrice de Courcy, a zeneszerző (Huques Quester), Julie de Courcy, a felesége (Juliette Binoche) és ötéves lányuk, Anna. A kihagyásos történetmesélés, a szokatlan nézőpont és az időleges aszinkronitás nyomban feszültséget kelt a nézőben, aki értelmezni akarja a rendező rendhagyó képvezetését. Megnyugtató és egyensúlyt teremtő konzonzancia helyett azonban újabb diszszonáns képek sorjáznak a vásznon: Annának a gépkocsi ablakából kinyúló kezében kék színű sztaniolpapír lobog, aztán totálban látjuk az autópályát, végül a hátsó ülésen térdeplő s kifelé néző gyermek bágyadt arca tűnik fel, melyre épp egy alagút elsuhanó színes képei vetülnek rá. A diszszonancia abból fakad, hogy a rendező olyan tárgyak vagy események részleteit mutatja, amelyek önmagukban „hiányosak” s csak a későbbi információkkal kiegészülve nyerik el valós jelentésüket.

Vágás: a gyermek kérésére néhány perces toalettszünet következik, ezalatt Patrice frissítő tornagyakorlatokat végez, miközben egy közeli képen az látszik, hogy az egyik vezetékből diszkrétén csöpög a fékolaj. Ez utóbbi úgy figyelmeztet a későbbi tragédia lehetőségére, hogy a film mindezt megemelt hangsúly nélkül, képi tömondatban közli. Mint Kaisa Hiltunennek feltűnt, Kiesłowski úgy ábrázolta a családot, hogy a kislány kivételével egyikük arcát sem jegyezhetjük meg, ezért is lesz majd nehéz visszaemlékezni rájuk.⁶ A gépkocsi már ismét a pályán van, amikor a rendező azzal a figyelemelterelő motívummal fokozza tovább a feszültséget, hogy bevágja egy út mellett játszó, feltartott újjával feltehetően stoppolni szándékozó fiatalember, Antoine (Yann Tregouet) képét, aki a játékba belefeledkezve, önfeledten igyekszik helyére juttatni a zsinegen lógó falabdát. Infantilisan együgyű mosoly jelzi a fáradozás sikerét, ám a mosolyt azonmód arcára fagyasztja egy közelből érkező ijesztő hang: az imént előtte elsuhant gépkocsi szinte fölszaladt az útmenti fára. Csattanás, aztán még egy, nyomban utána egy halálra rémült kutya szalad át a képen, majd kisvártatva egy strandlabda tűnik fel, amint az egyedüli mozgó tárgyként kigurul a füstölgő roncsból. Antoine gyorsan felméri a helyzet súlyosságát, kék színnel

zelhetőnek tartották, hogy létezett, ezért levélben kértek róla információkat a lengyel komponistától.

5 Nevezett kórusmű Pál apostolnak a korinthusbeliekhez írott I. levelének *A szeretet dicsérete* című részén alapul: „Ha az embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincs én bennem, olyanán lettem, mint a zengő ércz vagy pengő czimbalom.” Szent Biblia. Ford.: Karoli Gáspár. Budapest, 1996, Magyar Bibliatársulat, 206. l.

6 Hiltunen, Kaisa: Images of Time, Thought and Emotions. (Az idő, a gondolat és az érzelmek képei). Narrations and the Spectator's Experience. In *Krzysztof Kiesłowski's Late Fiction Films*. Jyväskylä, 2005, University of Jyväskylä, 153.

dekorált gördeszkáját kézbe véve megiramodik a roncs felé. Kiesłowski mesterialien sűrít, kerüli a képi locsogást, gyors leblendét használ, majd a felblendével kezdődő újabb beállításban már egy kórházban vagyunk. A következő képsor azt idézi fel, ahogy Julie szép lassan magához tér az altatásból és lépésről lépésre tudatosul benne az elmúlt napok tragédiája. Először a szeme nagyközelijét látjuk a heggel és a varrattal, utána a résnyire megnyíló pupillát, végül a szemgolyón tükröződő képet, amelyen az életlenség optikai tartományából ágyához lépő orvos fakó hangon kérdéseket intéz hozzá.

ORVOS: Úgy érzi képes beszélni?... Amikor a baleset történt, végig magánál volt? Fájdalmas kötelességem, hogy tudja... a férje életét veszttette a balesetben. Nem, Ön nem lehetett végig magánál...

JULIE: Anna?

ORVOS: Igen, a kislánya is.⁷

A hír csaknem teljesen összeroppantja a lábadozását éppen csak elkezdő asszonyt. Még nincs teljesen magánál, nyakmerevítőt visel, fájdalmakkal küszködik, amikor maradék erejét összeszedve kimerészkedik a folyosóra, s betör egy ablaküveget. Ez részéről figyelemelterelő művelet, mert mialatt az ügyeletes nővér jelenti az eseményt a karbantartóknak, Julie belopószik a nővérszobába s kapkodva megpróbál magába tömni egy teljes üveg gyógyszert, ám az megakad a torkán, ezért lenyelni nem tudja, ráadásul, amikor felnéz, tekintete az időközben visszaérkező a nővér tekintetébe ütközik. Az utóbbiban nyoma sincs a számonkérésnek, inkább együttérzést és részvétet mutat a beteg felé. Julie nyílt és becsületes, semmit sem tagad, első szóra bevallja öngyilkossági szándékát. Meglehet, az öngyilkossági kísérlet nem több kétségbeesés szülte hisztérikus reakciónál, de azért világosan jelzi Julie tudatának beszűkülését. Mert mihez kezdjen most ez a sokkos állapotban lévő fiatalasszony? Legfontosabb szerettei meghaltak, úgy érzi, hogy előle is elfogytak az utak. Nincs semmiféle kötelezettsége, szabadon dönthet sorsa felől. Krzysztof Kiesłowskit éppen ez érdekli, a szabadság mibenléte, arra kíváncsi, hogy egyrészt hogyan épül fel és utána majd mihez kezd magával a teremtménye? Mire lesz ereje s mire nem? Milyen egzisztenciális értékeket választ majd? Számos szakíró, mint például Emma Wilson vagy Bert Olivier egy személyiség újjászületéseként határozta meg a film főtémáját, mivelhogy Julie-nek a fizikai és lelki reménytelenség állapotából kell eljutnia a világ újbóli igenléséhez. Bert Olivier szellemes kifejezését kölcsönözve a hősnő élete első szakaszának „szabadságából” el kell jutnia a második életszakasz „szabadságába”.⁸

A kompozíció középpontjában a Julie-t játszó Juliette Binoche áll, aki csaknem minden beállításban szerepel. Szerepe szerint a harmincas éveinek elején

7 Magyar szöveg: Gonda Miklós.

8 Olivier, Bert: *Kiesłowski's Three Colours Blue, White and Red*. Uo. 123.

jár, testnyelve visszafogott, mimikáját és mozgását eleinte szűk tartomány határai közé fegyelmezi. Alkata törékeny, jelenléte és játéka azonban intenzív és erőt sugárzó. Személyiségének állapotát a tekintete fejezi ki. Arca eleinte szik-kadt és tónustalan, mint aki maszkot visel. Alakítását roppant végletek között kell egyensúlyban tartania, de a mutatóvány sikerül, az általa megformált hősnő az élet elutasításának gondolatától lépésről lépésre haladva eljut a dialógus-készségig, végül pedig a cselekvő szeretet gyakorlásáig. Kaisa Hiltanem szerint a *Három szín*-trilógián belül, de Kiesłowski pályafutásának egészét is figyelembe véve a *Kékben* reprezentálnak a leginkább és a legbensőségesebben egy konkrét személyiség attribútumai.⁹ Vagyis a film morfológiailag egy szubjektum megtestesülése. A műben mindent Julie szemével látunk, a világból csak az jelenik meg, amelyet az ő személyisége magához enged. Megállapításunkat szemléletesen alátámasztja a mű külső formájának az egésze. Kiesłowski csak annyit mutat meg a hősnő környezetéből, amennyi feltétlenül szükséges, a kamera középpontjában mindig ő van, a kompozíciókból hiányoznak a „ráérősen széttekintő” leíró svenkek. Amikor Julie megtudja, hogy a lánya is halott s fejét kétségbeesve a párnába fúrja, a jelenet elején szemét nagyközeliben látjuk. Ez a nagyközeli a szimbolikus kapuja a hősnő belső világának. A fentebb már idézett Emma Wilson szerint mi nézők a történetet Julie tudatának membránján keresztül látjuk.¹⁰

A lábadozás a már nem és még nem határvonója, a közvetlen életveszély elmúlt, de még minden porcikája fáj, ha pedig valaki, mint az orvos vagy a néhai férj munkatársa, Olivier (Benoit Regent) föléje hajol, és kérdéssel fordul hozzá, a beszéd maga a kínszenvedés.

JULIE: Mikor lesz?

OLIVIER: Ma délután 5 órakor.

Julie a temetést az Olivier által az asztali szekrényre helyezett minitévé képernyőjén követi nyomon. Még nehezen mozog, de érzelmeit azért megpróbálja kimutatni. Amikor lánya koporsója tűnik fel a képen – hogy ha közvetetten is, de érzékeny búcsút vegyen a számára legkedvesebb lénytől –, kezével gyengéden megérinti a képernyőt, majd később, midőn a hivatalos búcsúbeszédben Patrice kivételes zenei talentumát méltatják, Julie ajka mosolyra mozdul.

Itt szükséges elmondani, hogy a *Három szín*-trilógia minden darabjának megvan a maga alapszíne, amely ezúttal a kék. A kék egyrészt Julie személyiségéhez, elvesztett múltjához, másrészt az általa felidézett zenéhez kapcsolódik. Kiesłowski és az operatőr Sławomir Idziak olyan látványvilágot teremtettek,

9 Hiltanem, Kaisa: *Images of Time, Thought and Emotions*. Uo. 151.

10 Wilson, Emma: *Memory and Survival. The French Cinema of Krzysztof Kiesłowski* (Emlékezet és túlélés. Krzysztof Kiesłowski francia filmjei). Abingdon, Modern Humanities Research Association and Maney Publishing, 42.

amelyben a kék fotofonikus morfémaként úgy kapcsolódik különböző jelentés-tartalmakhoz, hogy jelenlétét sohasem tartjuk erőszakosnak vagy mesterkéltnek. Kék színe van az uszodának, a nyalóka csomagolópapírjának, a partitúrát tartalmazó dossziének, a mennyezetről lógó s kristályok alkotta függőnek, Julie farmernadrágjának, továbbá számos háztartási eszköznek, végül ez az a szín, amely vizuális együtthatóként rátelepszik a borús tájképekre is. A filmben a zene képi kivetülése is a kék színhez kapcsolódik, ami egyrészt Julie személyes múltjának hordozója, ugyanakkor – mivel egy még nem teljesen kész zenemű részleteiről van szó – jelenléte a vele való foglalatosság révén jövőt alapozó program is. Nem véletlen, hogy a zenén való munkálkodás, mint személyiséget mozgósító feladat segíti elő Julie és Olivier kapcsolatának elmélyülését. Az is Kieślowski következetesen alkalmazott eljárása, hogy a zene felcsendülésekor rendszerint szemből fotografálva Julie arcát látjuk, aztán leblende, a kép elsötétül, s taktusnyi fekete mező után felblende, gyakorta ugyanabban a képkivágásban. Fontos megemlíteni, hogy a zene a legtöbb helyen nem alkotói kommentárként funkcionálós kísérőzene, hanem Julie tudatának narratív és érzelmi kivetülése, ezt ő hívja elő, csak ő hallja, meg természetesen mi nézők, ám az adott jelenet többi szereplője számára nem létezik. A blende váltás a tudat pillanatnyi dekoncentrációját, az emlékezet kiesését jelzi, de jelezheti az idő múlását is, amikor például a film elején a kórteremben a képmező elsötétülése után ismét Julie arcát látjuk, már épp egy újságíró kérdezi az asszonyt.

ÚJSÁGÍRÓNŐ (Helena Vincent): Tudom, hogy nincs most kedve beszélni.

JULIE: Úgy van.

ÚJSÁGÍRÓNŐ: Bemehetek?

JULIE: Nem.

Julie egyelőre nem tudja, hogy mitévő legyen, kerüli az embereket, nincs kedve nyilatkozni, arca kifejezéstelen, válaszai rövidek és távolságtartók. Meg is jegyzi az újságíró, hogy korábban nem volt ennyire barátságatlan. Amikor a riporter kíváncsiskodva megkérdezi, hogy igaz-e a szóbeszéd, mely szerint az asszony írta volna elhunyt férje zenéjét, Julie bosszúsan sarkon fordul s válasz nélkül távozik. A megválaszolatlan kérdéssel Kieślowski annak lehetőséget veti fel, hogy Patrice esetleg tényleg jelentős mértékben bevonta volna feleségét az alkotás folyamatába.¹¹ Ez utóbbi feltételezés mellett szól az a tény, hogy Julie később beavatottan és szakszerűen segíti Olivier munkáját.

Julie és volt férje jólétben éltek egy Párizs melletti birtokon. Az asszony már túl van a lábadozáson, amikor Olivier, a meghalt férj zenei munkatársa a férj dolgozószobájában magához vesz egy kék dossziét, melyben a félbe hagyott alkotás, az egyesült Európa tiszteletére komponált mű partitúrája és néhány

11 Erre utal tanulmányában Bert Olivier / Olivier, Bert: *Kieślowski's Three Colours Blue, White and Red*. Uo. 125.

fénykép található. A rendező itt is a késleltetés feszültségteremtő eszközével él, a filmben nem most, hanem csak később tudjuk meg, hogy Julie anélkül adott engedélyt a dosszié elvitelére, hogy ismerte volna annak tartalmát. (A dosszié a partitúra mellett ugyanis olyan fotográfiákat is tartalmaz, amelyeken a zeneszerző és szeretője látható.) Amikor egy ízben Julie a városból jövet megérkezik a birtokra, még a kertben azt kérdi Bernardtól, a kertésztől, hogy kipakolt-e már a kék szobából – ebben lakott Anna –, majd ismét arra kéri az alkalmazottat, hogy adjon el mindent. A döntés csak megerősíti azt, hogy Julie meg akar szabadulni mindattól, ami a tegnaphoz köti. Ha az életétől nem is volt ereje megszabadulnia, a múltjától talán még lehet. A következő beállításban a kamera hátulról követi az asszonyt, amint belép lánya egykori kék szobájába, odamegy a kék függőhöz, erőteljes mozdulattal letépi annak egy darabját, majd tekintetét lassú tempóban végighordozza a csillár megmaradt részén, s lelkében egy pillanatra átadja magát múltja e még létező tárgyi maradványának. Ez az epizód is azt jelzi, hogy a múlttól való megszabadulás nem könnyű, lánya emléke például mindig felkavarja érzelmeit, s a reá való emlékezés mindig fontos neki. A tegnap és a ma közti lélekmaradosó hullámverést nyomatékosítja a felcsendülő zene és a kék szín mindenütt szembetűnő jelenléte. A zene – amely szomorúságot, bensőségességet, harmóniát s csipetnyi emelkedettséget hordoz – egyrészt a múlt megtartó emléke, másrészt fogódzó Julie számára, aki a zene világában élte le addigi életét, ezért elbizonytalanodott identitásának is erősítője. Pontosítsunk: a muzsika úgy segíti a hősnő felépülését, hogy egyúttal gátolja az eredeti tervet, a múlttól való megszabadulását. A konyhába lépve Marie, az idős házvezetőnő sírva borul a nyakába. Mivel Julie nem tud még sírni, Marie helyette is sír, azaz helyette is elvégzi a gyász munkát. Mint amolyan sirató-asszony, Patrice-t és Annát is elsiratja.

Vágás: Olivier indulna az emeleti szobába, kezében a Patrice fiókjából kivett kék dossziéval, amikor azonban a lépcsőn feljövet meglátja Julie-t, egy pillanatra megtorpan, majd visszafordul. Az irányváltás inkább ösztönös, mint tudatos lépés. A férfi azért kerüli az asszonnyal való találkozást, nehogy az utóbbinak kedve támadjon belenézni a dossziéba. Ne feledjük, hogy Julie ekkor még a múlt teljes felszámolásán dolgozik, amelybe a lánykori nevének a visszavétele éppúgy beletartozik, mint a félig kész zeneműtől való megszabadulás. Emlékszünk, a film elején Julie azt mondta az őt kérdező riporternőnek, hogy a zenemű nem létezik. Időközben megérkezik az ügyvéd (Alain Olivier), akit szintén arra kér Julie, hogy adassa el a házat és a bútorokat, mindent értékesítsen, a befolyt pénzt pedig fordítsa Bernard és Marie életjáradékának, valamint Julie édesanyja gondozási költségeinek fedezésére. Ezt követően felkeresi a másolóirodát, itt elkéri a férje által komponált mű eddig elkészült partitúráját, aztán fogja a kéziratot és kint az utcán bedobja azt egy szemetesautóba. Még láthatjuk, ahogy a szemeteskocsi vasvillái átszúrják a vastag papírköteget. A múlt felszámolása ott-hon folytatódik tovább. Julie a matraca kiborítja ridiküljének tartalmát, a noteszt és a többi apróságot tűzbe veti, Anna megmaradt nyalókáját pedig maga

fogyasztja el. Mindent alaposan és energikusan csinál. A nyalókát nem szopogatja, hanem szájában jól hallhatóan összerágja. Láthatóan élvezi a felszámolás immár visszavonhatatlan perfekcionizmusát. A leltár finitójaként magához hívja Oliviert, aki régóta szerelmes belé, s a múlt utolsó megmaradt rekvizitumán, a matracon odaadja magát a férfinak.

Másnap Julie kávéval ébreszti partnerét s elmondja neki, hogy az együttléte élvezte, ám reméli, hogy a továbbiakban nem hiányzik majd Oliviernek, hisz ő is csak olyan, mint a többi nő: izzad, köhög, és van lyukas foga. A félálomból magához térő férfi gyorsan fürdőköpenyt vesz magára, majd az ablakon keresztül Julie után kiállt, de hangja nem jut el hozzá, az asszony már messze jár. Egy papundekli doboz van nála, benne a kék szoba függőjével. Beszédés mozzanat, hogy a régi házból kifelé jövet Juli a kezét erőteljesen végighúzza a durva kőkerítésen, azt akarja, hogy fájdalmas legyen a távozás, s ne vágyjon vissza. Úgy tervezi, hogy beköltözik Párizsba s felszámolva régi kapcsolatait, egyszerű átlagemberként elvegyül a metropolisz forgatagában. A városba érve átvág a piacon, majd betér egy ingatlanügynökhöz, s rámenősen kieszközli, hogy azonnal beköltözhessen új lakásába. Első cselekedete a csillár felhelyezése, s meglehet, a deklarációk szintjén szeretne szakítani a múlttal, ezzel a tettel viszont éppenséggel összeköti a múltat a jelennel. A múlt más formában is folyamatosan jelen van Julie életében. Rendszeresen látjuk őt az uszodában, ilyenkor gyakorta felcsendül egykori férjének zenéje, mintegy belső világának kivetüléseképp. A zenét rajta kívül csak mi nézők halljuk. Ezek a képek mindig kékszínűek, vagy legalábbis ez a szín dominál bennük.

A film hősnőjének új lakása egy szolidan elegáns belvárosi bérházban található. Bár hősnőnk azt remélte, hogy megváltozott környezete anonimitást és észrevétlenséget biztosít számára, valójában azonban egyre több emberrel kerül kapcsolatba. Egyszer Julie arra ébred, hogy odalenn az utcán egy férfit alaposan helyben hagynak társai, ám az illető egy autó segítségével egérutat nyer, s üldözői elől berohan a bérházba. Némi habozás után az asszony kinéz a lépcsőházba, hangosan megkérdezi, hogy van-e ott valaki, ekkor azonban a huzat mögöttes becsapja a lakásajtót, így Julie az éjszakát kénytelen a lépcsőházban gubbasztva tölteni. Később megtudjuk, valamelyik lakótársa adott neki takarót, nehogy megfázzon. Ez utóbbi szemléletes példája a rendező szűkszavú cselekményvezetésének: Kiesłowski a történet nem minden elemét idézi fel vizuálisan, van esemény, amelyre csak közvetetten utal, hogy megtörtént. Egy másik napon Julie arra lesz figyelmes, hogy az alatta lévő lakó, egy csinos szőke nő hazaérkezik, majd rögtön ezután a szomszédból egy férfi megy be hozzá. Ezzel függ össze az, hogy a közösség megbízásából az egyik lakó azért gyűjt aláíráásokat, hogy véleményazonosság megléte esetén kitehessék a szűrét az általa kurvának nevezett fiatalasszonynak. Julie azonban határozottan kitér az aláírás elől. Ez az első döntés, amit a balesete óta szabadon, belső értékrendje alapján hozott meg. A film hősnője láthatóan egyre otthonosabban mozog a megváltozott életkörülmények között. A régi partoktól már messze jár, de eljut-e a túlpartra?

Ahogy az orvosa mondja, testileg rendben van, de vajon – kérdi immár a rendező – rendben van-e lelkileg is?

Mint írtuk, a múlt sohasem tekinthető teljesen lezártnak. Éppen az orvos révén bukkan fel az Antoine nevű fiatalember, a baleset egyetlen szemtanúja. Antoine azért kér találkozót az asszonytól, mert a baleset színhelyén talált egy nyakláncot, rajta egy kereszttel. Amikor a fiú azt kérdezi, hogy van-e Julie-nek valamilyen kérdése, ő kurtán felel: nincs. Kiesłowski most is – mint mindig, amikor a múlt betör a jelenbe – az időváltás felidőzésének már ismert eljárását alkalmazza. Először Julie arcának közelijét látjuk, ekkor a kép elsötétedik, majd néhány másodperc után ugyanabban a plánban felblendével folytatódik. Az Antoine-tól hallott emléktöredék hatására Julie kilépett egy pillanatra a jelenből. Antoine felidézi a férj utolsó mondatát, amelyet eddig nem tudott értelmezni. „Na, most köhögjön!” – hangzik a mondat. A mondatot hallva az asszony jókedvűen – a baleset óta először – kacagni kezd, mert ezek a szavak egy vicc¹² csattanói voltak, férje rendszerint kétszer mondta el a viccek poénjait. A diskurzus végén Julie feláll és távozik, a láncra, a múlt emlékére nem tart igényt.

Kiesłowski nem enged az önámításnak, újra és újra arra figyelmeztet, hogy a múlt felszámolása bizony illúzió. Hiába próbál Julie csak a jelennek élni és megszabadulni mindattól és mindenkitől, akik a tegnaphoz kötik, a múlt léptenyomon betör az életébe. Emlékszünk, még a kórházban az újságíró próbálta megkérdezni, hogy áll a várva várt zenemű, s bár hősnőnk nem állt szóba vele, s a zeneművet nem létezőnek tekintette, a kérdés érvényessége nem változott. Aztán felbukkant a stoppos fiú, majd előkerül Olivier is, s a listának még nincs vége. Ráadásul az asszony időközben új ismerősökre is szert tett, akik szintén helyet kérnek az életében. Vagy gondoljunk az utcán fuvolázó koldusra, aki időnként Patrice zeneművére feltűnően hasonló dallamot játszik. Amikor később Julie megkérdi a zenészt, hogy honnan ismeri a dallamot, az nem tudja a forrást megnevezni. Lehet, hogy mindkét muzsikus közös hagyománykincsből merített, s innen a hasonlóság? Szorosan ide tartozik, hogy a fent említett találkozásokot formailag is összeköti az, hogy mindegyik előhívja a hősnő emlékezetéből egykori férje valamelyik zenei motívumát, mint a múlt és a jelen közös tapasztóanyagát.

Vágás: Lucille jön nagy csokor virággal, hogy megköszönje, amiért Julie nem írta alá a többi lakó tiltakozását, ezért aztán mégsem kell kiköltöznie a lakásból. A lány a lakásban szétnézve megjegyzi, hogy ő nem tudna egyedül élni. A magányára való utalást a film azzal ellenpontozza, hogy ismét felbukkan Olivier, aki változatlanul vonzódik hozzá, ám a film hősnője még nem tudja, hogy mi legyen a holnapja. A már nem és még nem kettős terében próbál fogódzót keresni.

12 A vicc arról szól, hogy egy beteg ismétlődő köhögési rohamai miatt felkeresi orvosát. Az orvos ad neki egy tablettát, amit a paciens lenyel. Ez milyen tableta volt? – kérdi a beteg. A legerősebb hashajtó, amit az orvostudomány ismer – mondja az orvos, majd hozzáteszi: Na, most köhögjön!

Személyisége átalakulóban, erre utal az is, hogy otthon megrémisztik a lakásban felbukkanó egerek. Julie személyes múltja egy egyszerre érzelmes és groteszk motívummal is kibővül, amikor az asszony látogatást tesz abban az idő-otthonban, ahol édesanyját (Emmanuelle Riva) gondolják. A mama naphosszat a tévét nézi – a látogatáskor épp egy öregekről szóló dokumentumfilmet mutatnak –, tudata már eléggé leéptült, alig ismeri fel a lányát, akit rendszeresen összetéveszt Marie-France nevű húgával. Árulkodó névtévesztés: amikor Julie megkérdezi tőle, hogy kislány korában félt-e az egerektől, a mama azt feleli, hogy te nem, csak Julie félt. A *Kék* Emmanuelle Riva szerepeltetésével azért hivatkozik Alain Resnais *Szerelmem, Hiroshima* című alkotására, mert mindkét mű a múltbéli traumák feldolgozásának nehézségeit és az emlékezés fontosságát állítja a figyelem középpontjába. Riva hajdani szerepe – amely egy olyan francia fiatalasszony volt, aki a háború végnapjaiban elvesztette szerelmét, egy német tisztet – voltaképpen Juliette Binoche szerepének előképe. Mindkét hősnő életleckéje az, hogy a világ által okozott brutális sérelem, mint tragikus sorsélmény feldolgozása révén megtanuljon feledni, és képes legyen az élet folytatására. De most még a sokk hatása alatt állunk. A mamával való találkozás mindenestre arra jó, hogy Julie megfogalmazza a világhoz való pillanatnyi viszonyát. „Régebben tudod boldog voltam, szerettem őket és ők is szerettek engem. Nem kell többé semmi, sem emlékek, se barátok, se szerelem, se kapcsolatok. Mindez csupán kelepce” – mondja keserűen. Hősnőnk azért fél az újabb kapcsolatoktól, mert nem akar ismét kelepccébe esni. Ezzel együtt nem kerülheti ki az utóbbiakat. Tisztessége és becsületessége révén megmentette Lucille-t, így aztán azt sem kerülheti el, hogy új barátnéja szívességet kérjen tőle. A le-bujban dolgozó lány az éjszaka közepén elhívja a Pigalle közelében lévő munkahelyére. Mint kiderül, a lányt az sokkolta, hogy aznap este apja beült a néző-térre. Még szerencse, hogy az öregnek időközben távoznia kellett, hogy elérje a Montpellierbe induló vonatot. Miért csinálsz? – kérdi kíváncsian Julie. Mert szeretem – így Lucille. De a lelepleződések e furcsa és taszító forgatagában más is kiderül. A távolban lévő televízió képernyőjén egyszer csak Lucille felfedezi Julie fotóját. Épp azt a műsort sugározza a televízió, amelyben a film elején látott újságíró beszámol a nézőknek Patrice már nagyon várt zeneművének készült-ségi fokáról. Julie-t nagyon felzaklatja a műsor, úgy véli, hogy senkinek sem volt joga ezzel előhozakodni. A férje meghalt, ő nem nyilatkozott, mindenkinek azt mondta, hogy az a zenemű nem létezik és kész. Mit akarnak még? Csakhogy mégsem menekülhet el a föld alá, mivelhogy a filmben nyilvánosságra kerülnek azok a fotók is, amelyeken férje és fiatal barátnője, Sandrine (Florence Pernel) láthatók.

Az esemény alaposan felzaklatja hősnőnköt, hiszen, ha férje csakugyan évek óta mást szeretett, akkor a múltjához fűződő viszonyának egészét át kell értékelnie. Feldúltan rohan a kottamásolóhoz, aki töredelmesen bevallja, hogy – mivel nagyon tetszett neki a mű – titokban készített a kéziratról egy másolatot, amelyet elküldött az Európai Tanácsnak, ők pedig Oliviert kérték fel az alkotás

befejezésére. Juli az utóbbit is felelősségre vonja, szemére veti, hogy ehhez nem volt joga, mire a férfi azt feleli, hogy nem maradt neki más lehetősége, mint ez, hogy legalább így Julie közelében maradhasson, emellett ugyanakkor vonzotta a mű befejezésének próbatételt jelentő kihívása is. Julie belátja, hogy senki sem bűnös, hiszen épp ő volt az, aki engedte, hogy a férfinél maradjon ama bizonyos kék dosszié, melyekben a fotók voltak. Ha a dossziét látatlanul megsemmisítette volna, akkor az igazságra sem derült volna fény. De talán így a jó, így kellett ennek történnie – mondja a tényekbe beletörődve hősnőnk, aki a kezdeti tagadó álláspontját fokozatosan feladva, érdeklődve hallgatja az Olivier által Budenmayer modorában komponált részeket, majd maga is előhozakodik néhány hasznos javaslattal. Ettől kezdve a film főalakja felhagy a múlt terméketlen tagadásával és egyre inkább együttműködő lesz. Kieślowski egy meggyőző fizikai törvény költői képével ábrázolja a világtól való különállás filozófiájának tarthatatlanságát. Egy ízben Julie a kávéházban gondjaiba merülten ül. Miután felszolgálják neki a kávé, a kockacukrot lassú és megfontolt mozdulattal egy pillanatra a kávé fölé tartja. Még nem ejti bele, ám a kávénak ez a finom érintés is elég, hogy felszívódjon a cukorba. Nem lehet egyszer s mindenkorra megszabadítani magunkat a bennünket körülvevő élet mindent átható vegetációjától – mondja a film.

Julie személyiségének változása annak eredménye, hogy növekszik benne a szeretet igénye és képessége. Már nem akar mindenáron elbújni az emberek elől, ellenkezőleg, elhatározza, hogy végre személyesen is megismerkedik Sandrine-nel, aki ez idő szerint az Igazságügyi Palotában jogászyakornok. Ismét egy frivol geg Kieślowskitól: a tárgyalóteremben a *Fehér* című film híres válópere zajlik. Épp Karol keserű szavait halljuk: „Hát ez az egyenlőség? A bíróság azért nem hallgatja meg az érveimet, mert nem tudok franciául?” Julie egy pillanatra benyit a tárgyalóterembe, ám az egyik teremőr azonmód távozásra szólítja fel. A momentum majd a *Fehér*be is bekerül. A két rivális nő találkozására egy közeli étterem mosdójában kerül sor. Leleplező jel: Sandrine nyakában is a jól ismert nyaklánc a kereszttel.

JULIE: A férjem barátnője volt, ugye?

SANDRINE: Engem is gyűlölni fog?

Sandrin állapotos, a megszülető gyermek Patrice-től van. Mit lehet itt tenni, mi legyen a helyes magatartás? Egy bizonyos: Julie számára rokonszenvesnek tűnik fel a másik asszony, nincs benne gyűlölet. Énje – Kieślowski annyi más teremtményéhez hasonlóan – a távolságtartás, a bosszú vagy a gyűlölet helyett egyre inkább megnyílik a másik ember felé.

A cselekmény zenei szálán folytatódik a várva várt mű befejezése, valamint Olivier és Julie kapcsolatának elmélyülése. Az utóbbi összhangban van a készülő zenemű Szent Pál levelén alapuló szeretetfilozófiájával. „...Sandrine megjelenése felmenti Julie-t a lelkiismeret-furdalás elől, amit a szerettei halála

utáni élet miatt érez, ez teszi lehetővé, hogy teljesen nyíltan foglalkozzon a szenvedélyével, Patrice utolsó partitúrájával, a halállal diadalmasan szembeállított szeretethimnusz befejezésével, szerelmi viszonyba kezdjen Olivier-vel, újra megélje az élet teljességét” – írja tanulmányában Grazyna Stachówna.¹³ A rendező Julie és Olivier kapcsolatának elmélyülését párhuzamba állítja a közös muzsika megalkotásával. A zenemű eljut a budenmayeri világ végső, letisztult formájához, minél több hangszert hagynak el, annál erőteljesebb lesz a hangzás. Ritkulnak az ütőhangszerek, elfogynak a trombiták, a zongorahangok, marad a fuvolaszó, valamint a fokozatosan előtérbe kerülő kórus.

A *Kék* záró részében a hősök által elkezdett cselekedetek végső formájukra hágnak. A finále első részére a múltat jelképező birtokon kerül sor. Bernard azzal a hírral fogadja Julie-t, hogy Olivier úr megvette a matracot. Időközben Dominik is megérkezik. A fiatalasszony még sohasem járt itt, hajdani pásztor-óráikra másutt került sor. Ekkor Julie nagylelkű ajánlattal hozakodik elő, azt kéri Dominiktól, hogy a születendő fiú kapja meg az apja nevét, ő pedig nekik ajándékozza ezt a régi házat. A bejelentés hallatán Dominik teljes szívéből felnevet, mint aki ismételten megbizonyosodik egy általa már tudott igazságról. Igazak voltak hát Patrice szavai, aki sokat mesélt barátnőjének feleségéről, elmondta neki, hogy Julie mennyire nagylelkű, nemes szívű, mindig lehet rá számítani.

Julie-t természetesen nem vigasztalhatják meg elhunyt férjének hajdani bókjai, az ő jövőjén most neki kell dolgoznia. Otthon javít még valamit a partitúrán, majd felhívja Oliviert, hogy reggel jöhet a kéziratért. Csakhogy a férfi időközben arra az elhatározásra jutott, hogy nem a nagy előd szellemében, hanem a maga elképzelése szerint fejezi be a *Concertót*. Így lehet, hogy sutább és gyengébb, de legalább a sajátja lesz. Az elképzeléssel az asszony egyetért. Sőt, nemcsak hogy egyetért, hanem miután megbizonyosodik arról, hogy Olivier még mindig szereti őt, fogja magát és elmegy a férfihez. A zárókép Olivier és Julie szeretkezésének üveglap mögül fotografált, álomszerűen megformált felidézésével kezdődik, majd Julie életének egymásba úsztatott, illetve a már ismert leblendéssel és fekete blankokkal tagolt összefoglaló képsorával fejeződik be. Miközben felcsendül a kórushang, egy folyamatos vizuális ozmózisban úszva ismét látjuk a kék csillárt, a mamát, Antoine-t, Lucille-t, a végén pedig Sandrine méhében a jövőt szimbolizáló gyermek ultrahang által közvetített képét. Kiesłowski összefoglalása hiánytalan és pontos, emberképe úgy emelkedett, hogy mentes minden illúziótól. Hősnője kiállta a próbákat, úgy maradt jó, hogy mindenért megfizetett. Tudja, hogy mindennek ára van, a relatív nyugalom pillanatai – amelyre a rendező dokumentarista korszakának alakjai olyannyira vágytak –, hatalmas veszteségekbe kerültek. Bizonyosság rá a szemében megcsillanó könnycsepp. Slavoj Zizek a hősnő szemének a film elején látható nagytotálját és a záró

13 Grazyna Stachówna: Három szín – variációk egy témára. In Tadeusz Lubelski (szerk.): *Kiesłowski mozija*. Bp., 2000, Európa Kiadó, 11–115.

beállítást egymásra vonatkoztatva ekképpen fogalmazza meg a mű létfilozófiáját: „A Kék premier plánban mutatott szeme Julie szimbolikus halálát jelképezi: nem a valódi (biológiai) halált, hanem a szimbolikus környezetével kialakított kapcsolatának felfüggesztését, míg a zárójelenet arra utal, hogy a nő újra igent mond az életre. [...] A két felvétel így a szabadság két ellentétes aspektusát jeleníti meg: egyrészt a tiszta, önmagára vonatkoztatott negativitás, az önmagába való visszahúzódás absztrakt szabadságát, amely elvágja a valósághoz fűző kötelékeinket: másrészt pedig mások szerető elfogadásának »konkrét« szabadságát, melyben szabadként tapasztaljuk meg önmagunkat, és másokhoz való viszonyunkban kiteljesedhetünk.”¹⁴

A Késsel folytatódott a Veronikával elkezdett nemzetközi diadalmenet. A francia filmszakma a filmet három kategóriában jelölte Oscar-díjra, a Velencei Nemzetközi Filmfesztiválon pedig Arany Oroszlánnal jutalmazták Kiesłowski alkotását.

(Folytatjuk)

14 Slavoj Žižek: *A törékeny abszolútum*. Budapest, 2011, Typotex Kiadó, 177. Hogyinszky Éva és Molnár D. Tamás fordítása.

Egy kroatista életpálya hozadékai

Számadásféle

Sokszor elmeséltem, meg is írtam, hogyan és hol kezdődött a kroatisztikai azaz a horvát irodalom és kultúra iránti elkötelezettségem. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar–oroszlakos hallgatójaként rendszeresen eljártam dr. Angyal Endre szlavisztikai tárgyú speciálkollégiumaira, kurzusaira. A Pozsonyban nevelkedett, Prágában, Bécsben, Münchenben és Párizsban tanult, magyar anyanyelve mellett németül, franciául, olaszul, csehül és szlovákul kommunikáló germanista és szlavista a prágai, bécsi, müncheni egyetemen tanult, s lett a szó klasszikus értelmében a mondott nemzetek irodalmainak, művészetének *eruditusa* és közvetítője. Említett, az ötvenes évtizedben tartott kurzusain hol a szláv barokk epikus költőjéről: a horvát Ivan Gunduliáról, hol a kelet-európai realista regény mestereiről (Alois Jirásek, Sienkiewicz, Reymont, Ivan Vazov stb.) adott elő, hol meg Miroslav Krležáról értekezett – hosszan idézve műveikből – ott, helyben fordított idézetekkel illusztrálva mondandóját. Csak mellékesen említem: Lipcsében 1961-ben megjelent *Slawische Barockwelt* című munkája a szláv barokk irodalmak és művészet kutatóinak bibliája lett. (Később, Krakkótól Ljubljanáig, Zágrábtól Belgrádig és Újvidékig bármerre jártam, a szakmabeliek rendre azt kérdezték: hol lehet megszerezni Angyal Endre könyvét.)

Egy alkalommal az egész szemesztert Miroslav Krleža életművének szentelte – sűrűn hivatkozva személyes kapcsolataikra, és idézve az író addig napvilágra került műveiből. A már akkor élő klasszikusnak számító horvát mester textusai, gondolatai, műveinek páratlanul gazdag motivációja valósággal rabul ejtett. Elkezdtem horvátul tanulni. Tankönyvem az író fiatal kori *Hrvatski bog Mars* (Mars, a horvát hadisten) című novelláskötete volt – segédeszközeim pedig egy a 20. század elejéről való, Margalits-féle horvát–magyar zsebszótár s a horvát nemzetiségi iskola *Udžbenik* (tankönyv) című kiadványa, amely utóbbi egy szűkös grammatikai összefoglalót is tartalmazott. Egy tanéven át tartott az olvasás, de megérte.

LŐKÖS ISTVÁN (1933–2025) irodalomtörténész, szlavista, Krleža-kutató. 1985–1994 között a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén docensként, tanszékvezetőként (1988–2003) és egyetemi tanárként (1994–2003) oktatott.

Olvasni már tudtam, de izgatott a szerző személye is. Nagyot gondoltam és határoztam: levelet írok Krležának – jelezve, hogy műveivel kívánok a jövőben foglalkozni. A válaszlevél szívélyes volt, s általa a horvát polihisztor író invitált: ha arra járok, látogassam meg. Na, ez aztán – akkor – a hatvanas évtized elején, formalitásként hatott. S lám! Mit ad Isten! A tanügyi közlönyben épp ekkoriban jelent meg egy hirdetés, mely szerint szerbhorvát és más, szláv nyelvszakos hallgatók, vagy diplomával rendelkező tanárok pályázhatnak az 1962. évi *Seminar za inostrane slaviste* című nyelvi szemináriumra, amelynek színhelye előbb Zadar (Zára), majd Zágráb lesz. Semmi remény sem látszott a láthatáron pályázatom sikerét illetően, mégis megpályáztam. És csodák csodája: nem is eredménytelenül. Az „utazási határozat” értelmében mehettem a tanfolyamra. Főiskolai orosz nyelvi lektorként, szolgálati útlevétellel.

1962. július utolsó vasárnapján, délután négy óra tájban a Fiuméből indult Aleksa Šantić személyszállító hajóval szerencsésen megérkeztem Zadarba, azaz – magyar történelmi szóhasználattal – Zárába. A hivatalos formaságok (regisztráció, szállodai bejelentkezés, a szoba elfoglalása stb.) után a vacsoránál felmérhettem: milyen válogatott európai társaságba csöppentem. A vendégsereg zsongásától hangos étterem asztalainál német, osztrák, angol, francia, olasz, norvég, svéd, holland, lengyel, cseh, bolgár, román ajkú népség várta az étkek felszolgálatát. A „Nyugat” ily mértékű jelenléte – a kádári Magyarországról érkezve – számomra, enyhén szólva is, meglepetés volt. Ide felé utazva, a Budapest-Zágráb-Velence között közlekedő nemzetközi gyors Gyékényesnél egyetlen kocsira zsugorodott: az is mindössze két magyar utassal gördült át a határon. A Fiuméből induló hajón viszont jóformán csak a személyzet beszélt horvátul, az utasok a Szabad Világ nyelveinek valamelyikét használták.

Az étterembe érkezve magam két román kolléga (Dorin Gămulescu és Victor Vescu) társaságában ismerkedhettem a mediterrán világ gasztronómiájával. Körükben a nyugati világ e reprezentatív jelenlétét – óvatosságból – nem kívántam szóba hozni. (Később kiderült: óvatosságom fölösleges volt. Sem ők, sem én nem kívántunk politizálni.)

A szemináriumi program hétfőn reggel kezdődött, a Hotel Zagreb szomszédságában levő egyetemi épületben. Ha jól tudom: az impozáns épület az egykori olasz gimnázium otthona volt. A megnyitó után a régi szerb és a régi horvát irodalom fejlődéstörténetéről hallhattunk előadást az újvidéki és a zárai egyetem jeles tanárainak interpretálásában. Radojičić újvidéki professzor szövegét hallgatva igencsak lelombozódtam. Autodidakta szerb irodalmi tájékozottságom, enyhén szólva, gyengének bizonyult a hallottak befogadására; kiváltképp a középkori fejezetek enigmatikus szövegei recipiálása ment nehezen. Abban az időben, a Debreceni Egyetemen, ruszisztikát tanuló hallgatóként, egyetlen „forrásom” a valaha Heinrich Gusztáv szerkesztette *Egyetemes Irodalomtörténet* szerb literatúrát tárgyaló rövid fejezete volt. Vigasztalóbb élmény lett Franjo Švelec zárai professzor lekiója, amelynek tárgya a horvát reneszánsz literatúra volt, s amelyről ismereteim már jóval bővebbnek bizonyultak. E relatíve bővebb

tájékozottság magyarázata mindössze ennyi: az Egyetemi Könyvtárban rátaláltam egy a budapesti pedagógiai főiskola szerbhorvát szakos hallgatói számára készült, horvát nyelvű irodalomtörténeti jegyzetre, amely részletesen tárgyalta a reneszánsz és a barokk kor irodalmát. Emellett – miként már említettem – látogattam dr. Angyal Endre szlavisztikai speciálkollégiumait, aki – szemléltetés gyanánt – Menčetić-, Držić-, Vetranović-, Gundulić-szemelvények fordításával illusztrálta előadott horvát irodalmi témáit.

A zárai két hét alatt ízelítőt kaptunk a szlovén és a makedón irodalom színes világáról is – szlovén és makedón professzorok előadásában, természetesen a hivatalos „horvátszerb” nyelven. (E lingvisztikai fogalomról bővebben majd később.) E textusok információit igazán csak azok tudták befogadni, akik már a szlovén és a makedón nyelvnek is ismerői voltak.

A szeminárium előadásainak tematikájából nem hiányoztak a színház-, illetve drámatörténeti, valamint a délszláv folklórt bemutató előadások sem. Pályám későbbi alakulása szempontjából e témák alaposabb megismerése fölöttébb hasznosnak bizonyult, még inkább az előadó hírességekkel való, egyidejű és későbbi konzultáció lehetősége. Franjo Švelec, Jakša Ravlić, Marin Franičević, Milan Ratković, Ivo Frangeš professzoroktól kutatásaim későbbi szakaszaiban megannyi segítséget kaptam.

Életemben ez a két hét a Dalmáciával való első ismerkedést is jelentette. Hajókirándulás Pašman szigetre, majd az ősi horvát koronázó városba: Tenger-fehérvárra (horvátul Biograd na moru), ahol egykor első közös királyunkat: Könyves Kálmánt Croatia előkelői horvát királlyá koronázták. Persze Zára sem nélkülözte a tárgyi és szellemi emlékeket. Itt hallhattam például először a latin liturgia szerinti, de óhorvát nyelven elmondott ún. *glagolita* misét a franciskánusok templomában; itt csodálhattam meg a Könyves Kálmán emlékét őrző hatalmas harangtornyot és – a gasztronómiáról se feledkezzünk meg – itt kóstolhattam először a csodálatos dalmát sonkát, a *pršutot*, s ihattam rá a még csodálatosabb dalmát vörös bort, a *plavacot*.

Két hét elmúltával kissé nehéz volt elhagyni Zárát – álmomban sem remélve, hogy két, illetve három év elmúltával, már *kék útlevéllal*, ismét Zarába látogathatok – immár a Švelec-házaspár vendégeként.

A kéthetes zárai kurzus befejeztével, vonat vitt bennünket Zágrábba, amely Bosznia nyugati tájait is érintette – ízelítőt adva a bosnyák kultúra sűrűn felbukkanó emlékeiből. Útvonalunk mentén szerényebb, majd hivalkodóbb minaretek, bosnyák temetők, falvak mellett méltóságteljes lassúsággal pöfögött a matuzsálem korú gőzmozdony, amely a talán még I. Ferenc József korából itt maradt vasúti szerelvényt vontatta – természetesen étkező-, illetve büfékocsi nélkül. Augusztus közepe lévén, a hőmérő higanyszála közel járt a 38–40 C^o-hoz. Ezt a klíma okozta kellemetlenséget némiképp ellensúlyozta a fiatalabbik román kolléga: Dorin Gămilescu olténiai humora.

Hadviselt szerelvényünk este hét óra tájban döcögött be a zágrábi főpályaudvarra. A társaságot két fiatal tanársegéd: Krunoslav Pranjić és Aleksandar

Šljivarić várta – a Tanfolyam igazgatója: Mate Hraste professzor asszisztensei. A pályaudvarról két elegáns Mercedes autóbusz vitt bennünket szálláshelyünkre, a felhőkarcolókat imitáló International Szállóba. Számomra, aki a „magyar szocializmus építése 1962. évi szakaszából” érkeztem a titói Jugoszláviába, nem várt meglepetés volt a buszok látványa. Még inkább szállodánk, az International modernsége, eleganciája. A vacsora előtt a hallban gyülekező társaság fegyelmезetten hallgatja Hraste professzor úr katonásan pattogó szavait: „Kako vidite! Svaki ima svoju sobu! Dobro došli! Dobar tek Vama svima!” (Amint látják! Mindenkinek külön szobája van! Isten hozta Önöket! Jó étvágyat mindnyájuknak!)

Mindenkinek külön szoba?! (Néhány héttel korábban kollégámmal Budapesten az Erzsébet Hotelben szálltunk meg. Egy négyágyas szobában két vadidegen emberrel zártak össze bennünket. Ez volt a magyar szocialista mód!)

Hraste professzor rövid „szózata” után a népes társaság elindul az étterem felé. A „restoran” ízléssel terített négy személyes asztalainál máris alakulóban vannak az asztaltársaságok. A szeminárium résztvevői között sok az évente visszajáró, ők keresik egymás társaságát. Magam, új vendég lévén, egy közeli asztalnál még egyedül üldögélő nyugatnémet kolléga, Armin Hetzer társaságát választom; hozzánk csatlakozik az egyik cseh kolléga, Miroslav Kvapil, a prágai Károly Egyetem docense és a bolgár Kujo Markov Kujev professzor, a krakkói egyetem hajdani bolgár lektora. Armin kollegánk elárulja: a magyar nyelvvel is barátkozik s ezt bizonyítandó: a továbbiakban, minden reggel egy magyar mondattal köszöntött. Hadd jegyezzem meg máris: évek múltán a brémai egyetemi könyvtár kéziratárának vezetője lett. De a sinológiában is kellő jártaságra tett szert. Már nyugdíjasként német nyelven megírta az észti irodalom történetét.

Fejedelmi vacsorát kapunk. Előétel: kaszinótojás tartármártással, aztán jön a marhahús leves metélt tésztaival és... itt meg kell szakítanom mondandómat egy pillanatra, a pincér ugyanis – számomra hihetetlennek tűnő – kérdést intéz hozzánk: „sertés- vagy borjúsültet kérnek az urak?” Elképedve hallgatom szavait. Borjúsült?! Otthon legalább tizenöt éve nem láttam a hentesnél borjújúst, itt meg választás dolga az éttermi rendelésnél! Szocialista „fejlődésünk ekkori szakaszában” (Kádár-kori szlogen) városomban még a pacalért is sorba kellett állni a belsőségboltban! Szerénykedve – talán kissé zavartan is – persze, hogy a borjúsült mellett döntök...

Feszélyezettségem még a csokoládétorta fogyasztásakor sem szűnik. Majd csak napok múlva kezdem tudomásul venni: a titói szocializmus valóban más, komfortosabb, mint a mienk. Persze évek múltán kiderül majd: ez sem örökéletű, ám erre majd csak a Trianonban összetákolt ország (Jugoszlávia) összeomlása-kor jön rá az ember. De térjünk vissza az 1962. évi jelenbe.

Hétfőn reggel az International közeli egyetemi épületben folytatódik Zárában elkezdett szemináriumi programunk. Leszámítva a makedón, „szerbhorvát avagy horvátszerb”, szlovén lektori órákat, a program tematikája markánsan

a *croatica* jegyében alakul. A nyelvészeti előadások szöveganyaga éppúgy ezt érzékelteti, mint a horvát irodalom háromnyelvűségét tárgyalók. Ízelítőt kapunk a *ča*, a *kaj* és a *što* dialektusban íródott horvát irodalom karakteréről, történelmi fejlődéséről, európai kapcsolatairól. A képzetesebb résztvevők számára pontosan körvonalazódik: a háromnyelvű horvát irodalom fejlődési ívét három pillér tartja, azaz három, a történelmi fejlődés során irodalmi nyelvvé fejlődött dialektus kidajkálta három költői életmű: a Marko Marulićé, az Ivan Gundulićé és a Miroslav Krležáé. Általuk teljeseedik ki a horvát reneszánsz, a horvát barokk és az avantgárdtól a 20. századi modern realizmusig ívelő és direkt vagy rejtett módon a horvát szuverenitást hangsúlyozó *literatura croatica*. A spalato (spliti) születésű Marcus Marulus Spalatensis alias Marko Marulić a 16. század legnagyobb formátumú morálteológusa (latin nyelven írott munkái német, olasz, francia, sőt japán fordításban is közközen forogtak), a Felső-Magyarországi jezsuita kolostori könyvtárak polcain épp úgy ott voltak, mint például Mossóczy Zakariás püspök bibliotékájában. *Judit* című, *ča* dialektusban írott bibliai tárgyú eposza az európai *antiturcica* e remekműve (1501) nyomtatásban 1521–23 között – tehát a mohácsi csata előtt – három kiadásban jelent meg Velencében – figyelemzetetesképpen: Európában katasztrofális méretű a török veszély.

A barokk kori horvát irodalom csúcsa a dubrovniki illetőségű Ivan Gundulić műve: az *Osman*. A húszénekes eposz tárgya az 1521-es lengyelországi chocimi csata, amely a török sereg vereségével végződött, és a szultán bukásának előidézője lett. A győztes lengyel sereget vezénylő Ulászló herceget Gundulić Krisztus Atlétája (*Athleta Christi*), a keresztény világ megváltójaként ábrázolja. A *što* dialektusban íródott eposz a közép- és kelet-európai barokk epika egészének egyik csúcsát is jelenti.

A horvát irodalom fejlődéstörténeti ívének harmadik pillére a Krleža-életmű. Az elmúlt század harmincas éveiben Zágrábba látogató Fejtő Ferenc beszélgető partnerei egyikének feltette a kérdést: ki a legnagyobb élő horvát költő, regény- és drámaíró? A válasz mindhárom esetben ugyanaz volt: Miroslav Krleža. Németh László a horvát pályatárs életművének tágabb horizontjaira irányítja a figyelmet, amikor – az író Ady-tanulmányát, majd meg a Glembay-ciklust méltatva – annak kelet-közép-európai beágyazottságát konstatálja. Mára – az életmű lezárulta után évtizedekkel – a Krleža-kép még árnyaltabb, hiszen a teljes oeuvre dimenziói rajzolódnak ki – a hazájában ma éppen tapasztalható tartózkodó álláspont ellenére.

E Krleža-életműre alludáló sorokat papírra vetve nem véletlenül idéződik fel bennem a zárai szeminárium egy újabb előadásának emléke. Ugyanis a horvát drámairodalom történeti képe is kellő plaszticitással jelent meg a drámaíró és színháztörténész Marijan Matković improvizatív szövegében, aki kiváló irodalom- és drámatörténész kompetenciával mutatta be a horvát dráma történeti fejlődését a reneszánsztól Miroslav Krleža drámaírói oeuvre-jéig. Nem került meg a sokak által, sokszor vitatott Ivo Vojnović-életművet sem. A horvát reneszánsz vígjáték atyjának: Marin Držićnek műve: a *Dundo Maroje* a világszínpadon él

tovább, napjainkban is, Vojnović *Dubrovačka trilogija* (Dubrovniki trilógia) – akarjuk, nem akarjuk – a horvát arisztokrácia alkonyának hiteles drámai krónikája. A 20. század csak világirodalmi kontextusban értékelhető horvát drámaíróját Miroslav Krležának hívják, aki *Glembajevi* (A Glembayak) című ciklusával valójában az egykori Osztrák–Magyar Monarchia egy karakteres szegmensének krónikáját írta meg egy drámatrilógiában s egy kötetre való szépprózában.

Találkozások Krležával

Krleža, Glembayak, Gvozdi: szerény kroatisztikai pályám három fontos „kulcszava”. Több mint hatvan esztendő szállt el felettem azóta, hogy a gvozdi villában először jártam. A naptár a Kr. u. 1962. évet mutatta. Krležával, személyesen, ekkor láttuk egymást először. Egy rövid kirándulásra, majd ebédre invitált. A délutánt is nála töltöttem – hosszas beszélgetésünk tárgya a magyar irodalom, a magyar nyelv, majd a *Glembay Ltd* budapesti bemutatója – és persze ifjúsága magyar emlékei. Búcsúzáskor a *Legende* (Legendák) legújabb kiadását dedikálta. A szállodában késő estig meditáltam: honnan és miért ez a megtisztelő gesztus? Hiszen mindeddig – fiatal, pályakezdő tanárként – még csak *készülődtem* az elképzelt nagy feladatra: nagyobb opus(ok)ban feldolgozni a Mester életművét magyarul. Ha ma visszatekintek e régmúlt napok fogadkozásaira – eredményeim mellett – mulasztásaimat is számba kell vennem, amelyek nem is kevesek. A mérlegre tekintve a restelkedés mellett persze némi meglegedést is nyugtázhatok. Mert bár egy az egész életművet bemutató monográfiával máig adós vagyok, ám a teljes oeuvre néhány fontosabb szegmenséről horvátul is, németül is, magyarul is talán sikerült valami újat mondanom. A Kerempuhballadákról *Erlebnisse und Rezeption. Krležas Kerempuh Balladen aus ungarischer Sicht* címmel megjelent könyvemben talán tudtam valami újat felmutatni: azaz meggyőzően érvelni a nagy költői műben érvényre jutó Ady-recepcióról. Szóltam, a horvát Mester ifjúkori élet- és élményanyagának szépírói vetületéről – horvátul is, magyarul is. Nem keveset írtam írónknak az Ady-életművét méltató és költészetének „kelet-európai szempontját” konstatáló fejtegetéseiről. Nem hagyott érintetlenül a népi időmágia megjelenésének ténye a Kerempuhballadákban, s a *Sprovod u Teresienburgu* (Temetés Terézvárott) című elbeszélés (kisregény?) pécsi motivációja sem.

Utolsó találkozás a gvozdi villában

1981. augusztusa elején – utolsó gvozdi látogatásom alkalmával – a már súlyos beteg Krleža – mint mindig – nem kevés szentimentalizmussal idézte fel ifjúsága magyarországi emlékeit-élményeit. Nostalgiaival motivált szavakkal mesélt

– mint annyiszor már – pécsi és pesti napjairól, Petőfi-élményéről, egykori hadapródiskolás és ludovikás évfolyamtársaival (Náray Antal, Horváth Antal, Mikófalvy-Mamusich György, Holmok Sándor) való korábbi és kései találkozásáról, darabjainak budapesti bemutatóiról. Aztán a nyolc évszázados magyar-horvát együttélésekről, e szövetség felbomlásának értelmetlen voltáról. Ezt a problémát évtizedekkel az utolsó találkozásunkat megelőzően, a Glembay-ciklus egyik hőisével: Ivan Križoveccal mondatta ki. A Dráva part közelében egykori magyarországi emlékeiről medítálva Križovec rezignáltan mondja: „Egy ezred-év történelmi színhelye ez: [Könyves] Kálmántól Szigetig, a Habsburgoktól Tisza Istvánig, aki véresen rogyott le szalonja perzsaszőnyegére, arccal lefelé, kinyújtott bal karral, mint a fuldokló. S ma mindennek árnyéka sincs sehol! Milyen döbbenetes hirtelenséggel is omlanak össze ezeréves államok! Merőben üres, dőre és értelmetlen.”

Óhajként említette: nagyon szeretné, ha „hungarikái” (magyar tárgyú írásai) megjelenének „odafönn”, azaz Budapesten. Majd e szavakkal búcsúzott: „Ne feledje: csak egy patak (sic!), a Dráva választ el bennünket. Ezen a patakon szellemi hidakat kell építeni!”

Sajnos, úgy tűnik: még ma is kevés a hídépítő szándék. Ehhez szellemi híd-építők kellenének. Nem kis számban. Itt is, ott is!

Egy turisztikai intermezzo

1965 nyarat muzeológus barátom és felesége társaságában (akkor még) Jugoszláviában töltöttük. Nagy körutazás volt. Zágráb–Fiume–Zára–Spalato–Ragusa–Mostar–Szarajevó–Belgrád–Pacsér. Barátom öreg, mintegy ötvenezer kilométert futott, ódivatú Škodája jól állta a rapszodikusán váltakozó útviszonyokat, miként anyai örömök elé néző feleségem is. Néhány napos zárai időzés közben a Švelec-házaspár társaságában találkozhattunk Jakša Ravlič úrral, a Matica Hrvatska akkori elnökével. Őt a három év előtti zárai szemináriumi napjaimban ismertem meg. Most meglepő ajánlatot tett: októberben a Matica nemzetközi emlékkonferenciát rendez a horvát romantika kiváló költőjének, Ivan Mažuranićnak-életművéről. Előadástartás kötelezettsége nélkül tisztelettel meghív a rendezvényre. Erről két-három héten belül hivatalos értesítést kapok. Mi ez, ha nem a predestináció érvényesülése csekélységem életében?! Persze, hogy örömmel igent mondtam Ravlič professzor úr ajánlatára.

A konferencia parádés rendezvény volt. Az akkori Európa szlavistáinak, kroatistáinak színe-java vonult fel előadóként, reprezentálva a Mažuranić-életmű és a politikus költő nagyságát. Ott volt az osztrák szlavisztika doyenje: dr. Joseph Matl Grazból, dr. Julius Dolanský Prágából, dr. Reinhard Lauer Göttingenből, Victor Balalaev Franciaországból, dr. Johann Schröpfer Heidelbergből, Kujo Markov Kujev Szófiából, dr. Milorad Živančević Újvidékről, dr. Póth István Budapestről – nem is sorolom tovább a neveket, bár a horvát irodalom-

és nyelvtudomány, művészetelmélet, történettudomány elitjének listája is ide kíváncskozna. E rendezvény impressziói nyomán – néhány évtized elmúltával – magam is szembenéztem Mažuranić életművével: elsősorban magyar nyelvű költői pályakezdésének tényeivel, 1848-as, *A Horvátok a Magyaroknak* című, magyarul is, horvátul is közreadott röpiratával. Egy olyan életművel, amely magán viseli az egykori horvát-magyar állami szimbiózis nyomait. Ne feledjük: a fiatal Mžuranić a fiumei magyar gimnáziumban, Császár Ferenc növendékeként tanult meg magyarul, már diákként írt magyar verseket, aminek lenyomata ott van szerzőnk horvát nyelvű poézisében is. Költészetében már Hadrovics László felfedezte a magyar romantikus líra reminiscenciáit. Megvalósulhat-e régi tervem: a *Csengics Szmail aga halála* című epikus kompozíciót interpretálni a kelet-közép-európai romantikus nagyepika kontextusában? (Kérdés: kilencvenkét évesen lehet-e az ember ilyen ábrándok dédelgetője?)

Úgy tűnik: életpályám alakulását/alakítását, a véletlenek sorozata irányította. 1966 elején véletlenül került a kezembe a tanügyi közlöny akkori legújabb száma. Benne ismét egy jugoszláviai utazást kínáló hirdetmény, mely szerint a szakhatóság öt hónapos jugoszláviai ösztöndíjra hirdet pályázatot. Megpályáztam. Úgy gondoltam: a pályázat nyelvi feltételeinek középiskolai orosz nyelvtanári diplomám és társalgási szintű „horvátszerb” nyelvtudásom alapján csekélységgem megfelel. Alig néhány hét múltával megjött az „utazási határozat”, mely szerint az esztendő folyamán a zágrábi egyetemen megkezdhetem ösztöndíjas kutató munkámat. A tanulmányút időtartama öt hónap. Témaként a *Szigeti veszedelem* és a horvát Zrinyiászok kapcsolatainak és Krleža életművének tanulmányozását jelöltem meg.

November 23-án az esti órákban érkeztem meg Zágrábba. Kedves egyetemi kollégám: Gjuro Novalić várt a pályaudvaron, s kísért az ő lakásukkal szemben levő szálláshelyemre. Háziasszonyom: gospođa Zalokar hetven feletti özvegyasszony, néhai férje egykor magas rangú vasúti tisztviselő volt a Zágrábi Főpályaudvaron. Zalokarné kutyáival és egy katonatiszt albérlőjével éldegélt a Plemićeva 6/4. sz. alatti összkomfortos lakásában. (Tiszt albérlője a cseléd-szobát lakta.) Magam a valaha ebédlőként funkcionált nagyobb szobában verhettem tanyát. Öt hónapon át kellemes otthonnak bizonyult. A közel félesztendő albérlői létforma leggyümölcsözőbb hozadéka a zágrábi köznyelv megismerése volt, a Jelačić Plac, a zágrábi piac, a horvát középosztály, a kávéházak sajátos, még a Monarchia s a magyar-horvát államközösség nyelvi rekvizitumainak lettem megismerője a Zalokarnéval folytatott délutáni beszélgetések közben. Így tudtam meg, hogy a fiatalság Tito idejében sem a Köztársaság téren, hanem a Jelačić Placcon randevúzott *pod repom*, azaz Jelačić lovának farka alatt; a háziasszony nem a *tržnicén*, hanem a piacon és a *špecerajban* vásárolt, ha esőre állt az idő, így nyugtázta: *bu kiša (eső lesz)*, a szomjazó járókelő *špricerrel (fröcss)* ottotta szomját, az étterem étlapján ott szerepelt a *bečki odrezak* (bécsi szelet) és – a fáma szerint – 1967-ben, a szerb nyelvi diktatúra ellen tiltakozó, a horvát értelmiség által nyilvánosságra hozott *Deklaracija* (Deklaráció) kapcsán Krleža

felesége ezt kérdezte férjétől: „Fritz! Zbilja i Ti si podpisao Deklaraciju?” (Frici! Tényleg Te is aláírtad a Deklarációt?) Krleža – zágrábi manír szerint – németül válaszolt: „Aber natürlich!” (Természetesen).

Háziasszonyom természetesen minden nap a bécsi televízió műsorát nézte és kéthavonta átruccant Bécsbe, hogy valódi Meinl kávét vásároljon. (Perfekt német nyelvtudását a bécsi apácák nevelőintézetében eltöltött diákéveinek köszönhettem.) A szlovéniai szülői házban is hol a német, hol a szlovén volt a családi kommunikáció nyelve. A Dalmáciából Zágrábba áttelepült értelmiség viszont baráti körben olykor olaszul kommunikált. Akkori ismerőseim, barátaim közül viszont magyarul csak Krležával, a történész Vaso Bogdanovval, a *Képes Újságot* szerkesztő Malušev Cvetkoval, Sinkó Ervinnel, a költő-műfordító Josip Krleža lányával, Baricával és férjével, Gál Pistával beszélhettem. És persze a magyar periodika munkatársával: Koiss Lászlóval. A szerdai piacnapon persze a Bácskából jövő őstermelők már valósággal kiprovokálták a magyar szót, főleg azoktól, akik a második világháború alatt Magyarországhoz csatolt Muravidékről származtak, s ott egykor magyar iskolába jártak.

De mi minden történt még velem és körülöttem e telet és tavaszt is jelentő öt hónap alatt? Egyetemi hivatalos ügyeimet elintézve természetesen első privát utam Krležához vezetett. Örömmel nyugtázta, hogy öt hónapon át a közelében leszek, hiszen személyem ez idő alatt a magyar nyelvű konverzáció garanciáját jelentette számára. Ha nem is naponta, de igen gyakran kapaszkodtam a Tuškanc legmagasabb pontjai egyikén álló gvozdi villához vezető „szerpentin”, s ereszkedtem alá ugyanitt a késő estébe nyúló eszmecserek után. Volt, hogy örökzöld témáját: magyarországi ifjúságának emlékvilágát hozta elő, máskor egykori folyóiratai (*Književna republika, Plamen, Danas, Pečat*) helyzetéről, céljairól, olykori kudarcairól beszélt, majd meg egykori munkatársairól (Dobriša Cesarić, Vaso Bogdanov, August Cesarec). Nem kevésszer hoztam szóba Ady-élményét. 1922-es, *Nova Evropabeli, Petőfi és Ady: a magyar irodalom két lobogója* című dolgozatát érdekes módon sohasem adta közre újra, míg a későbbi Ady-dolgozat (*Ady Endre a magyar lírikus*) ott szerepel esszéinek újabb és újabb edícióiban. Pedig amit ott Adyról és Petőfiről elmond, a műértés klasszikus példája. Az újraközlés elmaradását firtató kérdésemet válasz nélkül hagyta. Gyanítom: mindazt, amit e dolgozat további részeiben az 1920 utáni Magyarországról, Horthy kormányzóról és a korabeli magyar irodalom néhány képviselőjéről – olykor pontatlanul – elmondott, később nem vállalta. Néha vita is támadt közöttünk. A *Tužaljka nad crkvom* (Panaszének a templom felett) című költeménye kapcsán annak félreérthetetlen Ady-recepcióját bizonyítottam – állításomat a *Sírni, sírni, sírni* című, általa készített, formailag kitűnő fordításával alátámasztva.

Hatvanhat karácsonya előtt ebédre hívott a Gradski podrumba. A Jelačić téren működő népszerű vendéglőben – mint már említettem – korábban többször is vendégül látott. Ez a karácsony est előtti vendéglátó gesztus mégis más volt, mint a korábbiak. A magyar-német-horvát ajkú, zombori születésű színésznő, Gerner Erzsébet feljegyzéseiből tudjuk: Krleža élete végéig ragaszkodott

a karácsony esti tradíciókhoz: fenyőfa a lakásban, maguk készítette mézesbábokkal díszítve, gyertyafény. Csak éppen a betlehemi jászol hiányzott. Mert Krleža ugyan ateista volt – mondja Gerner Erzsébet –, de a karácsony esti gyermekkori misztérium – úgy tűnik – haláláig elkísérte.

Ama '66 december 23-án a Gradski podrumban elköltött ebéd után szálláshelyem szomszédságában, Sinkóék lakása előtt szálltam ki a városszerte jól ismert Mercedesből. „Holnap karácsony. Nyilván öreg háziasszonya társaságában ünnepel majd. A család nélkül. Hiányozni fog a kisfia. Mégis: Boldog karácsonyt kedves Lőkös! Viszontlátásra az új esztendőben. Hvala Vam za sve, dragi gospodine Krleža. Sretan Božić i Do viđenja!” (Mindent köszönök! Boldog karácsonyt Krleža úr! A viszontlátásra!)

Már 1967. március havát írta a naptár. Zágrábban – a nagy téli havazások után gyorsan jött a tavasz. Korábban is (a nagy havazások idején), most is szorgalmasan látogattam a könyvtárakat. Hol az akadémiai bibliotéka otthonos olvasótermét, hol a Sveučilišna Knjižnicát (Egyetemi Könyvtár). Az előbbiben Reiner Úr messzemenő segítőkészségét élvezve. Úgy tudom: Nikica Reiner Úr felmenői szlavóniai német ajkú földbirtokosok voltak, s bár mozgássérültnek született, a partizán hatalom ennek ellenére kiűzte otthonából, örülhetett, hogy Zágrábba kerülve munkatársa lehetett a jeles bibliotékának. Reiner úr jóvoltából ismerhettem meg a művészettörténész Matko Peić professzort, a magyar táj szerelmését, a Titóék által a Néprajzi Intézetbe száműzött költő és folklorista Olinko Delorkot, de Reiner úr által talált rám ösztöndíjjal Zágrábba érkezett néhai kiváló szlavistánk: Kiss Lajos. A Zrinyiász-témával s a Krleža-életművel kapcsolatos kutatásaim anyaga szépen gyarapodott, de egyéb, a horvát-magyar irodalmi kapcsolatok fundusa is. Miroslav Vaupotić kolléga biztatására elkezdtem írni egy nagyobb tanulmányt (vakmerően, horvátul) Krleža életművének magyar recepciójától, amelyet Vaupotić kolléga le is közölt a *Matica hrvatska Kolo* című folyóiratában. A dolgozat a *Miroslav Krleža u Mađarskoj = Miroslav Krleža Magyarországon* címet kapta.

Deklaráció a független horvát irodalmi nyelvért

Március közepén némi szünet következett mindennapi kutató munkámban: feleségem jött látogatóba egy hétre. Jövetelét említettem Ravlić professzor úrnak, aki nyomban „parancsba adta”: feltétlen jelezsem érkezését, hogy legalább egy ebéd erejéig együtt lehessen velünk. Minden a tervek szerint történt: az elnök úr szerdán 12 órára hívott bennünket a Gradski Podrum elé. A délidőt jelző harang épp csak megkondult a katedrális toronyában, s pontban tizenkettkor Ravlić úr is megjelent a Kaptol lejtőjén, kezében egy csokor piros rózsával. A régi vágású úriember manírjával: kézcsókkal nyújtotta át nejemnek a csokrot.

Az étteremben elhelyezkedve a professzor úr – kissé ünnepélyesen intonálva szavait – délelőtti programjáról kezdett beszélni: „a *Saborból* (országgyűlés) jövök,

ahol a horvát értelmiségi elit jelenlétében adtuk át az Elnök úrnak *A horvát irodalmi nyelv helyzetéről és funkciójáról* szóló deklarációt (*Deklaracija*), amelyben a horvát nemzeti irodalmi nyelv túrhetetlen helyzete ellen tiltakozunk, és az önálló, a szerbtől független horvát irodalmi nyelv jogainak helyreállítását követeljük. (NB. Az ún. újvidéki egyezmény értelmében a horvát és a szerb nyelv egy és ugyanazon idióma két variánsa, ezért hivatalos neve: szerbhorvát, illetve horvátszerb nyelv.) Egy pillanatra elakadt a szavam. Működésbe lendült az agyam: tudatom mélyéről képzettársítások törtek felszínre: március 15. van, az 1848-as magyar forradalom emléknapja. Száztizennégy évvel ezelőtt (1967-ben vagyunk) Pesten a márciusi ifjak hasonló indíttatással szavalták a *Nemzeti dalt*, foglalták le a nyomdát – és követelték a magyar szabadságjogokat! Akkoriban a horvátok ellenünk: a horvát nyelv elnyomói ellen harcoltak – szerb támogatást sem nélkülözve –, s már a délszláv egységről is álmodozva. Most a délszláv egység karađorđević-i korszaka után, a titói periódus közepén hasonlókat hallok az ország egyik legnagyobb, a horvát nemzet művelődését szolgáló intézményének első emberétől. Az egész történetben az a különös, hogy a horvátok már akkor is, most is a nyelvi függetlenségért küzdöttek/küzdenek. Akkor persze a szerb és a horvát nyelv egységéről is zengett az ének, most viszont a szerb nyelvi imperializmus ellen látják szükségét szót emelni. E kétségtelenül történelmi pillanatban elhangzottak hallatán, ott, a Gradski podrumban, március 15-én nem gondoltam, hogy másnap délelőttre felbolydul itt a világ: a Kommunista Szövetség, a sajtó, a rádió nacionalizmusról harsogott, pártkorifeusok feje hullott, a demokrata érzelmű, konzervatív értelmiség erős pozícióvesztésben találta magát, s még Krleža is lemondani kényszerült Központi Bizottsági tagságáról. Tito rendesen közéjük vágott. Aztán lassan elcsendesedett a lázadó hajlandóság. Igaz, csak néhány esztendőre. De erről majd később.

Bő egy hónap volt még hátra ösztöndíjas vendégeskedésemből, igyekeztem hát a könyvtári kapcsolatokat, lehetőségeket kihasználva témáim sajtóban, kéziratokban, hagyatékokban fellelhető anyagát begyűjteni. Szabad délutánjaim néhány óráját az antikváriumokban töltöttem. Meglepően gazdag, későbbi munkám során fölöttébb hasznos források birtokába jutottam itt – ráadásul mérsékelt áron. A történész Josip Horvát portrécötete például felért egy horvát művelődéstörténeti kompendium anyagával. Rátaláltam a *Nova Evropa* 1922-es évfolyamának ama számára, amelyben a később már nehezen hozzáférhetővé vált Krleža-tanulmány, a már említett, Petőfit és Adyt együtt méltató Krleža-dolgozat lapult. Marijan Matković akadémiai kiadványok sokaságával ajándékozott meg, A költő és irodalomtörténész Marin Franićević ça nyelvjárásban írt verskötetit hagyta rám örökül, míg Dobriša Cesarić költészete egészét reprezentáló, CD-lemezzel együtt megjelent életmű-válogatással ajándékozott meg utolsó személyes találkozásunk alkalmával...

(Folytatjuk)

Papp Endre

A jó fiú

Utassy József: *A kikelet fia*

Utassy József irodalmi tekintetben ízig-vérig költő – s „csak” költő. A prózaírás idegen tőle. Az a néhány jelentéktelen darab, amit szépprózaként hátrahagyott, az életműben csak a teljesség kedvéért említendő, esztétikai vagy szellemi izgalmat nem hordoz.

Leghosszabb „prózája” egy curriculum vitae. Ennek születése is afféle kényszer eredménye: egy Tárnok Zoltán szerkesztette antológia, az 1995-ös, a *30 kortárs magyar író önéletrajza* című kötetbe való felkérés miatt íródott. A szerző azonnal a kezdő mondatokban tisztázza a megszólalás körülményeit. Visszautal első, 1969-es könyvének fülszövegére, ahol éppen azt rögzítette, hogy „akinek szülei az alvó is alberletben laktak”, az ne mondjon semmit a származásáról, hallgasson, „és vágjon neki a világnak”, daloljon és „mindenen győzzön”. Ezzel szemben negyedszázad múlva, immár az érett, háromévtizedes pályát maga mögött tudó költőnek „mégis” vissza „kell” pillantania a fölkérés és saját életműve miatt is.

Míg tehát kezdetben a fiatal poéta, mint egy valódi romantikus, amolyan természeti jelenségként értelmezi saját lírai megszólalását, a múlt nélküli, a szegénységből jövő s a mindenséget meghódítani akaró őstehetségként láttatva magát, addig immár saját személyes múltat gyűjtve, inkább csak nosztalgiként hat a zsenikultuszt idéző címadás. A kikelet irodalmi jelentése több természetesen, mint csupán tavasz vagy újraéledés. Magában foglalja az új szellemi kezdetet, a vitalitást, a megújulni akaró élet feltartóztathatatlan erejét éppúgy, mint a sivárságot és a szürkeséget felváltó tarkaságot és szépséget, a friss zsendülést, vagy akár forradalmi jelentéskapcsolásokat is megenged. Árnyalat nélkül pozitív, vonzó minőséget képvisel. Az ötvenes éveiben járó költő azonban már messzemenően nem ilyen. Beteg, tragédiákat átélt ember, aki nem csinál abból titkot, hogy megértésre, gyámolításra, együttérzésre, sőt segítségre szorul.

A nyíltan feltárt egzisztenciális kiszolgáltatottsága, valamint a szövegben következetesen vállalt romantikus poétai magatartása a narratíva felépítését és

modalitásának karakterét érzelmileg irányítottá alakítja. A szubjektivitás erősen rányomja bélyegét az önbemutatóra. Az emlékezés folyamata egyenetlen, a történetvezetésben nagy szökkelések vannak, az olvasónak nem egyszer az az érzése támad, hogy szervetlenül, egy-egy érzelmi impulzus elragadó ereje okán emelkednek ki egyes momentumok, és szigetszerű megállóként rendelődnek egymás után az emlékek, amelyek hol fontosnak látszanak a személyes sors alakulásában, hol a kívülről számáért lényegtelennek. A gyermekkora vonatkozó mesélő kedv elapad, s a stílust meglepő módon nem az érzelmi többlet jelzőkben, határozókban, bővítményekben, igékben bővelkedő redundanciája jellemzi – ahogyan arra az emocionálisan mélyen meghatározott alanyiságból felületesen következtetni lehetne –, általánosságban inkább nevezhető szikárnak, tényrögzítőnek, nagyobb részben szinte eszköztelennek. A költő saját magáról szólva prózában a lírai eszköztárból alig valamit villant fel.

A szövegkohézió egyik összetevője, a romantikus szemlélet megfigyelhető a fiúság és az apaság szembeállított kettős léthelyzetében. A fiú, „a tavasz gyermeke” (március 23-án született ti.) maga az önteremtő alkotó, akinek világra jötte sem hétköznapi esemény, hiszen vasárnap történt. „Mintha csak rám várt volna a természet”, írja lelkesen és erőteljesen duzzadóan. S valóban, a fiatalkor a vitalitás kultuszában zajlik. A gyermeki kisvilág, a bükk-szenterzsébeti szülőföld, egyrésztől szűkös, szoba-konyhás albérletet jelent, másrésztől a természet közelsége, a falusi közeg idilli miliőt von köré, mely amolyan népmesei tágasságot is ad. E létállapot elemei az árvaság, a szegénység, a természetközelség, a szeretet, a szépség. A gyerek Utassy József tiszta, naiv, szeretetihes, bizalommal teli, életvidám. Lüktet benne valami szokatlan, ám egyben vonzó hevültség. Így ír harmónikajátékáról: „Húztam a talpalávalót istentelenül, de gyönyörűen.” Nem csoda, ha ez a megírás idejében már visszahozhatatlanul távolinak tűnő világot sokkal részletesebben és nagyobb kedvvel mutatta be, mint a meglett emberét.

A fiúság drámai kontrasztban áll az apasággal. Az édesapa alakja az édesanya elbeszélésében maradt meg, a kisleányak nincs róla személyes emléke. Egyszerű ember, kétkezi munkás a vasgyárban. Még csak másfél éves a gyerek, amikor fizikailag eltűnik az életéből: behívót kap a hadseregbe, háborúba viszik, doni áldozattá válik. Halála jól dokumentált, tényszerű, ugyanakkor nyughelye ismeretlen. „Amikor apám elesett, én akkor tanultam járni” – ezzel a tragikus ellentételezéssel fejezi ki a veszteség drámáját, egyben az elesés-járni kezdés fogalomparájában az élet folytatását hangsúlyozza. A kontinuitás fenntartása mint az élet parancsa az anya újbóli házasságában is tetten érhető, jól lehet az új kapcsolatot a költő a közösségi szokásrendet megbontónak mutatja be, melyben a „faluszépe” fiatal özvegy egy idősebb sánta suszter felesége lett. A halál, az árvaság létellenes helyzete után az élet természetes rendjének megbicsaklása mintha ebben a történetben is megmutatná magát. Habár a nevelőapa, Kovács Ferenc alakja jókedvvel idéződik fel, egy olyan helyét kereső, börtönkáló, ám jóindulatú embert mutat, aki egyszer egy hattyút akart ajándékbá

vinni neki. Ez a poétikus cselekedet jól illik a gyermeki aranykorba, melynek végét az általános iskola befejezése, a falu elhagyása hozta el.

A serdülőkor a fiúság megpróbáltatásait vezeti elő. Kezdetben ez csak a helytévésztésben érhető tetten: a humán érdeklődésű diák reáلتagozaton küszködik a gimnáziumban. A helykeresés az egész fiatalságát jellemzi az önmagát próbálgató költőpalántának. A kiválasztottság sejtése, az ehhez rendelődő saját út keresésének zökkenői közül kimagasló az 1956-os forradalom egri eseményeihez kapcsolódó biográfiai esemény: részvétel a szovjet emlékmű lebontásában és a tiltakozó felvonulásban. A történelem ekkor nem csak mostoha arcát mutatja, hiszen a forradalmi hevületben megadatik számára, hogy „ízíg-véríg” magyarnak érezhesse magát. A nemzethez tartozás most nem a halált, a veszteséget kényszeríti rá, ahogy a háború, hanem felemelő közösségi érzéssel jár. Igaz, a megtorlás sem várat soká magára. A következő év a számonkérés és leszámolás esztendeje. Egy novellaszerű ígénnel megírt párbeszédben – a szöveg epikus és stiláris csúcspontján – a tanulót gimnáziumi igazgatója és az otthonvezetője vallatja, „tettetársai” megnevezését várva tőle. A megtorlás, két hatalmas pofon a vallatók között testvériesen elosztva, nem végzetes, mi több az áldozat számára felért „egy Széna téri ütközettel”. Rosszabb, ami utána következett: orosztanára gyávaságból csak rossz osztályzatokat adott neki, e miatt nem vették fel azonnal az egyetemre sem. A megrázkódtatás az „égbekiáltó igazságtalanság” elszenvedésében érte.

Az életrajz következő szakasza az egzisztenciálisan független költővé válásig tartó csapongó történet, ahol a tanulás és – ideiglenes az eltanácsolás miatt is – a munka időszakai váltogatják egymást. A fiatalember mintha Petőfit követné: az életben a szabadság és a szerelem számít, ezt keresi, s a fővárosba kerülve, úgy érezte, meg is találta. Dominánsan az élet a fontos, ami egyszerre gyönyörű és tragikus. A nők kiemelt szerepet játszottak az életében, nem csak a szerelem okán, hanem visszatérően ők segítenek neki, hogy befejezhesse tanulmányait és diplomát kaphasson. Utassynak a praktikus mindennapi életben való tanácsalansága az életrajz ritka stílusrétegének, a humornak, pontosabban az öniróniának a forrása. Az egyetem sikeres abszolválását csodának tartja, s kiválasztottsága egyik bizonyítékának. Érzékeny igazságérzete a hallgatói években sem hagyta magára, hiszen – egy legendára hajazó anekdotikus kázusban – arról számol be, hogy a tanteremből a tanszékre kergette egyik oktatóját, mert igaztalanak érezte a vele szembeni reakcióját. S bár munkahelyein – könyvtáros és kollégiumi nevelő – nem érezte jól magát, mégis ekkoriban még nem fogadja el a sors által neki kínált áldozati létállapotot, nem csak ez az esettel, hanem egy kelet-német nyári munka kis epizódjával is igyekszik ezt a dacolást alátámasztani. Ott élelmesen üveget gyűjtögetve, pénzt és nőt szerezve az élet magasra emelő hullámán érezhette magát. Árulkodó életforgács ez költőnk naivitásáról.

A megérkezés a szabadúszó írói lét elérése, amikor megesküszik „hogy ezután minden órát, percemet csakis a költészetnek szentelem”. Szellemi-művészi

létebe lép át tehát, védve magát a gyakorlati élet idegensége és mostohaasága ellen. Szép az elhivatottság, ugyanakkor talányos, hogy a curriculumból feltűnően hiányzik ennek a szellemi világnak a bemutatása. Csak elvétve említődnek nevek – a barát Kiss Benedeké például vagy a Kilencek alkotói csoportosulása, más konkrét személyek megnevezése nélkül –, nincsenek események, élmények, inspirációk, művek. A költői státusz csak az egyetemi szárnybontogatás, az első megjelenés pillanatképeinek rögzítésében van jelen a szövegben. Rimbaud-i gesztussal fordul el Utassy az irodalomtól, mondván, „sokkal gyönyörűbb a hétköznapok világa” – ahol nehezen boldogul, tehetjük rögtön hozzá. A vágy és a valóság nehezen illeszkedik egymáshoz. Ez a sajátos szemléleti ambivalencia figyelhető meg a feleségre találás kurta beszámolójában is. Azt a lányt vette el, írja, „aki nekem az árnyékom volt, akitől nem tudtam megszabadulni”. „Hála a hatalmas égnek!”, teszi hozzá sietve, mégis szembeszökő – az ara névtelensége, arc- és tulajdonságnélkülisége mellett – az elementáris szabadságvágy paradoxona: a szerelmi révbeérés éppen a függés elfogadása jegyében történik. A női nem respektusa ismét elsősorban a segítő, a gyámolító funkciójában nyer megerősítést. De egyre inkább így van ez a férfiak esetében. Kiemelkedik Örkény István jószolgálat a lakásra találásban és az immár kisfiúval gyarapodó, szétszakadt család újraegyesítésében.

Hirtelen és fatálisan vett fordulatot az élettörténet, amely a beszámoló gyors és tárgyilagos lezárását is implikálja. A költőre törő „iszonyatos idegbetegség” törést okozott, a vitalitás helyébe a romlást, az önkontroll elvesztésének fenyegetését és a kiszolgáltatottság tapasztalatát léptette. Immár egy beteg ember vall a tébolyda fenyegetéséről, valamint a terápia szükségességéről és sikerességéről. Az időleges nyugalmat, a narratíva által festett eseménytelenséget – „évek jöttek, évek mentek” – a fia hirtelen betegsége és halála dönti romba. A sorscsapás feldolgozhatatlanságát mutatja, hogy a fiúnak nincs neve, nincs karaktere, ő csak egy ártatlan áldozat. Míg Utassy az édesapja halálával szemben az életet, a folytatást képviselte, ekkor megfordult a viszony, s a fiú vált az elmúlás hordozójává, komor keretbe foglalva a saját sorsot. Az egykor az élet felé forduló „kikelet fia” teljes létdefenzívába, passzivitásba szorul: „Halála óta csak a munkába menekülök, ez ad még, úgy-ahogy, szerény vigasztalást. [...] Otthoni magányomban beszélgetek vele. És ez jó.” Különösen megdöbbenő hatású az alvás motívumának visszatérte a kezdeti időkből! Édesanyjától tudta, hogy jó gyerek volt, sokat aludt. Az alvás az életrajz elkészítése idején a visszahúzódás, a sebeztség, a fájdalomnak való kiszolgáltatottság tükörmotívumává válik. Napi tizenkét órát kell aludnia, hogy részt tudjon venni az életben: az alvás létszükséglet, mi több, jelképes léthelyzet.

„És én máig jó fiú maradtam” – talán ez a curriculum vitae felé esztétikai érdeklődéssel forduló olvasat legmaradandóbb mondata. Valóban, a sors áldozata fogalmazza a sorokat, a jóság jelentheti az érdemtelen bántás, a személyes tragédia elleni felemelt, mentális óvó kart, a szelíd ártatlanság védekező szavát. Az etikai jóhoz való ragaszkodás a lelki menedék mellett maga mellé fogad

egy önmegtartó magatartást is. Utassy József a sors által megpróbálva is őrzi a jelöltség hitét. „Azokat a költőket szeretem, akiknek duendjük van. Értük tűzbe tenném mind a két kezemet! Mert látni vélem fejük körül a piros derengést.” A duende fogalma a szellemi többletet, az ihletett érintettséget, az alkotást lehetővé tevő érzelmi erőt hivatott kifejezni. Egyetlen helyen, a nehéz fizikai megpróbáltatáshoz társulóan, található a szövegben amolyan ars poetica-féle vallomás, amely eligazíthat mindarról, amiről hallgat az életrajzát körmölő költő, aki ebben a minőségében nem költőként nyilatkozik meg: „...nem lehet más a tehetség, mint egy hatalmas energiájú beleérző képesség”.

A vágy és a realitás disszonanciájában az empátia és az önempátia az út a szenvedő lélekhez és a létezés elviseléséhez, a versíráshoz. Talán a fájdalmasan nosztalgikus címadásnak a megírás jelen idejére vonatkozó érvénytelensége a sors kényszerű elfogadását kívánja érzékeltetni, ahol az önelfogadásnak része mind az a létfenyegetés, amely a felbomláshoz vezethet. Minden, ami a legközelebb áll érzelmileg Utassy Józsefhez – a család, a költészet – az nyelvileg kifejtetlenül, verbális takarásban marad, lehet, férfiúi szeméremből, vagy azért, hogy lappangó, akárcsak emlékként jelenvaló, féltve őrzött létezésük megvédje őket a pusztulástól. Merőben más természetesen a lírája, ahol a prózaihoz képest új nyelvi dimenzió nyílik meg, s egészen személyes, alanyi versvilágot, magánmitológiát teremt – hiszen Utassy költő, ízig-vérig költő.

Elhangzott az Utassy József Emlékkonferencián, Kaposváron, 2025. szeptember 26-án.

Kis magyar számvetés*

Széljegyzetek Bíró Béla *Káprázat-siratók. Erdélyi zsákkutcaink* című kisregényéhez¹³⁴

3. rész

Hogy kerül a csizma az asztalra?

Megpróbálom vázlatosan összefoglalni!

Először is vegyük le a polcról az *Idegen szavak és kifejezések szótárát*, vagy *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárát*.¹³⁵ De jobb híján a *Magyar Szinonimaszótár*¹³⁶ is megteszi. Mit találunk az *optikai csalódás* rokonértelmű kifejezés családjában? Első helyen az *érzékcsalódás*¹³⁷ szerepel. Ha anyanyelvünk a magyar elégséges egy átlagos szóértés, ill. társítási (asszociációs) hajlam, hogy bevillanjon: az *érzékcsalódás* jelentése nincs túl messze a *káprázattól*. Hiszen mindannyian átéltük egy-egy döbbenetes jelenet, elragadó látvány megpillantásakor, netán egy rég nem látott baráttal (barátnővel) váratlanul összefutva. *Káprázik a szemünk* az elképedéstől, a (rá)csodálkozástól avagy a meglepetés örömétől. Vagyis, ismét rövidre zárva: B. B. esszéregényének címe és valódi témája, mondani valója (üzenete) ugyancsak ebbe az értelmezési tartományba illeszkedik.

Epilógus I. Kossuth nemzetfogalmától a mai román önszemléletig

„Nyomon vagyunk” tehát, még hozzá többszörösen is! Terjedelmi okokból viszont ismét tömörítenünk kell! A Kóbor/Angelusz-féle kategória – akárha egy

BORSI-KÁLMÁN BÉLA (1948) történész, műfordító, az MTA doktora.

* Az írás Bíró Béla 78. születésnapjára készült. A szerző itt köszöni meg Filep Tamás Gusztáv tartalmi és stilisztikai észrevételeit, továbbá Kulin Ferenc és Szále László a szöveget módosító/árnyaló javaslatait. (B-KB.)

134 Budapest, 2025, Novum Pro Kiadó (A továbbiakban *B. B. 2025.*).

135 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I-IV.* Főszerk. Benkő Loránd. Budapest, 1967-1984, Akadémiai Kiadó.

136 Szerk. O. Nagy Gábor és Ruzsicky Éva. Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó, 114. (A továbbiakban *Szinonimaszótár.*)

137 L. ISZKSZ, 603.

varázspálca, illetve bűvös jelszó („Szezám tárulj fel!”) – szerencsére immár rendelkezésünkre áll: „kéznél van”. Ügyszólván valamennyi eddig tárgyalt jelenségre, összefüggésre, magán- és közérdekű történetre, megnyilvánulásra rávetíthető: megvilágító (revelatív) erejű.

Ragadjunk ki ismét néhány epizódot a kisregényből és a hozzájuk kapcsolódó mögöttes fogalmi térből:

Mint főntebb már céloztam rá B. B. Kossuth nemzetfogalmával kerül összetűzésbe, amikor művének egyik toposzában túlságosan merevnek, hajlíthatatlannak/hajthatatlannak ítéli azt, s amelyből 1848–49 kritikus heteiben hiányzik a románok (s általában az „idegen ajkú” magyarországi kisebbségek) nemzeti törekvései iránti *minimális empátia*: „a fegyverek fognak köztünk dönteni”, idéz egy Kossuthtól származó vagy neki tulajdonított, a „lábadóknak” küldött üzenetet.¹³⁸ Mivel szövegét nem akarta túlbonyolítani (s nyilván egyéb narratológiai megfontolásai is lehettek) B. B. azt már nem részletezi, hogy Kossuth a szerb vezetőkkel folytatott pozsonyi egyeztetés során valóban hangsúlyozta: „Magyarországon csak egy nemzet van, a magyar, a többiek csak más nyelven beszélő néptörzsek.”¹³⁹ Majd kifejtette: „a szerbek autonómiát kaptak vallási és iskolai ügyekben, nemzeti nyelvük szabad fejlődésére pedig ott van a sajtószabadság és az egyesületi jog. Ezért reméli, hogy őszinte hűséget fognak tanúsítani a [közös] haza iránt. Dorde Stratimirović erre kijelentette, hogy »a szerb igenis nemzet, és a maga jogait, ha kell, minden eszközzel meg is tudja védeni.« Ha Pozsonyban megtagadják követeléseik teljesítését, akkor azt másutt fogják keresni.”

138 B. B. 2025, 85. Nem vagyok teljesen biztos benne, hogy ezt a román zendülőknak címezte, noha nyilván *minden lázadónak* szólt. Ami a forrásokban több verzióban is fennmaradt, az egy Gyorgye Stratimirovic (Dorđe Stratimirović) nevű szerb vezetővel lezajlott indultatos pozsonyi tárgyalás csattanója. A találkozó végén Kossuth ezt mondta volna: „Ezek egy felségáruló szavai, és itt csak a kard dönthet.” Más forrás szerint ez így hangzott el: „Akkor a kard fog dönteni közöttünk.” Stratimirović replikája: „Nos, kegyelmes uram, ha ön háborút akar, meg is kapja.” Más értesülés szerint a mondat így szólt: „A szerb sohasem volt erre gyáva.” L. erről például Hermann Róbert: *Etnikai konfliktusok és a magyar-szerb háború 1848–1849-ben*. Szerk. Laszák Ildikó. (Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont; http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=155:-etnikai-konfliktusok-es-a-magyar-szerb-haboru-1848-1849-ben-&catid=15:tanulmanyok; az én kiemelésem – B-KB.)

139 Ezt a kijelentését Kossuth tíz évvel később, 1858 novemberében – félreérthetetlen jelét adva, hogy maga is a francia vétetésű *État/Nation* elkötelezett híve – emígy árnyalja: „nemzetiség egy dolog, nemzet egy másik dolog. Ugyanazon egy nemzetiség lehet több-nemzet, s egy nemzetben lehet több nemzetiség. Mínd a kettőre sok példa van. *Nemzet annyi mint állam; ezt csak történelem alkothat.* [Az én kiemelésem! B-KB.] Nemzetiség természeti minőség, társadalmi érdek, mely helyet kérhet magának a többi társas érdekek közt az *államban, de nem az állam fölött, nem az állam érdekeivel ellentétben.* [Kiem. az eredetiben!] Igen sok nemzet van a világon, melynek tagjai különféle nemzetiségekhez tartoznak, sőt alig van állam, melynek minden lakosa ugyanazon egy nemzetiséghez tartoznék [...]” L. Kossuth 1881, 145.

Erre a nagyon határozott szerb állásfoglalásra jött volna az indulatos (végső) érv, amelynek valódiságát különben Kossuth soha nem ismerte el: „*Akkor dönt-
sön köztünk a kard!*”¹⁴⁰

A fenti okokból s talán területi korlátok miatt B. B.-nek nincs érkezése kifejtene, hogy az 1848–49-es pályája csúcsára érkezett Kossuth *nem azonos* a meghurcolt, megtépzott önbizalmú s az osztrák hatalom kémhálózatával figyeltetett emigráns politikussal, aki 1862-ben, ha nem is ő a szerzője az elhíresült *Duna Confederationalis Projectum*nak,¹⁴¹ de a nevét és beleegyezését adja, hogy azt tárgyalási alapként használják megbízottjai: a magyar emigráció első számú vezetője tisztségére ácsingózó Klapka György Tábornok és Marco Antonio Canini velencei újságíró, akit ma „balkánszakértőnek” nevezhetnénk (a francián kívül kitűnően beszélt és írt románul és újjörögül is megtanult) a szerb és a román politikai körökkel, kivált Al. Ioan Cuza román fejedelemmel.¹⁴² Ezt Kossuth annál is inkább megteheti, mert a többszerzős, rendkívül fontos dokumentum legtöbb alapelvét épp ő dolgozta ki francia nyelven fogalmazott *Kutahyai Alkotmányterv*¹⁴³ néven megismert emlékiratában, amelyből főntebb *a székeleyk* kapcsán magam is bőven idéztem.

Ezt, ismétlem, nem hibaként rovom fel a szerzőnek, hiszen nem nagydoktori disszertációt nyújtott be, „csupán” egy frappáns kisregény eszmei mondani-valójának alátámasztására használta föl. Bíró Béla ugyanis csak *látszólag* polemizál Kossuth Lajossal. Sokkal inkább az érdeklő, miért nem tudtak a magyar és a román politikai elit jeles képviselői zöld ágra vergődni, legalább „szót érteni” egymással, hiszen nyelvi akadályok nem léteztek: az erdélyi románság korifeusai magyar és latin nyelvű oktatási intézményekben tanultak, majd magyarországi és erdélyi jogi akadémiákra jártak, s tökéletesen bírták Csokonai és Vörösmarty nyelvét, a havaselvi és a moldvai elit tagjai pedig kivétel nélkül magas fokon használták a kor (akkor még) első számú diplomáciai közvetítőnyelvét, a franciát. Amelyen Klapka csaknem tökéletesen csevegett és írt, s Szemere is kitűnően beszélt, míg Kossuth – a német és az angol után „harmadik nyelvként” – társalgási szinten ugyancsak bírt (s szükség esetén, mint láttuk, bonyolult jogi

140 In: Bosnyák István (szerk.): *Délvidék, negyvennyolc. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc a mai Vajdaság területén*. Újvidék, 2000, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, 237–269. (Academia.edu; <https://www.academia.edu> > Interetnikus_konfliktusok). Kossuth szomszédnépi megítéléséről s az osztrák hatalom személye iránti megkülönböztetett figyelméről l. még Hermann Róbert: Kossuth, az ördög. *Aetas*, 2009/4, 63–79.

141 L. még ehhez ismételtlen Hermann: *Kossuth konföderációs koncepciója*. Vö. a 15. és a 153. sz. jegyzetekkel is! (B-KB).

142 L. bővebben B-KB 1993, 35, 52, 60, 95, 114–120, 122, 124, 126–127, 134, 160, 174.

143 Egy korai kiadása [Kossuth Lajos]: *A magyar nemzet szebb jövője. E nevezetes és legkorszerűbb mű minden alkotmányos érzelmű igaz magyarnak különös figyelmébe ajánlatik és szívére köttetik*. Fordítá és kiadja Kozma Imre. (Axioart; <https://axioart.com/tetel/-kossuth-lajos-a-magyar-nemzet-szebb-jovoje-e-nevezetes-e>); Díszkiadás: *Kossuth Lajos alkotmányterve*. „Kossuth Lajos: Javaslat Magyar Ország jövő politikai szervezetét illetőleg – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására”. Kiad. Gerő András. Budapest, 1994, Budapest Főváros Levéltára.

és társadalomtörténeti levezetések is meg tudott franciául aránylag kevés hibával fogalmazni. Olyannyira, hogy a torzsalkodások s féltékenykedések elkerülésére a megvalósítandó dunai konföderáció *lingua francájának* maga is a franciát ajánlotta!

Hol van a „bibí”¹⁴⁴ tehát? Az, amelyik banálisnak tetsző gyermekbetegségből, könnyen áthidalhatónak vélt *szemantikai vitából* pillanatok alatt etnikai/nemzeti-ségi ellentétbe, *nemzeti szembenállásba*, majd kölcsönös *népírtásba* (genocídiumba) torkolló pusztító polgárháborúvá fajult, s mindmáig súlyos tehertétele a két nemzet – a magyar és a román (de a szerbet is ideérthetjük)¹⁴⁵ – valódi kiengesztelődésének?

A kérdés persze szóonoki, mindhárom szomszéd nép/nemzet historiográfiája – s nyomukban a „semleges” történészek légioi – több könyvtárra rúgó elemzést, értekezést, monográfiát szenteltek a témának, amelyek elsöprő többsége – tisztelet a kisszámú nagy kivételeknek! – mindmáig képtelen volt saját „nemzeti látószögét”¹⁴⁶ meghaladni.

B. B. sem gondolja, hogy feltalálta volna a spanyolviaszkot, de például a magyar tudomány egyik legnagyobb lángelméjének fennmaradt eszme-futtatásából nagyon is *újszerűen* s félreérthetetlenül levonja a következtetést, hogy emelkedett szelleme s a románság iránti mély empátiája ellenére Bolyai János is az egyetemesnek gondolt/remélt francia nemzeteszme hatása alá került, amikor Magyarország és Erdély egyesítése mellett tört lándzsát.¹⁴⁷ Azt remélve, hogy az erdélyi román lakosság fokozatos pallérozódása, civilizálódása „polgárisodása” pár évtized múlva oda vezet majd, hogy maguk is belássák: az Unió mint nagyobb szervezeti egység (entitás) hatékonyabban szolgálja a „progresz-szió” ügyét, mint az adminisztratív különállás.¹⁴⁸ S mindeközben nem érzékeli,

144 arcanum.com; <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/b-1EF8E/bibi-20E0D/>

145 A szlovákok akkor még nem: a *décalage* törvényszerűségeiből következően a szlovák nemzeti aspirációk nem csupán a magyarral, hanem a románnal és a szerbvel sem voltak szinkronban (B-KB).

146 L. erről bővebben Szűcs Jenő: *A nemzet historikuma és a történetsszemlélet nemzeti látószöge (hozzászólás egy vitához)*: Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó (Értekezések a történettudomány köréből), 51.

147 „Az Unió által – írta – a hivatal, vagyis ország- vagy állam- vagy honszolgálat egyszerű, könnyű, kényelmesebb lesz – a kényelmet pedig ki nem szereti, sőt hajhássza? Nemde nem ez-e egyik fő törekvésünk célja? Boldogságunk egyik lényeg-tényezőjét nem a kényelem teszi-e?, milyért [azaz melyért – B. B.] nem kész-e egyén, s nemzet véres háborúra?” „Az unió által az ez előtti két ország rendezése egy-elvűbb s szelleműbb lett. [...] Egy szóval az unió egy lépés az emberi nem egyesülése, tehát Isten országa felé.” B. B. 2025, 86. (B. B. kiemelései.)

148 L. a kisregény 33. fejezetében: B. B. 2025, 85–87. A hivatkozott Bolyai mű: *Bolyai János Marosvásárhelyi Kéziratai I. Fogalmazványok a Tanhoz, illetőleg az Údvtanhoz*. Ambrus Hedvig Mária, Deé Nagy Anikó és Vakarcz Szilárd közreműködésével szerk. és bev. ell. Benkő Samu. Kolozsvár, 2003, Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása. Forrás: Magyar Elektronikus Könyvtár (<http://mek.oszk.hu/06200/06272/>) (Különösen: *Az unióról, szabadságról és a román nép szeretetéről* című fejezet, 220–223.)

hogy a változatlanul rendi(es) kategóriákban gondolkozó, a negyedik erdélyi (feudális) rendi „nemzet” (*Natio Valachica*) bűvkörében rekedő román honfitársait halálra sérti: nem tekinti őket magával egyenrangúnak, egyenértékűnek, azonos szinten lévőknek. Kemény Zsigmond pedig ezt nyíltan ki is mondja, amikor a nyugati közvélemény (vagyis a későbbi versailles-i döntéshozók) figyelmét arra szeretné felhívni, hogy – ismét idézem – a „nyugati polgárisodás és a keleti barbaries” között egyedül „fajunk” – vagyis az 1848/49-ben magát a rendi (feudális) *Natio Hungaricából modern (polgári) magyar nemzet*té nyilvánító magyarság a „legalkalmasabb” a polgári szabadságjogok bevezetésére, kiterjesztésére, az általános civilizálódás és anyagi jólét megteremtésére¹⁴⁹. Más szóval Kemény azt sugallja, sőt sulykolja is, hogy „Európa” (az európai civilizáció) első rendű érdeke, hogy a térségben esedékes modernizációs folyamatban a *primus inter pares* szerepre a magyar progressziót részesítsék előnyben. Következésképpen a magyar nemzetépítést/honmegőrzést – s ne a szomszédnépi aspirációkat – tekintsék *távolitlag* a maguk számára is a legelőnyösebbnek.

Főntebb már céloztam rá s most megismétlem: B. B. azért „vitatkozik” Kossuth Lajossal és Bolyai Jánossal, hogy világossá tegye: neki *valójában a jelenleg is érvényben lévő román nemzetfelfogással és önazonossággal* van gondja, amely – s most helyszűkében lévén ismét erősen egyszerűsíték! – szinte egyetlen lényeges elemében sem különbözik Kossuth 1848-as sarkos véleményétől! Emlékezzünk csak, mekkora felháborodást keltett magyar értelmiségi körökben s a magyarországi nyilvánosságban, amikor a múlt század hatvanas/hetvenes éveitől a román irodalmi lexikonokban az szerepelt – mondjuk Méliusz József és Sütő András szócikkében, hogy – idézem – „*scriitor român de expresie maghiară*”. Vagyis szó szerinti fordításban: „magyar nyelven alkotó román író”. Azaz hajszálpontosan ugyanúgy, mint ami a Kossuth által Sztratimirovicznak odavetett megjegyzésből – Hungáriában „csak egy nemzet van, a magyar, a többiek más nyelven beszélő néptörödékek”! – következik! Csakhogy a két jelenség (jelenet) között több mint százévesnyi a távolság! Mi ez, ha nem az *Annales-kör* által bevezetett fáziskésés/időbeli eltolódás, a *décalage* román verziója?¹⁵⁰ Amelynek abszurdítására egy nagyon jó szemű budapesti eredetű, de a múlt század húszas/harmincas éveiben a királyi Romániában tevékenykedő magyar politikai elemző – a kalandos életét Szatmár, Nagyvárad, Brassó, Párizs és München után Hawaii szigetén befejező, s a *Gallicus* álnevet is használó Mikes (Győri) Imre¹⁵¹ világított rá máig érvényesen *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagy-*

149 Az idézet csonkítatlan szövegét és filológiai adatait l. írásunk 82. sz. jegyzetében!

150 Vö. Sebastian Mocanu „elszólásával” írásunk 131. sz. jegyzetében! (B-KB.)

151 További álnevei: Igaz Valér, Brassai Imre (Országos Széchényi Könyvtár; <http://szer.oszk.hu/szemelyek/mikes-imre>): Vö. *Magyar Zsidó Lexikon*. Szerk. Újvári Péter. Budapest, 1929, Magyar Zsidó Lexikon kiadása, 333.

*romániáig*¹⁵² című érdekesítő könyvében. Ennek egyik alaptétele – ismét nagyon leegyszerűsítve – az, hogy a magyar és a román politikai elit az 1920-as impériumváltáskor nem tett egyebet, mint – B. B. szavaival – „agyat cserélt”!¹⁵³ Azt, amit az 1918/1919-es összeomlásig a magyar nemzetstratégia igyekezett az erdélyi románság asszimilációjával elérni ezentúl a fanarióta gyökerű bizantinus bucaresti oligarchia¹⁵⁴ kívánja – magától értetődik: a magyar fejlődéssel meghasonlott erdélyi román politikusréteg (Maniu, Vaida-Voevod, Pop-Cicio, Goldiș, Goga és társaik) nem minden lelkifurdalás nélküli asszisztálásával – az erdélyi magyarság bedarálásával/beolvasztásával megvalósítani. Mindkét politikai garnitúra szervilis módon, reflexszerűen a *francia* állam- és nemzetépítési *sablont* alkalmazva. Tulajdonképpen napjainkig.

Túl messzire vezetne, s helytakarékoságból sem térnék most ki rá, hogy melyek voltak az *objektív*, valós, statisztikai adatokkal, demográfiai mutatókkal s szociológiai trendekkel mérhető *esélyei* – helyesebben azok nem jelentéktelen, de azért egybevethető *különbségei* – a román és a magyar nemzetépítésnek (magyar szempontból inkább: honmegőrzésnek.)

Két dolgot azonban feltétlenül érintenem kell még. Az egyik az a tudatosság (írhatnék stratégiai intuíciót is!), amelyet a hajdani marosvásárhelyi román kancellista – Pap Sándor¹⁵⁵ – tanúsított, aki immár *Alexandru Papiu Ilarian* néven Al. Ioan Cuza román fejedelem geopolitikai tanácsnokaként 1860 nyarán terjedelmes memorandummal járult uralkodója elé. A magyar nemzeti törekvések hatékonyságától és vonzóerejétől (közelebbről az erdélyi és partiumi román nemesség és intelligencia spontán magyarosodásától) megrettent¹⁵⁶ Papfi/Papiu¹⁵⁷

152 Brassó, 1931, A Brassói Lapok kiadása; 2. kiad. Sepsiszentgyörgy, 1996, H-Press Kiadó (Kálka könyvek).

153 L. B. B.: *Időgyulladás*, 12–13. L. még ehhez Bíró Béla: *Elcserélt fejek*. In: *Szabadság*, 2017. szeptember 11. (<https://szabadsag.ro/article/elcserelt-fejek>).

154 L. erről bővebben Borsi-Kálmán Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy államozma etnogenezise*. Budapest, 2018, Magyar Szemle Könyvek.

155 L. ehhez Sorin Mitu: *Az én Erdélyem. Történetek, mentalitások, identitások*. Ford. Sebestyén Mihály. Marosvásárhely, 2017, Mentor Könyvek, 330. (A továbbiakban *Mitu* 2017.)

156 Megint csupán ízelítő gyanánt íme egy részlet a nevezetes iratból: „1825-től mintegy 1842-ig a magyar terv [értsd: a kossuthi liberális s *virtuális* Magyarhon megteremtése] óriási léptekkel haladt [...] A rajongás csodát mível, s másokat is magával ragad. Az egész [erdélyi] *Román arisztokrácia* [nemesség] már korábban elmagyarosodott. Most a Román intelligencia kezdett elmagyarosodni. *A Román parasztság még hátra van. Hogyan magyarosítsuk el őket is?*” In *Dacia. Diaru politicu, literariu și comerciale*. Redactori Georgie Petrescu și Vasile Alecsandrescu. Iași, no. 9., 1861. március 22. Megjegyzés: a vastagon (kövérrel) szedett két (kulcs) mondat csupán ebben az általam – a bretoni *objektív véletlen* jegyében – megtalált aláíratlan verzióban lehető fel, a szövegkiadás kanonikus szabályainak nagyobb dicsőségére minden más korábbi s azóta megjelentetett változatból kihagyták hajdani és jelenkori szerkesztői! Vö. *B-KB* 1993, 276–277. (a 286. sz. jegyzetben!) Vö. *Mitu* 2017, 280–285.

157 A román geostratégia atyjának családi neve a *bukuroni* albán szóra vezethető vissza, amelynek eredeti szkipetar jelentése „feldíszíteni”. Ám a románba átkerülve már örömet, *vidámságot*, *kedvet* jelent (*bucurie*). Ugyanez a szótó szerepel a román főváros elnevezésében is:

e nevezetes iratának¹⁵⁸ – teljes joggal minősíthetjük a román nemzetstratégia alapokmányának – vezérmotívuma az, hogy a korábbi erdélyi integrációs/asszimilációs trendek ismeretében egyetlen igazán hatékony eszköz, egyszersmind *esély* maradt az erdélyi románság beolvadásának elkerülésére s az 1859. január 24-én Moldva és Havaselve egyesítésével/egyesülésével létrehozott/létrejött Dunai Hercegségek (*Les Principautés Danubiennes*) stratégiai megszilárdítására: Erdély elszakítása és a román fejedelemségekkel való egyesítése. Más szóval Nagy-Románia megteremtése.

Csupán néhány gondolatot idézek most – s azt is töredékesen – belőle. Annál is inkább, mert Kossuth 1862-es korábban citált fennkölt szavaival felel:

„Erdély Dácia közepén emelkedik, mint valami igazi természetes vár, a legerősebb és a legfontosabb. Középpontban lévén természetes módon uralja a Bánság és Bihar síkságait a Tiszáig [...] Aki ennek a stratégiai központnak, Erdélynek ura, az egy kis bölcsességgel [...] uralkodhatik a Tiszáig és a Fekete-tengerig [...] Aki tehát Erdély ura, az ura egyszersmind a román fejedelemségeknek is [...]

Az Egyesült Fejedelemségeknek Erdély nélkül nincs jövője Európában [...] Erdély nélkül bizonytalan és kétséges a léte, mely addig fog tartani, míg az európai államok versengése és változó érdekei. Erdélynek a Fejedelemségekkel való egyesítése megmenthetné a Fejedelemségeket a haláltól [...]

*Erdély [...] a legszebb és legéletképesebb rész a román nemzet széttépett testéből.*¹⁵⁹

Papiu Ilarian vonalvezetéséből *távolítva* úgy szólván „logikusan” következik mindenféle magyar integrációs/asszimilációs törekvés – a főként a nagy, közepes méretű és kisvárosokban egyaránt erőteljesen *folymatban levő* „nemesi polgárisodás” versus *polgár-magyar*ság kijegecsedésének – megtorpedózása és a „történelmi” (integer) Nagy-Magyarország megsemmisítése.

București. A jeles román értelmiség szilágysági és mezőbodoni ortodox pópa édesapja viselte: Bucur. A Papiu Ilarian név tehát nem egyéb, mint az apai név latin fordítása – apja hivatása (pap, pópa) megjelölésével! Vö. Lazăr Șăineanu: Dicționar universal al limbei române. [6. jav. és kieg. kiad.] București, 1929, Editura „Scrisul Românesc S. A.”, 51.; Ion Ghetie: Dicționar român-maghiar pentru școală și privați. Budapest, 1896, Franklin-Társulat, 47.

158 *Memorand făcut în luna ianuarie 1860 pentru Pr[incipel]*; Később más címen is szerepel, például *Idealuri naționale ale Nemților, Slavilor, Ungurilor și Românilor*, illetve ez a leg-sokatmondóbb! *Memorand despre raporturile românilor cu nemții, cu slavii, cu ungurii, în timp de pace și în cazul unei revoluțiuni în resăritul Europei prezentat principelui Alecsandru Ion Cuza în 1860.* A dokumentum filológiai adatait l. B-KB 1993, 276. (a 284. sz. jegyzetben!) Megjegyzés: E rendkívül fontos iratról Sorin Mitu (l. *Mitu 2017*) nem tesz említést a román-magyar (magyar-román) történelmi összefonódásról és sorskérdésekkel foglalkozó egyébként rendkívül színvonalas könyvében! (B-KB.) L. még erről Borsi-Kálmán Béla: Töredékes láttelelet az erdélyi románság sérelmeinek társadalomtörténeti (lélektani) gyökereiről. Adalékok a nemzeti-nemzetiségi kérdés magyar megközelítéséhez. In uő: *A békéltenség stádiumai. Fejezetek a magyar-román kapcsolatok történetéből.* Szerk. Filep Tamás Gusztáv. Budapest, 1999, Osiris Kiadó, 179–192.

159 B-KB 1993, 58. (az én kiemelésem! B-KB.)

S itt csatolnék vissza egyik korábbi gondolatmenetemhez: szimbolikus értékű városaink 1920-as elvesztése *egyszersmind* a bennük¹⁶⁰ – s vonzaskörzetükben – dinamikus zajló *spontán magyarosodásnak* vetett véget: természetes erőforrásaiktól elvágva először *megállította*, majd az 1960-as évektől kezdődően – a századelőn szocializálódott „vegyesajkú” nemzedékek kihalásával – *vissza fordította*, utóbb a szórványosodás és a *rohamos elrománosodás irányába* tolta el. Itt tartunk *most*. Napjaink nemzetközileg legismertebb, ám Romániában objektivitásra törekvő nézetei miatt sokak által „hazafiatlannak” minősített története, Lucian Boia szavaival:

„A magyarok elvesztették az Erdélyért folyó csatát. Mindaz, amire jelenleg vállalkoznak, nem Erdély meghódítására irányuló offenzíva, hanem utóvédharc, hogy mentse a még menthető a magyar kisebbségből és annak identitásából. A magyarok szempontjából a számok könyörtelenek.”¹⁶¹

Epilógus 2

(Elmélkedés a kibontakozás sanszairól)

„A Szent István koronájához tartozó országok helyzete éppen olyan ingatag, mint amilyen néhány évvel ezelőtt volt. A mérleg, mely hajdan a nem magyar népek javára billent, most a magyarokéra billen; ennyi az egész. A nagy kérdés itt mindig függőben van. A béke nem született meg a különféle népek között: itt csak fegyverszünet van”¹⁶²
(Marco Antonio Canini, velencei újságíró, 1868).

A másik mozzanat, amelynek vázlatos vizsgálata nem kerülhető el – s ezzel térünk vissza B. B. kisregényéhez (kivált annak alcíméhez!) – hogy a magyar–román (román–magyar) *történelmi megbékélés* szemszögéből mennyiben tekinthető *zsákutcának* az 1920-ban a feje tetejére (a fejről a talpára) állított *geopolitikai alaphelyzet*. Az, amelyik addig elvileg a magyar nemzetépítésnek/

160 L. még erről – a léket kapott, mi több a visszájára fordult/fordított polgárosodásról – Tatár György 2014-es véleményét: „Valakinek nemrégiben németül kellett elmagyaráznom, hogy szerintem mi folyik ma – és már igen régóta – Magyarországon, és ezt az „*Entbürgerlichung*” (elpolgártalanítás) szóval fejeztem ki. [Kiem. az eredetiben! – B-KB.] Mivel történelmileg az ország európaivá alakításának egyik fő hajtóereje a magyarosodó zsidó és német kisebbség volt, a társadalom mélyen fészkelő, évszázados függetlenségi törekvései idegen uralomként élték meg ezt az európaivá alakítást is. Az elnyomás és fosztogatás hiányának reménye idegen, a nemzetiként megélt elnyomás viszont meghittén ismerős. *Ráadásul Trianon a kifejezetten polgárosult városok közül egyedül a fővárost hagyta meg*”. [Az én kiemelésem! B-KB.] Finta Szilvia: Interjú Tatár György filozófussal. *Szombat*. Zsidó politikai és kulturális folyóirat, 2025. február 25. [Eredeti megjelenés: *Hetek* (Háttér), 2014. február 27/28 (XVIII/9) (<https://www.szombat.org/hirek-lapszemle/interju-tatar-gyorgy-filozofussal>)]

161 L. Lucian Boia: *Cum s-a românizat România*. București, 2015, 127. (Magyar változat: *Románia elrománosodása*. Ford. Rostás-Péter István. Kolozsvár, 2016, Koinónia, 106.)

162 Marco Antonio Canini: *Vingt ans d'exil*. Paris, 1868, Éditions Dramard-Baudry, 176–177.

honmegőrzésnek kedvezett, de azóta – homlokegyenest ellentétesen – a román országgyarapítás és nemzeté válás érdekeit és (változatlan) célkitűzéseit szolgálja inkább.

Miféle „egérút” létezik/maradt a tús helyzetbe került, korábbi saját belső erőforrásaitól és dinamizmusától nagyrészt megfosztott, értelmiségi elitjét 1920 óta többször is elvesztő s ma is lemorzsolódásnak/kivándorlásnak/beolvadásnak kitett magyaroknak, székelyeknek? Röviden: *miféle sanszai maradtak a túlélésnek?* Annak, hogy megcsappant lehetőségkereteiket teljes mértékben kihasználva magyarként – magyar identitásukat s nemzeti érzéseiket/méltóságukat csorbítatlanul megőrizve – éljenek tovább a Regátban, a „népi demokratikus”, utóbb a ceaușescui s immár – az 1989-es „decemberi forradalom” s rendszerváltás/rendszerváltozás/rendszerváltoztatás utáni – „átmeneti korszakban”¹⁶³ leledző Romániában?

A kérdés azért is igen időszerű, mert fogalmunk sem lehet róla, hogy az uralkodó „rendszerváltós” román(iai) elit (benne az RMDSZ vezetőségével) az elkövetkező hónapokban miképpen fogja feloldani, legalábbis „kezelni” az ismeretlenség homályából – s a román történelemfejlődés mélyes mély bugyraiból¹⁶⁴ – felbukkant Călin Georgescu a 2024. decemberi elnökválasztás első fordulójában elért váratlan (?) győzelmét, illetve annak a román Alkotmánybíróság által egy tollvonással történt megsemmisítése következményeképpen előállt alkotmányos válságot és egyre inkább elhatalmasodó politikai bizonytalanságot.¹⁶⁵

Most már tudjuk!

Befejezés helyett

Nem szeretnék tovább lehetséges Olvasóm türelmével visszaélni, amelyet amúgy is erősen próbára tettem „kacsaringós” levezetéseimmel.

Ehelyett inkább – a szó szoros értelmében – átadom B.-nek a szót, mondja el ő – két részletben (itt-ott rövidítve s egy kivétellel az ő kiemelései!) –, miként látta/látja Bíró József és Balázs Matild 1930-a évekbeli s a maga választási kény-

163 Emez írás szerzője a múlt század kilencvenes éveinek elején bukaresti magyar diplomataként gyakran hallhatta az alábbi gunyoros – s történelmileg megalapozott *szkepszist* sugárzó – román mondást: „*Epoca de tranziție de care ne confruntăm cu toții.*” (Az átmeneti korszak, amelyely nap mint nap mindnyájan megütöközünk, amelybe naponta beleütöközünk!)

164 Vö. Takács Ferenc: *A Mihály Arkangyal Légió*. Szekszárd, 2012, Erdélyi Magyarok Tolna Megyei Közhasznú Egyesülete; továbbá Miskolczi Ambrus: *A Vasgárda (1927–1937)*. Antiszemitizmus, mitológia, vallás. Budapest, 2015, Gondolat Kiadó; uő: *A Vasgárda II. (1937–1964)*. Antiszemitizmus, mitológia, vallás. Budapest, 2019, Gondolat Kiadó.

165 L. erről Markó Béla: Vadnyugati üzenetek. *Népszava* [Szép Szó], 2025. március 1. és 3., továbbá Parászka Boróka: A „román példa”. *BALMIX*, 2025. február 27. (<https://balmix.hu/hu/kulfoldi-elemzesek/106571-a-roman-pelda>)

szereit, azt az utat, amelyet szüleinek és neki magának, családtagjainak – következésképpen a romániai magyarságnak – bejárni megadott:

1) „Nem pusztán mentséggként mondom, anyám erről [a szovjet bolsevizmus borzalmairól, a lenini koncentrációs táborok létezését is beleérve] talán még mit sem tudhatott. Manapság sok szó esik az ideológiai buborékokról. Ő, sőt mi, mindannyian, egy affélében éldegéltünk [...] Köpec már eleve valamiféle burok volt számukra. Annak ellenére is, hogy szüleim korábban bejárták már fél Nagy-magyarországot. '19-ben még szinte gyerekként (ökörszakéren) a román hadsereg elől menekülve Kolozsvárig, majd később kommunistákként a németek elől menekülve Sárospatakig.

Ennek az emléknek a hatása alatt később már képtelen voltam megérteni, hogy édesanyám [...] hogyan ragaszkodhatott (haláláig) a kommunizmushoz, amikor számomra, gyerek számára is lassacskán nyilvánvalóvá vált, hogy a megvalósult kommunizmussal nem minden lehet rendben.

Ma már azt hiszem, értem.

Egy képtelen, de kezdetben a romániai magyar értelmiség minden jelentős alakja által elfogadott, *s eloben valóban lenyűgöző* fogalom, az *internacionalizmus* miatt. Csakhogy a kommunizmus nem a nemzetek közötti békességet hozza el [...], hanem a békeszerződések által teremtett kisebbségi közösségek (precízebb megfogalmazásban a nyelvi-kulturális közösségek) szisztematikus felszámolásának gyakorlatát szentesítette. Ez utóbbi – a kezdeti mézesmadzagokkal – a népi hatalom égisze alatti is egyre inkább galoppra váltott. Mindig is tudtam, hogy édesanyám a lelke mélyén nagyon is magyar érzelmű volt, de ezt akkor egy (mindinkább) *román* kommunistának már nem volt »illendő« hangoztatnia [...]

Abban reménykedett, hogy az internacionalizmus, mely a szó szigorú értelmében »nemzetköziséget« jelentett volna, megmentheti az ő »nacionalista«, azaz magyar (de ez végül váradi feleségem megjelenésével vált egyértelművé: főként székely) hazafiúi (vagy honleányi) érzelmeit és alapjogait. Magyarán: hogy egy normális világban a hazaszeretet összeférhet a nemzetköziséggel. Nem olvadhatunk bele egy arctalan emberi közösségbe, hanem a kommunizmus olyan [...] világszabadságot hoz el, mely nem egy arctalan nyelv és kultúra nélküli világállam keretrendszerét »teremti meg«, hanem egy olyat melyben mindenki megőrizheti – így vagy úgy ráöröklődött – nemzeti azonosságát. Hogy az internacionalizmus nem oszlatja fel a nemzeti létet (bár Marx a történelem végkifejletét – nekünk már így tanították – még tényleg így vélte), hanem a nemzeti érzelmeket összeférhetővé, a nemzeteket (akkortájt divatos szóval) testvérekké¹⁶⁶ teheti.

Nekik is korán rá kellett jönniük, hogy nem ez történik, de halálukig hittek abban, hogy elvben mégiscsak megtörténhet.¹⁶⁷

166 Vö. Németh László „tejtestvérek” elgondolásával (l. írásunk 171. sz. jegyzetében! B-KB).

167 B. B. 2025, 47–48.

2) „Rá kellett ébrednem (ébrednünk), hogy ifjúkori álmaink talán ma is ugyanolyan *káprázatok* [az én kiemelésem, a többi B. Bélától származik! B-KB.], mint szüleim (szüleink) csaknem egy évszázaddal korábbi bódulatai.

Ő (mármint az első személyű elbeszélő) hagyományos értelemben vett individuuum gyanánt is minden lényegi vonatkozásban »internacionalista«, csak-hogy a nemzetköziséget – hívják azt globalizmusnak, bárminek – továbbra is csupán egymást *kiegészítő* és nem *kizáró* »nacionalizmusok« gyanánt tudja elképzelni. (Ezt a komplexitást írhatná le a magyar *nemzetköziség* fogalom is.) Hogy ez ma sokak – sőt az emberi társadalmak többsége – számára szinte elképzelhetetlen, az ő szemében egyszerűen abszurdum. (Lásd a hazafiság fogalmának dühödt elutasítását az Európai Unióban.)

Miért lehetne csupán egymás nélkül, sőt egymás ellenére nagybetűs Embernek éreznünk magunkat? Hiszen maga a patriotizmus sem egyéb, mint *egyfajta közösségi individuuum* [...].

Ezt a meggyőződést a szülei is osztották. Még ha ők ezt nem mindig filozófiai vagy természettudományos fogalmakban tudatosították is.

Ez az alapkérdés volt az, ami minden különbözőségük ellenére összehozta és végig, minden másság dacára összetartotta őket. *Magyarok akartak maradni Romániában*. S minket, gyerekeket is azoknak akartak megtartani. A – szó szűkebb értelmében – a *Székelyföldön*. Család gyanánt. S mivel ennek az igénynek (ténylegesnek tűnő) lehetőségét csupán a kommunizmus látszott felkínálni, kommunistákká lettek. Ők maguk talán nem is tudtak erről, de az a bizonyos rejtett – lényege szerint transzcendens – Ego, mely egész életük folyamán figyelte és irányította őket, mégiscsak tudott róla.

A probléma azonban az, hogy a »feladat« személyiségüket egészen másként alakította. Mikor kiderült, hogy a hivatalosnak tekintett kommunista ajánlat *hamis*, az anya a munkában (azaz a helyhatósági adminisztrációban) és az ábrándokban keresett menedéket. Az apa a munkában és az élvezetekben. És mégis megmaradtak a családnál, mint a nyelvi-kulturális közösség kicsinyített másánál. Őket is, akárcsak a középkor embereit egy külső parancs utasította egymás mellé. S kezdetben ők is szerelemben, majd türelemben és egyetértésben, a családot és egymást szolgálva élték le az életüket.

A családban végül is ugyanazt valósították meg, amit a kommunizmusban szerettek volna: az egymást kiegészítő és nem kizáró identitásokat. Hősünk soha [...] nem hallotta veszekedni vagy gyűlölködni őket. Olyannak fogadták el egymást, amilyenek. S történhetett mindez azért, mert az a bizonyos belső megfigyelő felülkerekedhetett a pusztá egoizmuson, azaz a csupán külső énjüket érintő önérzeten.”¹⁶⁸

168 B. B. 2025, 113–114.

Záró gondolatok

Hosszúra nyúlt írásom egyik „ráhangoló” betétjében már hivatkoztam a *káprázat* szóbokorra. Most ismét ezt teszem, mert további jelentésmódosulásai s szinonimái vannak: „[*csalfa*] *tünetemény, látomás, [ábrándok v. önámítás szülte] képzeletlenség*. S utolsó jelentésárnyalatként: *illúzió*.¹⁶⁹ A másik kiindulópontom egy elhíresült Churchill-idézet, amelynek *aktualitása* Donald Trump második elnöki ciklusa kezdetén aligha kétségbe vonható: „Az ember mindig bizhat abban, hogy az amerikaiak helyes döntést hoznak, de csak azután, hogy kipróbálták az összes többi változatot!”¹⁷⁰ Mielőtt kárörvendő vigyorral nyugtáznánk a világpolitikai *savoir-faire*-t csupán a brit birodalom tündöklése és lehanyatlása után – vagyis újfent a *décalage* vastörvényei értelmében – mintegy százesztendősséssel megszerző amerikai diplomácia kezdeti botladozásán s súlyos baklövéssein élcelődő legendás angol kormányfő „aranyköpését”, inkább nézzünk mindnyájan – vagyis *mi valamennyien*: szlovák, szerb, román és magyar felelősen gondolkozó „kiművelt emberfők” – szembe a *tényekkel!*

Ha igazán őszinték akarunk lenni akkor be kell vallanunk – ismét egy magyar közmondás szellemében –: mi sem vagyunk jobbak „a Deákné vásznánál”. Hiszen bőven elegendő, ha vezérszavakban felsoroljuk: mi mindennel kísérleteztek eleink a „nemzeti/nemzetiségi kérdés” megoldására.

Volt már a Kossuth és Sztratiromirovics pengeváltásakor szóba került (és sajnos hüvelyéből ki is rántott) „kard” (Andrássy Gyula nem sokkal később az „ágyú”-t ajánlotta¹⁷¹), délvidéki és erdélyi (kölcsonös) irtóháború, utóbb (újvidéki) „hideg napok”, kegyetlen szerb visszatorlás, Ipp és Szárazajta, csernovai csendőrsortűz, pozsonyligetfalui gyűjtőtábor. S előtte (közben) vészorszak: a magyar zsidók deportálása, a besszarábiai és moldvai zsidóság megtizedelése meg a bukaresti pogrom.¹⁷² Kevéssel utána magyar–szlovák lakosságcsere, meg a hazai németek kitelepítése. S legutóbb: marosvásárhelyi „fekete március”. E szörnyűségeket csak igen kis mértékben képes ellensúlyozni a magyar, a szerb, a román és a szlovák kollektív emlékezetben Eötvös József és Deák Ferenc nevezetes 44. törvény-

169 Szinonimaszótár, 192.

170 Idézi Gömöri Endre: A glória újrafényesítésének ára. *Népszabadság*, 2002. augusztus 3. [Világtükör]. Ennek méltó párja Henry Kissinger (1923–2023) enyhén önkritikus aforizmája: „Az amerikai vezető csoportok magas technikai kompetenciát mutatnak, amikor technikai kérdésekkel foglalkoznak. Ám sokkal kisebb virtuozitásról tesznek tanúbizonyságot akkor, amikor történelmi folyamatokat kell uralniuk.” L. Csejtei Dezső: Kissinger és a történelem zenéje. *Magyar Nemzet*, 2023. december 13. (<https://magyarnemzet.hu/velemeney/2023/12/kissinger-es-a-tortenelem-zeneje>)

171 Vö. Hermann: *Kossuth konföderációs koncepciója*, 9.

172 L. erről Radu Ioanid: *Holocaustul în România*. Iași, 2019, Editura Polirom. Magyar változat: *Holokauszt Romániában*. Szerk. Vasiliu Anna. Barót, 2024, Tortoma Könyvkiadó. Vö. Maghiar: *Holocaust Romániában. Exodus a Vaskapun át*. Bécs, 1989, Galéria Kiadó.

cikke¹⁷³ s népoktatási törvénye, az 1868:38. törvénycikk.¹⁷⁴ S nem javít, inkább ront a helyzeten a *Lex Apponyi*, továbbá Spiru Haret és Constantin I. Angelescu szigorú „románosító” oktatási törvényei.

S voltak persze nem elhanyagolható számban egyéb jó szándékú tervek, elképzelések, kezdeményezések, amelyeket azonban nagyhatalmi érdekek, belső villongások, pártpolitikai torzszalkodások (etc.) minősítettek rövid úton „vágyvezérelt”, „délihábos” tervezgetéseknek, ábrándoknak. Ki ne emlékezne a főként erdélyi magyarok által favorizált *transzszilvanizmusra*,¹⁷⁵ s ilyen volt Németh László „tejtestvérek”¹⁷⁶ koncepciója is, amelyet kiagyalóján kívül talán senki nem vett komolyan. És persze minden további nélkül ide sorolható a *kommunista utópia*, közelebbről a *szocialista (proletár) nemzetköziség*, amelynek jegyében – *káprázatában* – Bíró Béla szülei váltak román(iai) „illegalistákká” egyszersmind a Kóbor/Angelusz-féle *optikai csalódás* kárvallottjává.

Bizonyára nem írható a véletlen számlájára, hogy a Bíró Bélához sok vonatkozásban hasonló életutat bejáró marosvásárhelyi közíró, Virág György memoárjáról ezt írhattam másfél éve a könyv ajánlásában: „az önéletírás számos erénye közül ismételten azt a megjelenítő erőt emelném ki, amelynek révén kibomlik a Magyar Autonóm Tartomány (1952–1960), majd Maros-Magyar Autonóm Tartomány (1960–1968) akkor még elsöprő többségben lévő magyar tudatú és nyelvű lakosainak mindennapi léthelyzete, amely, persze csak így utólag, délibábszerűnek látszik, s mindenképpen egy átmeneti történelmi helyzet tisztavirágéletű képződménye: egy *nagy illúzió*. Közelebbről az a csalóka létélmény, hogy Nagy-Románia szívében különösebb nehézségek nélkül *magyarként* (tovább) lehet élni, alkotni, gyermekeket nemzeni és nevelni, jövőt tervezni... Mintha nem következett volna be a (nagy)magyar álmodozások végét jelentő 1920-as „nemzeti átrendeződés”, amely Trianon-tűnetcsoport néven rögzült minden magyarnak született férfi és nő emlékezetében. De aztán [...] szembejött a Valóság. Bizony a magyar autonóm tartomány sem lehet(ett) sokáig más, mint az 1789-es Nagy Francia Forradalom időtálló „vívmányaként” megszületett korszakalkotó eszme, az *État/Nation*, a központosított, jakobinus típusú, önnön természetéből fakadóan egyneműsítésre, *homogenizációra* törő, utóbb fokozatosan Európa- és világszerte – így az 1920-ban megalkotott Nagy-Romániában

173 Az 1868. évi XLIV. törvénycikk – a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában (Jogtár; <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800044.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D28>)

174 Népiskolai törvény 1868 (KRE; https://refwiki.kre.hu/index.php?title=N%C3%A9piskolai_t%C3%B6rv%C3%A9ny_1868)

175 L. erről például K. Lengyel Zsolt: *Haza és szülőföld. Tanulmányok a transzszilvanizmus történetéhez* (1867–1945). Kolozsvár, 2022, Kriterion Kiadó; továbbá *Transzszilvanizmus. Eszmék, korok, változatok*. Szerk. Boka László. Budapest, 2023, MMA Kiadó.

176 „Mi Duna-népek [...] itt élünk egy sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük tejtestvéreinket, akikkel egy sors száraz emlőjét szoptuk.” L. Németh László: *Duna-Európa. Tejtestvérek*. In: Németh László: *Európai utas. Tanulmányok*. Budapest, 1973, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 672–674. (Az idézett mondatot l. a 674. oldalon.)

is – érvényes államnemzet/nemzetállam-teremtés kísérleti terepe, valamiféle laboratóriuma. Amely nem, mégsem, lehetett szabályt szegő kivétel, csupán egy olyan etnikai enklávé, amely a „béketábort” megosztó sztálini birodalmi politika folyományaképp mintegy másfél évtizedes *haladékot* kapott, hogy többé-kevésbé kivonhassa magát az általános tendencia, a „kommunista építés” örvén zajló egységes román (szocialista) nemzetállam fokozatos megteremtésére irányuló bukaresti törekvések és intézkedések hatálya alól... Hogy a múlt század hetvenes/nyolcvanas éveiben annál nagyobb erővel zúduljon rá a Kárpátok Génuszának mindent letaroló nacionál-soviniszta buldózere, amely 1990. március 19-én és 20-án a Szekuritáte magukat átmenteni igyekvő »szakemberei« által szervezett, kis híján újabb erdélyi polgárháborúvá fajuló *pogromban* jutott tetőpontjára, egyszersmind rengeteg vásárhelyi magyarban erősítette fel a »Feladom« s az »El innen« gyászos hangulatát...¹⁷⁷

Illúziókergetés vagy ismétléskényszer?¹⁷⁸

Akkor hát hagyjunk fel minden reménnyel?

No nem, azt azért mégsem: mindig felcsillan valami az alagút végén, mindig van kiút, legalábbis *elméletileg*. S végül is mi magunk (mindnyájunk) előítéletein, megcsökött gondolkozásán s megrögzött kliséinken kívül ki és mi akadályoz(hat) meg bennünket abban, hogy egymást kézen fogva visszabotorkáljunk az egyik kiindulóponthoz, a képzeletbeli „kályhához”¹⁷⁹ s megpróbáljuk visszagombolyítani közös történelmünk (sorsunk) észvesztő módon összegubancolódott – valóságos *gordiuszi csomó*vá sűrűsödött – szálait.

Ezt teszi Dan Culcer erdélyi román író, szerkesztő, politológus, kommunikációs szakértő (és sok minden más), aki 2014-ben – immár a Párizs környéki Elancourtban élő emigránsként – a kolozsvári *Korunk*nak adott terjedelmes interjúban egy nagyon újszerűnek tetsző elgondolást javasolt a kelet-közép-európai

177 L. Borsi-Kálmán Béla: Ajánlás Virág György *Honteremtők albérletben* című visszaemlékezéséhez. In: *Virág* 2023, 8-9.

178 Vö. Borsi-Kálmán Béla: *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer? Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században*. Bukarest–Budapest, 1995, Kriterion Kiadó–Balassi Kiadó (Gordiusz könyvek 1). *Megjegyzés*: e kötet a Kossuth-emigráció román kapcsolataira vonatkozó kutatási anyagom résztanulmányokra bontott változata, amely anyagi nehézségek miatt a teljes monografikus feldolgozás (B-KB 1993) után két, illetve a rövidített angol nyelvű verzió – *Hungarian Exiles and Romanian National Movement, 1848–1867*. Trans. by Éva Pálmai. Highland Lakes, New Jersey, 1991[1992], Columbia University Press – publikálását követően négy évvel jelent meg! Francia változatát I. Béla Borsi-Kálmán: *Au berceau de la nation roumaine moderne – dans le miroir hongrois. Essais pour servir à l’histoire des rapports hungaro-roumains aux XIXe et XXe siècles*. Traduction française de Charles Kecskeméti. Paris, 2018, Éditions des archives contemporaines. Vö. írásom 123. sz. jegyzetével! (B-KB.)

179 „Csak a múlt kályhája mellől indulhatunk új táncba.” L. bővebben Mészöly Miklós: *Esélyek és kockázatok a kétezredik év küszöbén*. *Valóság*, 1986/3, 45.

kis és közepes méretű nemzetek/államok szövetségéről: „a Lajtától az Elbruszig”. Ez Bíró Béla is átveszi kisregénye záró részében. Onnan fogom idézni:

„»A mi Európánk [...] a Lajtánál kezdődik és az Elbrusz-hegységig ér véget. De nem foglalja magában a birodalmakat és az egykori birodalmak oszlopait. Magyarország kivétel, amely nélkül szerintem a kis és közepes országok Európája elképzelhetetlen. Végzetes hiba lenne Magyarország mellőzése e geopolitikai konstrukcióban. [...] Az említett övezet országainak gazdaságát komplementernek nevezhetjük. [...] Gazdasági együttműködési kapcsolatok teremthetők közöttük, olyan elvek és valós helyzetek alapján, amelyekben a hasonlóság és a megegyezés az uralkodó.«¹⁸⁰ Culcer szerint a szóban forgó régió Romániát, Magyarországot, Lengyelországot, Litvániát, Észtországot, Lettországot, Bulgáriát, Szerbiát, Szlovákiát, Horvátországot, Makedóniát, Montenegrót, Albániát, Ukrajnát, Beloruszt, Görögországot, Ciprust, sőt még Törökországot¹⁸¹ is magában foglalná.”¹⁸²

A késő középkori eredetű nemesi jogállású máramarosi román közösségből¹⁸³ származó Dan Culcer – édesapja, Alexandru Culcer (1897–1967) abszolút kétnyelvű dési körorvosként tevékenykedett a húszas/harmincas években, hogy aztán 1940 őszén a II. bécsi döntés utáni kényszerű *lakosságcsere* után meg se álljon családotól a Duna-Deltában lévő Sulinaig, 1942-ben Dél-Erdélybe visszatérve Petőfi-kutatóként¹⁸⁴ szerzett nevet magának – az utolsó mohikának

180 Dan Culcer–Cseke Gábor: A hajósok visszatérnek. Aszimmetrikus interjú az ASYMETRIA-ról és még sok minden egyébéről. *Korunk*, 2014/12, 68.

181 Az elgondolás legproblematisabb pontja – Kemény Zsigmond hajdani ellenvetései mellett – az erdoğani Törökország, amely nem csupán földrajzi fekvésénél és nagyságánál, katonai erejénél fogva kulcsállam, hanem saját „ottomán” birodalmi tradíciói miatt is, amelyek, ha eleve nem zárnak is ki, de nagyon megnehezítenének egy ilyesféle szövetkezést! Vö. B-KB 2025, 241, 257. Ugyancsak kételyeit fejezte ki ezzel összefüggésben Sebastian Mocanu is 1962 körül: „Mint lehetőségről beszéltem neki a dunai államok konföderációjának kossuthi álmaról. Azonnal rávilágított annak irreális jellegére: »Ha mi, románok valaha is konföderációra törekednénk, akkor ez csak a balkáni államokkal kapcsolatban lenne elképzelhető. Vallásunk, szokásaink, kultúránk velük kötnék össze. Egy közép-európai államszövetség soha sem állhatna érdeünkben.«” L. Takács, 244.

182 B. B. 2025, 117. (További interpretáció: *uo.* 119.)

183 Dan Culcer apai ági felmenőinek eredeti neve *Lenghel* (Lengyel *alias* Orosz de Beserika Alba) volt s a családi legenda szerint a familia valóban lengyel eredetű, mi több rokonságban áll a Czartoryski klánnal, amelynek egyik ága a Felső Tisza menti vegyes lakosságú máramarosi falvakban szóródott szét, *Tiszaféjéregyház[a]* (ukránul: Біла Церква, románul: Biserica Albă) központtal az ukrán-román határon. Tehát a Culcer család általunk feltételezett nemesi gyökerei e hagyomány alapján is valószínűsíthetők... (Itt mondok köszönetet Dan Culcernek adataim pontosításáért! B-KB.)L. még ehhez Glück László: A nemesi státus változásai az öt máramarosi városban a 16. század végétől. *Academia.edu* [2013] (https://www.academia.edu/99277353/A_nemesi_st%C3%A1tus_v%C3%A1ltoz%C3%A1sai_az_%C3%B6tm%C3%A1ramarosi_v%C3%A1rosban_a_16_sz%C3%A1zad_v%C3%A9g%C3%A9t%C5%91l).

184 Főként a fehéregyházi csata lezajlása izgatta s e témáról igen sok értékes cikket írt különféle kolozsvári lapokba, amelyek immár hozzáférhetőek az *Arcanum* oldalán. L. például Culcer Sándor: Hol van Petőfi sírja – A kutatások mai állása. *Útunk*, 1956, 3. A Küküllő megyei

egyike, aki Segesváron töltött gyermekkorában nem csupán magyarul tanult meg tökéletesen, hanem „tösgyökeres” erdélyiként – nem mellesleg műfordítóként (Németh László legjobb esszéinek kongeniális tolmácsaként) – teljes mélységében át is érzi a csaknem ezredév óta egymással összekeveredve – egymás hegyén-hátán – élő s valóban egymásra utalt két nép történelmi szembekerülésének minden tragikumát.

Megint csak helyhiány miatt ezt sem fogom most bővebben taglalni: egy okkal több, hogy az olvasó B. B. kisregényét kézbe vegye! De azért halkan annyit megjegyeznék, hogy Culcer elképzelése nem csupán a putyini Oroszország az ukrajnai háború lezárása után borítékolható megerősödése folyományaképp előállható geostratégiai egyensúlytalanság/labilitás orvoslására szolgálhatna!¹⁸⁵ Hanem, ha minden energiánkat összeszedve kölcsönös erőfeszítéssel sikerülne a gyakorlatba is átültetni Dan Culcer átgondolt elképzeléseit történelmi *elég-tételt* tudnánk nyújtani Kossuth Lajos és Jászi Oszkár kétszer is hamvába holt *Duna-konföderációs tervzetének*.¹⁸⁶ Kibővített, gondosan megtervezett s a korábbi szerkezeti és koncepcionális hibáinak kijavításával, neuralgikus pontjainak kiküszöbölésével s kölcsönös jóakaraton – empátián – alapuló *közös vállalkozás* formájában. Amelyről a szaktörténészek egy szűk csoportján kívül csak nagyon kevesen tudják, hogy nem Kossuth, sem Nicolae Bălcescu, s nem Klapka György Tábornok meg Jászi Oszkár agyából pattant ki: I. Sándor orosz cár hajdani külügyminiszterétől, Adam Czartoryskitől (1770–1861) származik! Aki, immár szintén számkivetettként a Szent Lajos szigeti főhadiszállásán, a híres *Hôtel Lambert*ben¹⁸⁷ dolgozta ki azt az 1831-es lengyel szabadságharc vérbe fojtásának

Román–Magyar Baráti Társaság elnökeként ő szervezte az 1848-as forradalom centenáriumán a megemlékezéseket és ünnepeket. A Petőfi-kutatások elősegítésére ugyancsak az ő kezdeményezésére s több magas rangú román politikussal, a jelek szerint főként a segesvári kötődésű Ion Gheorghe Maurerrel ápolt jó kapcsolatai révén sikerült tető alá hoznia egy a Román és Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt működő *Román–Magyar Bizottságot*, amelynek rajta kívül még Dienes András budapesti hadtörténész, továbbá Szabédi László kolozsvári nyelvész és esszéista, valamint Ion I. Russu régész volt tagja. L. még erről erről Bodolai Gyöngyi: *Egy Petőfi-kutatót emlékére. Népujság*, 2016. március 14. (<https://www.e-nepujasag.ro/articles/egy-petofi-kutatout-emlekere>)

185 A müncheni egyezmény árnyékában – várható következményeit elemezve – a kisállamok geopolitikai törekvésére és szövetségkeresési kísérleteik esetlegességére és kéréséletű tartósságára Nicola Iorga, a legnevesebb román történész már 1938. október 14-i, a román rádióban tartott előadásában rámutatott és – a svájci és a belga példára hivatkozva – ésszerű, átgondolt szövetkezéseket szorgalmazta. L. *Sfaturi pe întuneric, Antologie*. Ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu. Studiu introductiv: Valeriu Râpeanu, București, 1976, Editura Militară. Forrás: *Incorect Politic*, 2025. február 7. (<https://www.incorectpolitic.com › ni>) (Itt köszönöm meg Dan Culcernek, hogy erre a Iorga-előadásra felhívta a figyelmemet!)

186 L. még ehhez Varga Dániel: Újabb adatok a Duna-konföderációs tervzet nemzetközi sajtó-visszhangjához. *Aetas*, 2021/1, 5–20.

187 L. erről röviden: Nagy emigráció – Wikipédia (https://hu.wikipedia.org/wiki/Nagy_emigr%C3%A1ci%C3%B3); továbbá Ohio University (<https://sites.ohio.edu/chastain/dh/hotel.htm>).

tanulságait levonva. Vagyis már akkor is, kezdettől fogva az orosz túlhatalom geopolitikai ellensúlya gyanánt szolgált (volna.) A *Grand Orient de France* páholy égisze alatt főként szabadkőműves hálózatokon keresztül folyó szervezkedés során – minden európai nagyvárosban és stratégiaileg fontosnak ítélt helységben (még a távoli Tulcea-ban, a Duna-deltában!) is voltak képzett „levelezőik” – találtak egymásra lengyel, román és magyar hazafiak, akik kevés kivétellel maguk is maçonok, szabadkőműves „testvérek” voltak...

Itt most meg is állnék! A részleteket, az esetleges kibontakozás módozatait megtalálják Bíró Béla remek kisregénye záró fejezetében! Olvassák el figyelmesen! Nem fogják megbánni... S közben mindenki gondolkozzék el azon, hogy mi, kelet-közép-európai kisállamok (s persze mindenkori vezetőink) nem jutottunk-e el odáig, akárcsak korábban a geopolitikai mesterfogásokat nagy késéssel elsajátító amerikai diplomácia, hogy végre helyes döntés(ek)e)t hozzunk az ismétléskényszer – a korábbi tévutak, szörnyűségek – elkerülésére.

Miután az összes többi változatot már amúgy is kipróbáltuk.¹⁸⁸

„Utóhang”

E hosszúra sikeredett esszérecenzió különféle ága-bogaival küszködve s a szintén a mindannyiunkban tovább élő (közös) magyar múlt tanulságaival bíbelődő, azon megrögzötten „tépelődő” Csizmadia Ervin egyik kötetét lapozgatva a számtalan magvas gondolat mellett erre a megállapításra bukkantam. Arra vonatkozóan, hogy – idézem – „mi okozza írás közben a legtöbb bajt”? „Most rájöttem” – írja Csizmadia: „minden egy dolgon fordul meg. Azon, hogy írás közben meg tudjuk-e haladni önmagunkat”.¹⁸⁹

Nekem ezt saját „teljesítményem” vonatkozásában nem tisztem megítélni. Olvashatták Milan Kundera szentenciájában: lehetetlen küldetés!¹⁹⁰ Ám azt meggyőződéssel állíthatom: ez, önmaga meghaladása Bíró Bélának maradéktalanul sikerült *Káprázat-síratók* című kisregényében. Számvetését lelkiismeretesen elvégezte, a mindnyájunkra, térségünk minden népére és nemzetére leselkedő (bibói) *zsákutcák* természetét megvilágította, illúzióival egytől egyig leszámolt.

S közben a bizakodást, a hitet is megtartotta.¹⁹¹

188 L. erről bővebben *Borsi-Kálmán 2025*, 251–259. Hasonló véleményre jutott korábbi olvasmány-emlékei és dobrudzsai börtönévei tapasztalatait mérlegelve Takács Ferenc is. L. *Takács*, 76.

189 L. Csizmadia Ervin: Rájöttem valamire... In: *Csizmadia 2021*, 276. (Kiem. az eredetiben! B-KB.)

190 L. a 20. sz. jegyzetben! Nádas Péter véleménye ugyanerről: „Az ember jobbjára saját magával sem tud szembenézni. Kíméletesebben bánik önmagával, mint másokkal, még ugyanazon hibák esetében is. A retus elkerülhetetlen.” L. V. Bálint Éva: „Múltaddal és jeleneddal együtt... Találkozás Nádas Péterrel. *Magyar Hírlap*, 1999. augusztus 7., 11.

191 Vö. „Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam, végezetre eltétetett nekem az igazság koronája, amelyet megad nekem az Úr [...]” Bible.com (<https://www.bible.com › bible › compare>) (Az én kiemelésem! B-KB.)

A Bethlen Gábor Alapítvány 2025. évi díjazottjai

„Mi minden erőt, ami a haza javára akar és tud lenni,
nem eltiporni, hanem együvé fogni kívánunk.”

2025. november 15-én immár megszokottnak számító helyszínen, a Pesti Vármegeháza Dísztermében tartotta éves díjátadó ünnepségét a Bethlen Gábor Alapítvány. A mindig ünnepélyes alkalomba ezúttal nem kis szomorúság vegyült. Az Alapítvány tevékenységében az első évtizedben lényegi szerepet vállaló, ötleteivel mindvégig segítő Kiss Gy. Csaba kitüntetéséről életében döntött a kuratórium, ám halála miatt a Bethlen Gábor-díj ezúttal *posztumusz* elismeréssé vált. (A kitüntetést lánya, Eszter és felesége, Benkő Andrea vette át.) Márton Áron-emlékéremmel Kerényi Lajos piarista szerzetes és Szögi László levéltáros, Teleki Pál-érdeméremmel pedig Fazekas István költő, Nagy-György János gazdálkodó és Tasnádi Gábor gombaszakértő, szerkesztő tevékenységét jutalmazták. A Székelyföld Jövőjéért ösztöndíjat Kacsó Emőke Ibolya és Csiszér Csánád kapta. A laudációk és a díjátadás fényét Deák-Volom Dávid népzeneész, a Kárpát FM zenekar alapítója emelte tovább. A rendezvényt röviden köszöntötte Tarnai Richárd főispán, a Pest Vármegyei Kormányhivatal vezetője. Rövid köszönő szavaiban Kerényi Lajos atya a megpróbáltatásokból fakadó „véres győzelemről” és feltámadásról beszélt, Fazekas István költő, református teológus pedig *Örökség* című versének szavaival mondott köszönetet: „Csak a jó szó a fegyverem. / Dédapám bízta rám. »Csak jó szóval – okított –, / bár indulatod pogány. // De amit kimondasz, legyen / rendteremtő ige, / mintha általad Isten szólt / volna valamibe.«” Bíró Zoltán, a BGA kuratóriumának tagja, a díjátadó levezető elnöke zárszavában a díjazottak változatos munkásságát méltatta.

Bethlen Gábor-díjas

Kiss Gy. Csaba

Kiss Gy. Csaba a magyar irodalomtörténet, kulturális-szellemi életünk kivételes és különleges jelensége. Európai, ha tetszik, közép-európai kitekintéssel és tudással bíró tudós, a legteljesebb és legmagasabb kompetenciával és ismerettel, ugyanakkor a közéletben és a politika világában is pontosan tájékozódó,

praktikus, józan és következetesen értékalapú magatartást képviselő autonóm személy. Alig van hozzá hasonló, akiben az ember, a tudós és a közéleti szereplő ennyire egységben élt volna, ráadásul az első pillanattól az utolsóig vállalható és vállalandó módon.

Az idén nyolcvanéves Kiss Gy. Csaba fiatalon ment el közülünk. De honnan is indult ez az életpálya? Szellemi orientációja a hatvanas évek végén alakult ki, amelynek legfontosabb építőkövei között megtalálhatjuk Németh László tanulmányait (a *Készülődéstől A minőség forradalmáig*), illetve az Eötvös Collégiumban tartott Czine Mihály-szemináriumokat a határon túli magyar irodalomról. Ebben a tájékozódásban talált rá a „lengyel” szemléleten keresztül ön maga Közép-Európa eszméjére, amely mindvégig meghatározta gondolkodását. Érdeklődése okán természetesen módon kapcsolódott a Kiss Ferenc által fémjelzett Hurálhoz. Ez a szellemi kör a hetvenes évek elején kezdett kristályosodni, amikor a párt minden szinten kizárta az eltérő nézetek, gondolatok megjelenését, vitáját, a nézetek és érvek ütközését. Für Lajos, Száraz György, Bakos István, Bíró Zoltán, Kiss Gy. Csaba, Kósa László, Kovács István, Szakolczay Lajos, esetenként Czine Mihály, Csoóri Sándor, Nagy László, Kormos István és mások alkották ezt a közösséget. Az ügynöki jelentések alapján azt is rögzíthetjük, hogy céljuk „a népi írók mozgalmának modern továbbfejlesztése” volt. A Kiss Ferencék által ironikusan Nagy Népi Hurálnak nevezett közösségük egyik legfontosabb eredménye volt, hogy a számukra tiltott nyilvánosságon részt talált. Ez a rés Ilia Mihály *Tiszatája* volt. A rendszeres publikálási lehetőség „valósággal szárnyakat adott a társaságnak”. Kiss Gy. Csaba a magyar és lengyel irodalomról vagy a kettőt együtt tárgyaló (*Ady lengyel utóélete*), a kulturális életről, nemzetiségről és oktatásról szóló írásaival kapcsolódott ehhez a nyilvánossághoz. A magyar irodalomtörténetben akkor példátlan újdonságnak számító módon lengyel számokat szerkesztett Kovács Istvánnal, olyan lengyel költőknek adva teret, akik hazájukban közlési tilalom alá estek. Tájékozódásának fókuszában azonban nemcsak Lengyelország állt, hanem a többi közép-európai társadalom és szellemi élet is, így a folyóirat Németh László tejtestvériség-gondolatát felidézve *Kelet-Európai Néző* címmel rovatot indított szerkesztésükben a szomszédos országok irodalmának vizsgálatára. Bár Kiss Gy. Csaba egyértelműen Kiss Ferenc és Csoóri Sándor, majd a lakiteleki sátorverők, a Magyar Demokrata Fórum szellemi köréhez tartozott, soha nem lehetett kizárólag népiként vagy elfogult nemzetiként azonosítani. Nézeteivel mindig valamiféle külön entitást jelentett, tudatosan átlépett a magyar társadalmat a huszadik század eleje óta megosztó népi-urbánus ellentétet.

Nemzedéke a nyolcvanas évek elején az addigi eredményeken és lehetőségeken túl kívánt lépni, a támogatott és a tiltott határmezsgye közötti szűk sávot kereste. Útkeresésének következő állomása az 1979 végén útjára induló Bethlen Gábor Alapítvány volt, amelynek aztán évtizedekig hűséges szolgálója, mozgatója volt. Ezzel a népi-nemzeti ellenzék a nyomásgyakorlás egy új formáját kívánta meghonosítani, létrehozva – ahogyan Kiss Gy. Csaba fogalmazott – egy

„civiltársadalmi műhelyt”. Az 1956-os forradalmat követő évtizedek magyar társadalmának legnagyobb hiánya egy „szuverén szerveződés” hiánya volt. Az Alapítvány Intéző Bizottságának elnöke Kodály Zoltánné, titkára pedig Kiss Gy. Csaba lett. Az Alapítvány díjazottjai az összmagyarság olyan kiemelkedő személyiségei voltak, akiket bár a hivatalos kommunista hatalom soha el nem ismert, egyszerre nemzeti és egyetemes értékeket képviseltek. Az Alapítvány és Kiss Gy. Csaba elvei, törekvései teljes egészében egybeváltak. Neki köszönhető, hogy az Alapítvány fennállása alatt mindvégig kitüntetett figyelmet fordított a közép-európai nemzetek kiemelkedő személyeinek elismerésére, közöttük számos lengyel, cseh, szlovák, horvát, szlovén, román író, tudós, egyházi személy, közéleti szereplő magyar kitüntetésére. Köztük volt Zbigniew Herbert, Bohumil Hrabal, Veno Taufer, Lubomír Feldek, hogy csak az első évtized legfontosabb kitüntetettjeit soroljam.

Szinte revelációként hatott rám Kiss Gy. Csaba megnyilatkozása, amikor első ízben hallottam. Ahogy ő is fogalmazott, „lepattantak” róla a hazai nyelv pántjai, mindent pontosan annak nevezett, ami: a szovjet hadsereget megszállónak, hazai kiszolgálóikat vörösöknek, 1956-ot forradalomnak. Kiss Gy. Csaba minden megnyilvánulása maga volt a Csoóri által bejelentett, hatalommal történő szakítás élő valósága, lényegében ellenszegülés annak a „hazugsággépezetnek”, amelyet az akkori kommunista rezsimek térségünkben működtettek. Ezt a világlátását nem titkoltan a lengyelektől tanulta, őt politikailag Lengyelország szocializálta. „Lengyelsége” sajátos, egyedi szint jelentett a magyar civilmozgalmak történetében, egy olyan világos, egyszerű, a lényegét látó és arra pontosan rátapintó látásmódot, az autonómiára törekvés egy olyan különleges magatartásformáját, amelyet például Bibó mindenkitől különböző, ugyanakkor jól érthető és szerethető példájában is felfedezhetünk. Kiss Gy. Csaba a nyolcvanas évekre a magyar értelmiség egyedülálló intézményévé, civil kurázsijával személyében autonóm szereplővé vált.

Közép-Európa eszméjének egyik legfelkészültebb és fáradhatatlan szakértője. Egyetemi tanárként, íróként és közéleti szereplőként egyaránt Közép-Európa újáteremtése, a közép-európai nemzetek „tejtestvériség” eszméjének szentelte munkáját. Nála többet kevesen tettek ezért a határokon átívelő szellemi, kulturális közösségért. Európát véleménye szerint ugyanis nem lehet két egymással szembenálló részre, Keletre és Nyugatra osztani. Alighanem egyedülálló, hogy nemcsak a délszláv (különösen a horvát, szlovén) vagy a szlovák kultúrában, hanem a történelmi sorsközösség okán a cseh és kiváltképp a lengyel világban, történelemben és irodalomban is járatos. Nem hiszem, hogy volna a magyar szellemi életnek még egy olyan alakja, aki vendégtanárkodott Zágrábban (1999–2004), Nyitrán (2005–2007), Prágában (2007–2010) és Varsóban (2011–2018) is.

Kiss Gy. Csabának 1978-ban fontos találkozása volt a lengyel történelemmel, amikor Karol Wojtyła bíborost II. János Pál néven pápává választották. Ekkor kezdődött kapcsolata a krakkói katolikus hetilap szerkesztőségével is. Évekkel

később, 1987 novemberében nekik küldte, akkor még álnéven tudósítását az MDF lakiteleki találkozájáról. Fél évszázadig járta a Magyarország–Lengyelország, Magyarország–Horvátország, Magyarország–Szlovákia utat. Hazajött és újra elindult, tanított és tanult. Ott megpróbálta elmagyarázni, mi a magyar, itthon pedig, hogy mi a lengyel, horvát, szlovák. „Szüntelen kaland és kísértés. Látszólagos sikerek és látványos kudarcok sorozata. Nekem mégis öröm és izgalom. A közvetítés öröme és a fölfedezés izgalma.”

Politizáló értelmiségiként ott volt a magyarországi rendszerváltás első vonalában, egyik főszereplője az 1986-os Tiszatáj-ügynek, az 1986 nyarán betiltott *Tiszatáj* folyóirat újraindítása érdekében indult aláírásgyűjtésnek. Az őszi debreceni Irodalmi Napokon nyilvánosan bírálta a pártvezetést a lap elhallgattatása miatt. A Magyar Írószövetség 1986-os lázadó közgyűlésén – ahol szembe helyezkedtek az aczéli kultúrpolitikával – Kiss Gy. Csaba olvasta fel a legfelsőbb párt- és állami vezetőkhez intézett tiltakozó nyilatkozatot.

A Kádár-rendszer megbuktatásában kiemelkedő szerepet játszó Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója, a Lakiteleki Találkozó egyik szervezője és a *Nyilatkozat* egyik szövegezője és aláírója lett, később az MDF ideiglenes elnökségének tagja és első szóvivője. Bár 1990 nyarán az MDF alelnökévé választották, s a választási győzelmet még Antall Józseffel együtt, kéz a kézben jelentették be, utóbbi nem bízott meg benne. Az a közéleti pálya, amelyre Kiss Gy. Csaba feltett mindent, s amelyért egzisztenciális kockázatot is vállalt, félbeszakadt. Pedig sokak számára kézenfekvő lett volna, hogy Joó Rudolffal együtt a külügyi vezetés magasrangú tisztségviselői lesznek, akár az is, hogy külügyminiszterként ő irányítsa a magyar diplomáciát. De nem csak a miniszterséget nem kapta meg, a „kárpótlásul” felajánlott svájci nagyköveti állást sem fogadta el. Egyéni tragédiája, hogy éppen párttársai szorították le arról a pályáról, amelyért – akár sokkal régebben és sokszor önmagát sem kímélve – mindent feláldozott. Kiss Gy. Csaba ragyogó személyisége ellenére lehangolóan mutatja a rendszerváltás árnyoldalait. A választási győzelmet követően nem lépett politikai, esetleg diplomáciai pályára, talán sértettségből, visszatért az egyetemi katedrához. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a napi politikából e komoly trauma ellenére milyen hihetetlen eleganciával és identitásának megőrzésével tért vissza a tudományos élet, az egyetemi oktatás, a folyóiratok, tanítás világába.

Bár életének ez a – tanári-oktatói – szakasza kevésbé látványos és sokkal kevésbé zajlott a nyilvánosság előtt, nem kevésbé értékes és gazdag. Vendégtanárkodásai a magyar kultúra szolgálatában példátlan missziós tevékenységet, a nemzetek közötti kapcsolatépítés különös példáit jelentették. Egyszerre volt a magyar kultúra közvetítője, aki a magyar irodalomnak szerzett elkötelezett ismerőket és fordítókat, és befogadója, képviselője a szomszéd nemzetek kultúrájának. Hihetetlenül gazdag és sokrétű, termékeny ez a tudósi-tanári pálya, kötetek egész sorát jelentette meg. Csak néhány példát sorolunk fel: *Hol vagy hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai* (2011), *Budapest-Zágráb: oda-vissza, 1999–2004* (2015), *Hogy állunk a számvetéssel? Közéleti írások, 1994–2015* (2015), *Harminc év*

után: 1987. *Személyes történelem* (2017), *Közép-európai találkozásaim. 18 év – 41 arckép* (2018), *Harminc év után: 1988–1989. Személyes történelem* (2019), *Harminc év után: 1989–1990. Személyes történelem* (2022), *A 20. század lengyel irodalmából. Írók, művek, magyar kapcsolatok* (2023), *Szentimrevárosi Athenas. Írók a XI. kerületben* (2025). Kötetei sorra jelennek meg lengyel és horvát nyelven, a legutóbbi például még csak horvátul jelent meg, a magyar kiadás még várat magára...

Laudációmban nem vállalkozhatottam arra, hogy Kiss. Gy. Csaba életét, jelentőségét a maga teljességében bemutassam. Az azonban mindenképpen célom volt, hogy ráirányítsa a figyelmet arra a szabadságszerető emberre, aki, ha nem is hivalkodóan, de meghatározó szerepet vitt a magyar rendszerváltás szellemi előkészítésében. A nyolcvanas évek végi–kilencvenes évek eleji politikai közélet aktív részese és alakítója, a magyarság, a nemzettudat történetének és megismerésének hiteles őrzője és kutatója, a közép-európai eszmeiség élesztésének meghatározó alakja, a szomszéd népek kultúrájának-irodalmának avatott közvetítője, a lengyel, a szlovák, horvát kulturális kapcsolatok fáradhatatlan mozgatója. És mindezek mellett és ezeken túl a magyar szellemi élet autonóm morális gondolkodója, aki életünk és mindennapi küzdelmeink egy egyedülállóan sajátos és értékelvű nézőpontjával szembesít minket mindennap. Akinek, az embernek minden mozdulata, az életműnek minden sora külön-külön és egyben is feltétlenül és maradéktalanul vállalható.

Petrik Béla

Márton Áron-émlékérmesek

Kerényi Lajos SP

„Kerényi Lajos atya a »Keresőket« várja a templomban.” Jónéhány alkalommal hallottuk ezt a mondatot a 2000-es évek elején-közepén hittanos barátaimmal az útbaigazítás során az aktuális Nagymarosi Ifjúsági Találkozóán. Persze magunktól is tudtuk, hogy merrefelé vegyük az irányt. Lajos atya nevét a Kossuth Rádió *Vasárnapi Újságjának* köszönhetően ismertem, amelynek *Mondom néktek...* című vallási rovatában Tökés László református és Ittész János evangélikus püspökkel heti váltásban olvasta fel rádiójegyzeteit. Hallhattunk tőle az evangélium örök üzenetéről, a keresztyénység társadalomformáló küldetéséről, a válsághelyzetbe került ember előtt álló kiútról, a magyar nemzet sorskérdéseiről és az előttünk álló döntési helyzetekről. Nagyon fiatal voltam még ekkor, így Lajos atya lehetett az első pap, akinek szavai által megérthettem, hogy a keresztyénység nem valamiféle magatartásmód és egyéni kísérletezés tere, az egyház pedig nem elefántcsonttorony. Nemcsak magunkért, de közösségeink és nemzetünk jövőjéért is felelősek vagyunk, tennünk érte pedig kötelesség.

Kerényi Lajos atya úgy tudott hitelesen a „keresőkhöz” szólni, hogy őt hamar megtalálta a hívás. Azé, Aki nemcsak a történelemben, de személyesen az

ő életébe is belépett. 1927-ben született Almásfüzitőn. Kilencéves kisfiú volt, amikor álomszerű látomásként magától Jézus Krisztustól hallhatta: „Ma nekem fogsz ministrálni.” E szolgálat lassan kilenc évtizede tart, az elhatározást semmi sem másíthatta meg. A háború – ahogy ő mondja, „az emberiség véres bálja” – sem, amely 1945 elején magával vitte az érettségire készülő kisdiaákat. A szovjet hadifogság sem, amikor azt gondolta ki néhány társával, hogy „megtéríti a Szovjetuniót”. A nyakban lógó kis feszület és az imakönyv „szinte csodákhoz vezetett”. „Isten ott rám mosolygott” – emlékszik vissza Lajos atya, gondolatai Olofsson Placid bencés szerzetes atya mondatát idézhetik fel bennünk: „Én még itt vagyok, de hol van a Szovjetunió?!” Lajos atya négy hónap után súlyosan megbetegedett, és szeptember 11-én hazatérhetett. Máriás lélekkel a „Fogolykiváltó Boldogasszonynak” tulajdonította szabadulását. Éppígy nem rendítette meg a kommunista materializmus térhódítása sem: részt vett az Actio Catholica által megfogalmazott, az egyház iskolák államosítása ellen tiltakozó nyilatkozat terjesztésében. 1950 őszén – már a szerzetesrendek feloszlatása, illetve létszámának radikális csökkentése után – titokban tette le örökfogadalmát, 1952-ben pedig pappá szentelték. Talán a pesti rendfőnök-paptanár-költő Sík Sándor vagy az ekkor már börtönbe vetett, összesen tizennyolc évet raboskodó rendtárs, Lénárd Ödön példája is segítette a kitartásban.

Működését esztergomi egyházmegyes papként Alsó-Krisztinavárosban kezdte. Évtizedekkel később is élénken éltek emlékezetében Mindszenty József édesanyjával való találkozásai, aki fiát látogatva havonta a környéken szállt meg. Erre az időre tehetők önként vállalt beteglátogatásainak kezdetei. Személyesen vitte a lelki megerősítést, Jézus Krisztus megbocsátó szeretetének erejét a kórházban szenvedőknek. E példaadás élesen szembehelyezkedett az „államvallási” rangra emelt ateizmus doktrínájával, amely a sekrestye magányába akarta száműzni a katolikus szellemiséget. Az állandó megfigyelések, zaklatás, fenyegetés ellenére megfelelt az 1956 után a hercegprímást főegyházmegyei speciális delegátusként helyettesítő és szellemiségben is követő Endrey Mihály püspök tanácsának: „Atya, csak a lőtt területekről kell visszavonulni, de csak addig, amíg lövik.” Természetes volt tehát, hogy amikor majdnem hetven évvel később egy másik válsághelyzetben megkapta a koronavírus ellen védő második oltását, azonnal ment vissza a kórházakba, a vigasztalás ajándékával.

Az 1956-os szabadságharc felszabadító napjaiban fontos szerepet játszott a hitoktatás újrakezdésének megszervezésében, két iskolában kezdett tanítani. A következő évtizedekben ott volt mindenhol, ahol együttműködhetett azokkal, akik a „szűrt levegőjű” diktatúrában a lelkek megváltására törekedtek. 1959-ben a papi szemináriumból politikai okokból eltávolított és a legendás Tabódy István által összegyűjtött, titkosan felszentelt növendékek számára tartott lelkigyakorlatokat a budapest-herminamezői plébánián. Büntetésképpen áthelyezések sora következett. Mindhiába. 1970-ben lett nagymarosi káplán, abban az évben, amikor a kismarosi templomból elindult, majd azt kinövő, a Dunakanyart évente kétszer étellel megtöltő találkozók elkezdődtek. Major

Sándor kismarosi plébános, Balás Béla (Beton atya) nagymarosi káplán, későbbi kaposvári megyéspüspök, Kállay Emil későbbi piarista rendfőnök, Tomka Ferenc gödi káplán, egyháztörténész és Sillye Jenő gitáros énekesé mellett Kerényi Lajos atya neve is összeforr a találkozókkal. Nem valamiféle „államellenes összeesküvés”, hanem az együttlét és az Isten-keresés öröme vezette az összegyűlt fiatalokat. 1982-ben erre a mintára születtek meg az egerszalóki találkozók, Domán Ferenc plébános ötletére, Kerényi Lajos atya szellemi megalapozásával. „Szanatórium a mindig aggódók számára” – mondta egyszer a találkozóról. 1975-ben *Hitünk és életünk* címmel a Szent István Társulat kiadásában jelent meg Bognár Lajossal és a „kispaplázadásban” elítélt Rédly Elemérrel közösen írott hittankönyve.

Kerényi Lajos atya egyszerre az elmélet és a gyakorlat embere. *A tudomány Istenre talál* – hirdeti egyik könyvének címében, többek között Kant, Einstein és Heisenberg példáit idézve hit és értelem összeegyeztetésének bizonyítására. Akik Nagymaroson, Egerszalókon, valamelyik máriaremetei pünkösdőn, az Ecseri úti Szent Kereszt Plébánián vagy a Szent Margit Gimnáziumban hallották, tudják: komoly teológiai műveltséggel, szilárd értékrenddel és Istenbe vetett hittel száll szembe az immanens ideológiákkal, a kommunista, szocialista, majd liberális „matadorok” egyházellenes pusztításával. Érveit a honi talaj, a magyar költészet nagyjainak – Vörösmarty, Ady, Reményik Sándor, József Attila, Sík Sándor, Pilinszky és Mécs László – ismerete és szeretete csak megerősíti. Közben gyakorlati életből vett példákkal és jól megjegyezhető, nem kevés humorról árulkodó iránymutatásokkal biztat bennünket arra, hogyan legyünk „stramm” és ne „lekvár” keresztények. Személyes példája, kiállása és bátorsága sokunknak jelent egyszerre követendő mércét és megmászhatatlan magasztalt.

Lajos atyát élete nagy részében elkerülték a külső elismerések. Ez nem csoda: a körülötte épülő világot éppen megváltoztatni, megjavítani, az isteni szellemmel megtölteni kívánta. Plébános hatvankilenc évesen lett. Mára a Hit pajzsa, a Mindszenty emlékérem, a Magyar Érdemrend tisztikeresztje, Ferencváros és Nagymaros díszpolgári címe nagyrészt pótolta e hiányosságokat. A Bethlen Gábor Alapítvány Márton Áron emlékérmé mindezekhez kíván hozzájárulni. Hiszem ugyanakkor, hogy az igazi örömet nem e megkéssett díjak jelentik számára. Az sokkal inkább a tanítványai szemében felcsillanó érdeklődésben, a szentgyónásokban átélt kegyelmekben, a szentmiseáldozat mindennapos bemutatásában és az Isten nélkül távozni képtelen, de a szentségekkel megerősített betegek szép és méltó elmúlásának megtapasztalásában mérhető. Kívánjuk, hogy e díj mégis adjon erőt ahhoz, hogy még sokáig képviselhesse azt a szellemi erőteret, amelyet mindig bátran és bölcsen szolgált.

Ahogy az Ecseri úti templomban minden szentmise végén imádkoztuk, úgy kérjük most is: „Szent Mihály arkangyal, védelmezz minket – őt és mindannyiunkat – a küzdelemben.”

Nagy Mihály Zoltán

Szögi László 1948-ban született Budapesten kispolgári, értelmiségi családban. Apai ágon magyar és sváb, anyai ágon olasz és sváb felmenőkkel, erős katolikus gyökerekkel rendelkezett. Édesapja az Érseki Katolikus Gimnázium (a Rákócziánium) magyar-német-angol szakos tanára, édesanyja tanítónő, anyai nagyapja iskolaigazgató volt. Utóbbi 2000-ben a Világ Igaza címmel tüntették ki, mert zsidó családot mentett a háború végén. Mint Szögi László egy interjúban elmondta, az 1944 karácsonyán beérkező szovjet hadsereg kirakta őket a házból, ahol laktak, végül egy óbudai kápolnával egybeépült házba fogadta be őket az egyház. Ő is huszonnégy éves koráig ott élt.

Ebben a közegben magától értetődő volt a tanulás, mint kötelesség és a nemzeti keresztény elkötelezettség, ami furcsa párosítást alkotott a Rákosi- és Kádár-korszak kötelező iskolai nevelésével. Szülei először valamilyen „hasznos” pálya felé irányították, így végezte el az ekkor még előkelőnek számító egyik vegyipari technikumot, de érdeklődése a humán tudományok felé vitte. Az ELTE Bölcsészettudományi Karának történelem-orosz szakára került, majd utóbbi elhagyva történelem-levéltár szakos diplomát szerzett 1972-ben.

Életútját négy egymással összefüggő, mégis önálló területet vizsgálva követhetjük nyomon. Az egyik levéltárosi munkássága és ennek eredményei, a második egyetemi tanári pályája, a harmadik tudományos kutatói munkája, a negyedik pedig közéleti tevékenysége.

Első munkahelye a Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára volt. Szerencsére nagyrészt megmaradtak az intézmény eredeti dokumentumai, amelyekből 3-4 év alatt lerakta egy ma már példamutatóan működő egyetemi szaklevéltár alapjait. E munka eredményeként sorra hívták az ország különböző egyetemeire, az ott lévő anyagok rendezésére és szaklevéltárak alapítására. Így ő kezdte el a Semmelweis Egyetem, az Állatorvosi Egyetem, a Közgazdasági Egyetem, a Keszthelyi Egyetem, majd tanítványaival együtt sok más hazai egyetem levéltárának rendezését, illetve jogi személyként az adott intézmény szervezetébe való be tagolását. 1983-ban az akkor szaklevéltári jogállást elnyert Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltárának igazgatója lett, amelyet harminc éven át vezetett. Ő kezdeményezte a hazai egyetemi levéltárak önálló egyesületbe való tömörülését 1993-ban. Ma a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség szinte a teljes hazai felsőoktatási hálózat levéltárait összefogja, e szervezetnek ma is tiszteletbeli elnöke.

Aktívan vett részt a hazai levéltárak és könyvtárak egyesületi életében. Az 1986-ban újjászervezett Magyar Levéltárosok Egyesületének kezdettől fogva választmányi tagja, és annak ellenére, hogy egy viszonylag kicsiny intézmény vezetője, 2000-től két cikluson keresztül az Egyesület elnöke volt. 1995-ben az ELTE Egyetemi Könyvtára főigazgatója lett, levéltári munkája mellett a nagy múltú intézményt 2013-ig vezette. Erre az időszakra esett az informatikai forradalom megjelenése a közgyűjteményekben. Nagy erőfeszítéseket kellett tenni

az új technika bevezetéséért, majd egységesítéséért az ország legnagyobb presztízsű egyetemén. Nagy eredmény volt a könyvtár nemzeti kincset jelentő régi gyűjteményeinek egységes rendbe való szervezése, az elhelyezés, a restaurálás, az elektronikus feldolgozás beindítása és korszerűsítése.

Levéltárosi munkásságának egyik speciális, és e kitüntetéshez kapcsolódó része Erdélyhez köti: nagy szerepet játszott az erdélyi katolikus levéltárügy megeremtésében. 1998 és 2006 között évente 3-4 alkalommal Szögi László vezetésével az ELTE levéltár szakos hallgatói Gyulafehérvárra látogattak, ahol megkezdődött a rendkívül elhanyagolt állapotban lévő, de még a sok pusztulás után is óriási forrásértékű egyházi levéltári anyag rendezése. A munkát a fő-egyházmegye, illetve különböző pályázatok útján a magyar állam is támogatta. Nyolcévi munka után egy példamutatóan korszerű elhelyezésű és jól kutatható levéltár jött létre Gyulafehérváron, amely a román levéltárügy számára is példamutató intézmény lett. Azóta már nyolc erdélyi városban jöttek létre katolikus gyűjtőlevéltárak az adott főesperességek plébániáiról begyűjtött iratanyagokból és régi könyvekből (ezekről segédletek is megjelentek). Mindez az erdélyi és magyar történelem forrásainak megmentése szempontjából nagyon jelentős munka, amelynek kezdeményezője és elindítója Szögi László volt. Ma tanítványa folytatja ezt a munkát.

Másodikként röviden szólunk tanári tevékenységéről. 1975-től 2020-ig, tehát negyvenöt éven keresztül tanított az ELTE Bölcsészkarának Történelem Segédtudományai Tanszékén. A mesterének tartott Sinkovics István professzor hívta a tanszékre, ahol végigjárta a számárléhrát, előbb óraadó, tanársegéd, adjunktus, docens, majd címzetes egyetemi tanár lett. Történészeket és levéltárszakosokat tanított évtizedeken át a források használatára, a különböző történeti segédtudományokra. Érdemes kiemelni, hogy még a nyolcvanas évek elején, egyik tanszéki kolléganőjével, Bak Borbálával kezdték el Magyarország történeti földrajzát tanítani, mert nyilvánvaló volt, hogy az ifjúság nagy részének fogalma sem volt az egykori történeti Magyarország területének leíró földrajzáról, közigazgatási egységeiről és sok más kérdésről. Elmondása szerint nagyon szívesen tanította a *Magyarország egyházi igazgatása* című tantárgyat, amely minden felekezetet bemutatott a középkortól napjainkig, akkor, amikor ezzel foglalkozni még nem volt divat. Ekkor Magyarországon felnőtt már két-három olyan generáció, amelynek ezt senki nem tanította és már a szüleiktől sem hallhattak róla semmit.

Harmadikként röviden szólunk tudományos kutatói pályájáról. Mivel évtizedekig dolgozott egyetemi levéltárakban, önként adódott, hogy foglalkozzon az egyetemek múltjával. Végül ez vált fő kutatási területévé. Első doktori disszertációját a Műegyetem történetének kezdeti időszakáról írta, majd részt vett az ELTE történetének megírásában, amely részben kandidátusi disszertációja is volt. Emellett számtalan más hazai egyetem történetével is foglalkozott, írt róla cikkeket, vagy adott elő hazai és nemzetközi konferenciákon. Már fiatal kutatóként részt vett a hetvenes évek elején fellendülő hazai egyetemtörténetírás

fórumain. Jelen volt az Akadémia Felsőoktatástörténeti Munkabizottságának ülésein, amelynek ma már az utolsó tanúja. Később titkára, majd elnöke lett az MTA Egyetemtörténeti Albizottságnak, amelynek ma sok egykori tanítványa tagja. 2002 és 2020 között tagja volt a Nemzetközi Egyetemtörténeti Bizottságnak, ott ismertette a hazai kutatási eredményeket. Több alkalommal Budapesten szervezett nemzetközi konferenciákon érte el, hogy a Bizottság tagjai Magyarországra látogatva ismerkedjenek meg az itteni intézményekkel és kutatókkal. Erre annál is nagyobb szükség volt, mert – mint több írásában említette – nemzetközi szinten sajnós kevéssé ismerték a magyar felsőoktatás évszázados múltját. Mindezek mellett tagja az osztrák és német egyetem- és tudománytörténeti társaságoknak.

Legszűkebben vett kutatási területe végül a külföldi és belföldi egyetemjárás óriási adatbázisának elkészítése lett, az elmúlt három és fél évtizedben. 1989-ben kezdte első kutatásait Bécs és Prága egyetemi levéltáraiban, s ez fokozatosan bővült a teljes európai magyar peregrináció kutatására. Munkatársaival együtt huszonnégy ország mintegy kétszázötven egyetemén kutatták az anyakönyveket és egyéb forrásokat, így jött létre egy 102 ezres egységes adatbázis a középkortól 1919-ig. Az adatok nagy részét kötet sorozatokban publikálták, ma már az 1850 előtti adatok az interneten is kutathatók. 2013-ban az ő kezdeményezésére jött létre egy MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, amely pedig a hazai egyetemjárás adatait kutatta. Itt a Kárpát-medence valamennyi világi és egyházi felsőoktatási intézményeinek megmaradt forrásait tárták fel, és vitték ugyancsak egységes adatbázisba. Ebből a kutatásból is számos adattárat publikáltak: az 1581 és 1850 közötti rész mintegy 255 ezer beiratkozással már az interneten is kutatható. A külföldi egyetemjárásról szóló monográfiáját (*Peregrinatio Academica. A külföldi magyar egyetemjárás története, mérete és irányjai*) 2022-ben jelentette meg.

Végezetül szólunk Szögi László közéleti tevékenységéről is. 1990-ben úgy érezte, hogy az átalakuló Magyarországot kötelessége nemcsak tanárként, hanem másként is szolgálni. Amikor hívták, állást vállalt az akkori Művelődési és Közoktatási Minisztérium Felsőoktatási Főosztályán. Emellett változatlanul tanított a tanszéken, mert a tanári munkát nem akarta abbahagyni. Munkaköre az egyházi felsőoktatás újjászervezésére és a német-magyar felsőoktatási és kutatási kapcsolatok segítésére terjedt ki. Ennek keretében sokat tett a Pázmány Péter Katolikus és a Károli Gáspár Református Egyetem létesítéséért, valamint egyes tanítóképző főiskolák egyházi kézbe való visszaadásáért. Ugyancsak feladata volt az akkor sorra alakult legkülönbözőbb egyházi főiskolákkal kapcsolatos ügyek intézése. Rövid ideig foglalkozott a megszűnt Állami Egyházügyi Hivatal iratainak átadásával a Magyar Országos Levéltár részére. Minisztériumi munkáját 1994-ben fejezte be.

A Nemzeti Kulturális Alap megalakulása után több alkalommal vett részt annak munkájában, volt a Levéltári Szakkollégium tagja, majd elnöke, később a Könyvkiadási Kollégium tagja. Tag volt az OTKA Történettudományi Bizott-

ságában és több tudományos folyóirat szerkesztőbizottságában. Jelenleg is társszerkesztője a Debreceni Egyetem által kiadott *Gerundium* című egyetemtörténeti folyóiratnak. Nevéhez fűződik félszáz könyv kiadása (egyedül vagy társszerzővel), s mintegy kétszáznegyven cikket közölt itthon és külföldön.

Munkásságát számos szakmai és állami kitüntetéssel ismerték el. Kapott Széchenyi Professzori Ösztöndíjat, Pauler Gyula-díjat levéltári és Széchenyi Ferenc-díjat könyvtárosi munkájáért, 2022-ben pedig a Magyar Érdemkereszt lovagkeresztjét. A magyar-román tudományos kapcsolatok terén végzett munkájáért a marosvásárhelyi Petru Maior Egyetem díszdoktorává avatta.

Úgy vélem, Szögi László pályafutása jó példa arra, hogyan lehet sikeresen összeegyeztetni a szakmai tudományos tevékenységet a tanári pályával és egyben nyitottnak lenni a közélet kérdései iránt, és szolgálni mindenütt, ahol valami hasznosat tudunk cselekedni.

Bernád Rita

Teleki Pál-érdemérmesek

Nagy-György János

2025-ben, immár harmincöt évvel a rendszerváltást követő első szabad, demokratikus választás után, érdemes visszatekinteni az elmúlt időszakra. Mi történt azokkal a képviselőkkel, polgármesterekkel, akik 1990-ben elindultak? Hova jutottak? Mi a róluk kialakult kép, akár lokális, akár országos szinten? A most következő díjazott, úgy gondolom, hogy nemcsak szűkebb páttriájában, Hódmezővásárhelyen, hanem a Kárpát-medencében is letette a névjegyet.

Nagy-György János hódmezővásárhelyi egyéni gazdálkodó, földműves, vagy ahogy maga fogalmaz: egy egyszerű „parasztembőr”. 1957. november 9-én született Hódmezővásárhelyen, református, egykor középbirtokos családba, szülei harmadik gyermekeként. Apai ágon tősgyökeres hódmezővásárhelyi, felmenői már a 17. századtól itt gazdálkodtak. A családi emlékezet azonban úgy tartotta, hogy a Nagy-György ősök Székelyföldről települtek át az alföldi rónaságba.

A múlt század sötét ötvenes éveiben családját előbb kuláknak minősítették, később a földeket is elvették, de a beszolgáltatás sem kerülte el őket. A székely ősök kitartása, szívóssága ad(hat)ott erőt, hogy a megpróbáltatások ellenére is egyenes gerinccel, kitartó szorgalommal igyekezzen a család talpon maradni. Talán innen válik egyértelművé, hogy miért az édesapja személyisége hatott rá a legtöbbit. Az ő becsületessége és szorgalma, békés derűlátása formálta leginkább a személyiségét.

Az alapfokú tanulmányai elvégzése után, a családi hagyományokat követve növénytermesztő-gépszerelő szakon tanult, a Szakma Kiváló Tanulója versenyt is megnyerve. A rendszerváltásig – a sorkatonai szolgálat idejét nem számítva – ebben a minőségében dolgozott.

A rendszerváltozás napjaiban nagy volt benne a tenni akarás. Fiatalos lendületével úgy gondolta, hogy az egyszerű, hétköznapi ember is tud tenni a nemzet felemelkedéséért. A Független Kisgazda Párt színeiben 1990 és 1998 között két cikluson át városi képviselőként szolgálta a neki bizalmat szavazó választókat. Az első szabad hódmezővásárhelyi közgyűlés alpolgármesternek is megválasztotta, amely posztot egy cikluson át, 1994-ig töltötte be.

A városi politikában a rendszerváltás utáni földosztás minél gördülékenyebb és igazságosabb, emberségesebb lebonyolítása volt a feladata. Iránymutatásának nemcsak lokális, de országos eredményei is lettek. A közéleti kérdésekben később is aktív maradt, hisz 2005-ben egyik aktív szervezője volt a hódmezővásárhelyi gazdáknak, akik az ország többi részéből érkező társaikkal együtt traktoraikkal felvonulva tüntettek Budapesten. Emlékezetes eset, amikor a Szegedet Hódmezővásárhellyel összekötő főút mellett üresen maradt óriásplakáton üzenve nyilvánította ki véleményét a Horn Gyula vezette szocialista-liberális kormány mindent privatizálni akaró gazdaságpolitikájáról.

A székely ősről már korábban említést tettünk, így nem meglepő, hogy Nagy-György János 50 éves korában tudatosabban is kezdte felfedezni Erdély tájait. És ugyan ő is az „Alföldön van honn”, mégis – szemben Petőfivel – nemcsak hogy csodálja, hanem szereti is a „zordon Kárpátok” „vadregényes tájait”. A gyalogtúrák, melyek keretében bebarangolta a keleti végeket, olyan új tudást biztosítottak számára, hogy Székelyföld egyes részein már nem is tud eltévedni. Kedvenc költőjének, Radnóti Miklósnak soraival élve, számára már nem „térkép e táj”, sokkal több! Kedvenc írója, Wass Albert regényei, leírásai is nagyban hozzájárultak – a családi hagyomány mellett –, hogy kialakuljon az Erdély iránti ma is tartó rajongása.

A kirándulásokat aktív pihenésre használta, használja, ugyanis a képviselő-sége kapcsán már említett hétköznapi, egyszerű ember eszközeivel igyekszik maradandót alkotni a számára oly' kedves székelyföldi településeken. A 2022-ben a XXI. Lakiteleki Filmszemlén több díjjal is jutalmazott *Léptem után nyomot hagyok* című dokumentumfilm is ezt az elkötelezett munkásságát mutatja be. Saját magát nem is fagaragónak, csak amolyan „favágónak” tartja, de mára huszonnyolc kettőskereszt és hetven kopjafa került ki a kezei közül. Több közülük erdélyi hegytetők – így a gyimesbükki ezeréves határ – és magyarországi települések meghatározó arculati eleme, emlékhelye lett.

Munkássága nem csupán az elesett magyar katonáknak, vagy az elcsatolt vármegyéknek állít emléket, ugyanis – túllépve családi traumákon is, hisz szeretett apósa majd három évig „élvezte” szovjet hadifogolytáborok vendégszeretetét – az Úz-völgyében található elhagyatott orosz katonai temetőbe is készített egy hármaskeresztet, „Bennünket is szerettek és hazavártak” felirattal. Wass Albert regénycíme után szabadon, mindezeket azzal a szándékkal teszi, hogy „ne vesszen el a nyom”!

Erdélyt-járó és alkotó tevékenysége mellett három felnőtt lánya és hét unokája köti le a jószágok, a föld és a gazdaság intézése mellett megmaradt idejét,

melyben legfőbb támasza és társa, felesége: Marika. Nagy-György János mély hazaszeretete és egyetemes embersége, a Kárpát-medence magyarságát szolgáló értékteremtő tevékenysége úgy gondolom, teljes mértékben alátámasztják a kuratórium döntését, miszerint méltó a Teleki Pál-érdeméremre!

Ezúton szeretnék gratulálni az egész Pálinkás család nevében „családunk legjobb barátjának” a díj elnyeréséhez!

Pálinkás Márk

Tasnádi Gábor

Kitüntetés számomra, hogy diákkori társamat, dr. Tasnádi Gábort, a szellemi honvédelem kiemelkedő képviselőjét, a magyar gombászat nemzetközileg elismert mesterét méltathatom a Teleki Pál-érdemérem kitüntetés átadása alkalmából. Régi adósságot törlesztünk.

Tasnádi Gábort az elsők között javasoltuk hajdan a Tamási Áron-díjra. Amikor a *Tamási Áron emlékkönyv* az író századik születésnapjára megjelent, azt reméltük, hogy e nagyszerű könyv jeles szerkesztőjét, szerzőjét is kitüntetik. Nem rajtunk múlt, hogy nem kapta meg e díjat. A *Tamási Áron emlékkönyv* 144 oldalon és 64 oldalnyi képmelléklettel készült ragyogó műremek. Méltó emléket állít Székelyföld világhírű képviselőjének, a magyar irodalom kiválóságának. Gábor diákkorától ismerte és szeretettel követte Tamási Áron életútját, olvasta írásait, közvetítőként segítette erdélyi kapcsolatai fenntartását, atyai barátjaként tisztelte az író, aki végrendelete kurátorának kérte fel.

E gazdagon illusztrált szép és tartalmas könyv Baránszky-Jób László, Féja Géza, Kacsó Sándor, Szabó Zoltán, Tímár Máté írásait és a fotós Gink Károly képei tartalmazza. Az átfogó és lélekiemelő emlékeztető- és dokumentumösszeállítást a főbb szerkesztői feladatokat ellátó dr. Tasnádi Gábor „...*Ki meghasadt egünk ívén, szívárványként fog mindig állni*” című emlékező esszéje koronázza meg. Ezt a Pallas Akadémia Tamási Áron-kiadványa (*Találkozások Tamási Áronnal*) is közölte. A csíkszeredai könyvkiadó ezután felkérte Gábort, hogy a szellemi honvédelem és a népi írók kiemelkedő képviselője, az emigrációban élő Szabó Zoltán első Erdélyről szóló, kiadandó könyvét is állítsa össze. Így született meg az *Ablakok Erdélyre* című szíves kalauz, amelynek előszava Illyés Gyula *Az ajtónyitó* c. 1972-es írása volt. A 334 oldalas, tíz fejezetre tagolt könyv mintegy száz – térben és időben átfogó, műfajában változatos – írással nyit ablakot Erdélyre. A különböző lapokban és fórumokon világszerte publikált írásait vagy elhangzott tanításait, üzeneteit a „szellemi honvédő” szerkesztőtársa gondosan gyűjtötte, szemlélte, válogatta e könyvébe. E helyütt idézem fel a Bethlen Gábor Alapítvány alapító atyjaként tisztelt Illyés Gyula centenáriumi évét, 2002-t, közös emlékünket. Alkotómunkájának talán legszebb gyümölcse, az „*Örök művek világa*”. *Tisztelgés Illyésnek* című művészi alkotása, amely elbűvöli az olvasót. Az alapos ismerettel, értő-szerető szívvel készült gondos válogatást Fejér Zoltán

élethű fotói illusztrálják, az aranykönyv a kortársak elismerését is felkeltette. Ez volt az ifjú barát adománya Illyés Gyula szellemi örökösének.

Dr. Tasnádi Gábor 1943. december 9-én született Budapesten. Életútja állomásait *Visszapillantás, fénypontokkal* című írásából idézem. „A Kertészeti Egyetemen kertészmérnöki oklevelet szereztem 1969-ben; később ugyanitt doktoráltam *summa cum laude* minősítéssel. Tanáraim közül Csepregi Pálra, szuggesztív szőlészeti előadásaira emlékszem a legszívesebben. Hálás vagyok Terpó András botanika professzornak is, aki bevont tanszéke munkájába. Ő sarkallt a gombák világának ismeretére, abban való elmélyülésre. Hasznosak voltak az egyetemi borászati gyakorlatok, tanulmányutak. Megismertük az ország borvidégeit, magam Tokaj-Hegyalját és a szekszárdi borvidéket alaposabban. Közben – saját ösztönzésre – megfordultam Erdélyi-Hegyalján és a Ruszti borvidéken – e tájak szerelmes földrajzom részei azóta is. A hatvanas években a Kertészeti Egyetemen viszonylag élénk kulturális élet folyt. Évfolyamunknak Veres Péter, majd Erdei Ferenc tartott előadást; találkoztunk Szokolay Sándorral, Váci Mihállyal. A közeli Eötvös Collegium (ELTE) [...] valamit megőrzött egykori szellemiségéből, függetlenségéből, kollégista barátaim révén »bejáratos« kültag voltam; Czine Mihály kitüntető hívására részt vettem speciális kollégiumának (*Határon túli magyar irodalom*) foglalkozásain. Ott voltam Nagy László felejthetetlen estjén... átjártam Pozsonyba is, ahol a magyar főiskolások József Attila Köre tagjának éreztem magam. Duray Miklós nyári országos táborozásain részt vettem. 1968 nyarán közép-európai sorskérdései már élesen vetődtek fel. Elzarándokoltam Stószra, az »oltárórző« Fábry Zoltánhoz. Hálával gondolok Turczel Lajos pozsonyi egyetemi tanár pártfogására, Prágában Rákos Péter szíves segítségére. Erdélyben a Tamási Árontól kapott címeiket kerestem föl. [...] Jékely Zoltán írta rólam akkoriban, költői túlzással persze, hogy »az egykori Magna Hungaria tájait hétmérföldes csizmával« járom...” (Ehhez hozzáteszem, hogy ebben az időben zajlott a „renitens” Csehszlovákia megszállása, amelyben a Magyar Néphadsereg is részt vett, mi pedig a „bölcészkarai KISZ-lázadással” bajlódunk... Mindez sorsfordító hatással volt életünkre. Eötvös Collegium-i mottókat – „Szabadon szolgál a szellem!” – kiegészítette báró Eötvös József *A múlt* című versének üzenete: „A múltat el nem törli / Boldog jelen soha; / Az is fáj amit elvett, / Az is mit meghagya.”)

Gábor szakmai karrierje, eredményei is rendkívül figyelemre méltóak. A gomba-termesztésben jó három évtizedig dolgozott: az országos gombatermelési rendszer szervezője, majd vezetője volt. Látványos fejlődést indítottak el. A kilencvenes években az országban sorra születtek az új gombaipari létesítmények: alapanyaggyártó központok (komposzttelepek), termesztőházak, de korszerű szaporítóanyag-gyártó üzemek is épültek.

Egyre több termelési körzet alakult ki, például Győr környékén és máshol is. „A növekedő termésmennyiség nyomán a friss gomba exportja is emelkedett. Közben jártuk a világot, még Új-Zélandba is eljutottunk. A Korona Gombaipari

Egyesülés fejlesztőivel szüntelen kerestük: mit tudnánk, mit kellene még megvalósítanunk. Az ír, angol és holland tapasztalatok jelentették számunkra a legtöbbet. Minden évben szakmai napot (a konferenciákat rendszerint üzemeltetés követte) rendeztünk. A természetőknek szaklapot indítottunk. Országos szövetséget hoztunk létre; kiváló természetők és kutatóink jutalmazására díjat alapítottunk (Bernátsky-émlékérem). 1986-tól a jelentősebb nemzetközi konferenciákon, mintegy másfél évtizedig részt vettem. Hazai eredményeinkről előadásokban számoltam be Pennsylvaniától Hongkongig, Dublintól Sydneyig. Kanadai és angliai szaklapban is publikáltam. A Nemzetközi Gombatudományi Társaság (ISMS, Anglia)."

Gombaiünnep című könyve feleségem legkedvesebb szakácskönyve, amely történeti előzményeket feltáró s az új fejlesztéseket-változásokat is számba vevő gyakorlati kézikönyv. Megleljük benne a világhírű magyar szakácsművészet kiemelkedő képviselőinek (Kövi Pál – New York-i Four Seasons, Szathmáry Lajos, Láng György, Gundel Károly, Kalla Kálmán és mások) portréit és gombás receptjeit is. Dr. Tasnádi Gábor híres oxfordi élelmiszertörténeti konferenciákra is eljutott: *Great Personalities and Great Cuisine* című dolgozatát az erdélyi konyháról és nagy személyiségeiről a szakzsúri 1996-ban Glenfiddich-díjra jelölte.

Tasnádi Gábor jó embere, erdélyi hírvivője volt Illyés Gyulának, aki *Napló*-jában 1974 őszén Tihanyban ezt írta róla: „Délben az Erdélyt járó derék Tasnádi Gábor a háromnapos feleségével. Bájos, jó tekintetű és hangsúlyú leány, illetve hát asszonyka. A ház előtt ülünk a már jóleső napon, ők itt is kéz a kézben. Gábor harmincéves, legalább 190 magas, Mária huszonkettő és 168: összeillenek. Gondolkodásban, műveltségben s úgy látszik, a szép ügyek önzetlen, sőt lelkes szolgálatában. Milyen okos volt, hogy írtam az esküvőjükre...” (Az esküvői fotón Czine Mihályt és Féja Gézáat látjuk!) Gábort idézem: „Kós Károlyt Kolozsváron 1965 nyarán, Széchenyi téri lakásában, Tamási Áron biztatására kerestem föl először. Aztán minden évben jártam nála. Utolsó útjára – a Farkas utcai református templomból a Házsongárdi temetőbe – 1977 augusztusában kísértük el. Mintegy 60 levelet és képeslapot őrzök tőle, közülük az Illyés Gyuláról szólókat közreadtam a *Tiszatáj*-ban. Ebből idézek kettőt: Az 1975. augusztus 30-án kelt levelében írja: »Illyés Gyulát nemcsak mint a mai legnagyobb generális íróművészt, de mint az egykori hazából kiszakadt magyarságot számontartó és sorsát szíven viselő bátor védelmezőjét is mindenek felett tisztelem, becsülöm és szeretem...«. 1975. november 7-én így vallott róla: »Mihelyt megkaptam volt az Illyés Gyula címét, természetesen megköszöntem Neki az ő dedikált könyvajándékát. Mire postafordultával olyan meghatóan szép levelet kaptam Tőle, amelyet – bizony mondom – nem cserélnék el a kapott gyémántos, illetve rubintos rendjel kitüntetésem egyikével sem.«"

Nagyra értékelem Tasnádi Gábor közvetítő szerepét a „nagy öregek” kapcsolatainak éltetésében. Becsülöm azt is, amit Váci Mihály irodalmi és közéleti

rehabilitációja érdekében két könyvében kifejtett. Váci Mihály körül sok félreértés uralkodik, szinte feledésbe száműzték őt, „udvari költőnek” kiáltották ki. Igaz, szülőföldjének parlamenti képviselője volt, mint korábban Veres Péter vagy Galgóczi Erzsébet, szóban és írásban hadakozott a hátrányos helyzetűek továbbtanulásáért, a tanyai kollégiumok létrehozásáért, s elsősk között hívta fel a figyelmet az induló vész népeségfogyásra. Sikerrel harcolt az Anyanyelvi Konferencia létrehozásáért. 1956-os naplóját sehol sem említik. Tasnádi Gábor két könyvben is igyekezett az utókor Váci iránti adósságából törleszteni. *Lobogó jegenyék* (2005) című kötetébe beemelte az író-költő dokumentumértéket képviselő 56-os naplóját is.

*

Negyven esztendeje – Illyés Gyula védnökségével – hoztuk létre, s évekig tartó küzdelemben elszántan működtettük a Bethlen Gábor Alapítványt, amíg „közérdekű kötelezettségvállalásként” a pártállam is jóváhagyta. Alapítványunk a magyar szolidaritás szellemében igyekezik szolgálni a nemzetpolitikát azzal is, hogy 2006-ban – az 1956-os szabadságharc ötvenedik évfordulóján – megalapította a Teleki Pál-érdemérem kitüntetését „élő szoborként”, s építi évről évre a fővárosból kitiltott emlékmű helyett. Ez alkalommal megemlítem, hogy mi a békés revízió révén növekvő Magyar Királyságban jöttünk világra. Gróf Teleki Pál kormányfő, „a revízió atyja”, 1941. április 3-án életáldozatával tiltakozott a háborús kalandorpolitika ellen, ami veszélyeztette a területében és népességében gyarapodó hazánkat. 1943-ban – születési évünkben – a Fialtal Magyarország Szövetség adta ki a „*Merjünk magyarok lenni*” című, Teleki Pál nemzetnevelő tanítását idéző kiskátét. Nekünk is üzen: „Bátor nemzet vagyunk, de hiányzik belőlünk a hétköznapi bátorsága. Ez lelki bátorság, amely nem a nekimenésnek, hanem a kitartásnak a bátorsága. [...] Anyagi veszedelmek helyett a lelkiek azok a veszedelmek, amelyek Európát szagatják, s ennek következtében minden nemzet vigyázzon saját lelkére, hogy erős és tiszta maradjon. A hit ma a legerősebb várunk. [...] Mi minden korban meg tudtuk állni a helyünket Európában és minden korban magyarok is tudtunk maradni. Ez a mi utunk a jövőben is.”

Dr. Tasnádi Gábor példás szakmai és közéleti tevékenysége, szorgalma magával ragadó. Értéktörző, közvetítő kapcsolata, tehetsége, könyvei révén emi-nens éltetője Kárpát-medence magyar örökségéért küzdő „közérdekű kötelezettségvállalásnak”, a Bethlen Gábor Alapítványnak. Képviselője a nemzetnevelő tudós-tanár államférfi, gróf Teleki Pál nemzetpolitikájának, a keresztény Európa magyar jövőjének.

Munkássága és közéleti megbecsülése a Teleki Pál-érdemérem. Köszönettel adományozzuk neki, érdemei elismeréseként.

Bakos István

Székelyföld Jövőjéért ösztöndíjasok

Kacsó Emőke Ibolya

2022 februárjában latint tanítani mentem a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet első évfolyamára. Az első órán kiderült, hogy bár szinte minden hallgató órarendjében szerepelt a latin óra, ténylegesen csak néhányan tanulták a nyelvet, így az alapoktól kellett kezdeni az oktatást. A hallgatók közül kiemelkedett valaki, aki nemcsak tudta, hanem értette is a latin grammatikát. Ennek ellenére meg sem próbált nemhogy visszaélni, de élni sem a helyzeti előnyével: akkori szintjéről igyekezett továbbfejlődni. A lányt Mátyás Emőke Ibolyának hívták, azóta már asszony, férjezett néven: Kacsó Emőke Ibolya.

2002. március 11-én született Székelyudvarhelyen. Középiszkolai tanulmányait Erdély egyik patinás iskolájában, szellemi fellegvárában, a Tamási Áron Elméleti Líceumban végezte. Tanulmányi eredményei már itt is kiemelkedőek voltak. Elsősorban a reáliák felé tájékozódott, matematika, biológia és kémia tantárgyversenyeken szerepelt elismerésre méltó eredményekkel. A kiváló tanuló nem elefántcsonttoronyban élt, hanem részt vett a gimnázium pezsgő diákéletében: az iskola diáklapjának szerkesztője és mozgatója volt. Középiszkolai kiváló eredményei ellenére nem valamilyen reálszakot választott, hanem érettségi után a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet lelkészképző szakán kezdte meg tanulmányait.

Kezdetben mi, tanárok elsősorban egy tudással jól felvértezett, érdeklődő diákot láttunk, aki alapos előismereteivel, lelkiismeretes munkájával, logikus gondolkodásával az előadásokon és a szemináriumokon folytatott beszélgetések kulcsszereplője lett. Alapképzését lezáró dolgozatát bibliakateológiából írta, az ószövetségi prófétanő, Debóra szolgálatát értékelte a modern teológiai irodalom segítségével. Magiszteri kutatásában maradt a női témánál, de már egyháztörténeti vonatkozásban. A Kárpát-medencei női lelkészképzés első négy évtizedét kívánja feltárni összehasonlító vizsgálattal. Először a kolozsvári teológiai oktatás ily vizsgálata volt a kutatás célja, de lelkiismeretes munkáját, munkabírását látva kutatótanára nem a téma szűkítését – ahogy az lenni szokott –, hanem a kiterjesztését javasolta, így vizsgálata – Bethlen Gábor szellemében – immár az egész Kárpát-medencére kiterjed.

Időteltével megismertük a közösségi embert is. Évfolyamtársai már első évben évfolyamfelelős diákká választották, később a pénztárosi, majd a Hallgatói Önkormányzat alelnöki tisztségét bízták rá. Az intézet belső társadalmának egyik sarkköve, aki időnként éjszakákat virraszt beteg diáktársai ágyánál. Országos méretű rendezvények szervezése idején gondja van arra, hogy csokoládéval és vízzel lássa el azokat, akik nagyobb állóképességet igénybe vevő szolgálatban vannak. Gyakran tanul gyengébb képességű diáktársaival. Az eminens diák és a pontos, empátikus közösségépítő egy személyben érzékeny irodalmár is. Az Előretolt Helyőrség Íróakadémiájának három éven keresztül

volt ösztöndíjasa, idén a *Kortárs hangon* nemzetközi irodalmi pályázaton első helyezést érte el *Bözödi örökség* című verse.

Bethlen Gábor halálának háromszázkilencvenhatodik évfordulóján illő, hogy emlékezzünk arra, hogy a nagy fejedelem temetésén Keserüi Dajka János erdélyi püspök Ézsaiás próféta szavaival vigasztalta a fejedelem elvesztését sirató országot. „Így szólt Sion: Elhagyott engem az Úr, és rólam megfeledkezett az Úr! Hát elfeledkezhetik-e az anya gyermekéről, hogy ne könyörüljön méhe fián? És ha elfeledkeznének is ezek, én terólad el nem feledkezem! Ime, az én markaimba metszettek fel téged, kőfalaid előttem vannak szüntelen.” (Ézs 49, 14–16): A püspök itt abbahagyta. De én továbbolvasom a próféciát: „Elősietnek fiad, rombolóid és pusztítóid eltávoznak tőled.” (Ézs 49, 17).

Amikor Kacsó Emőke Ibolyát és hasonlóan tehetséges, elkötelezett ifjakat díjazunk, aligha kételkedhetünk a prófécia igazságában. Amikor azt hinnénk, hogy minden elveszett, eljön az az idő, mikor elősietnek a reménységre okot adó ifjak.

Ősz Sándor Előd

Csiszér Csanád

Csanád az erdővidéki és csíki székely gyökerekkel rendelkező Árkosi (Háromszék) Csiszér család legnagyobb gyermeke. Kisebb testvérei diákok és kisiskolások, édesanyja pedagógus, édesapja mérnök. Korábban ezt vallotta magáról: „Szüleim természetközeli nevelésben részesítettek, részesítenek engem és négy testvéremet, talán ezzel is magyarázható, hogy szeretem a természettudományokat. Édesanyám matematikatanár, édesapám pedig elektromérnök, talán tőlük örököltem a logikán alapuló gondolkodásmódot...”

Csiszér Csanádot akkor ismertem meg, amikor kilencedikes tanulóként a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium, matematika-intenzív informatika osztályában kezdte meg tanulmányait 2017 őszén. Már általános iskolás korában találkoztam a nevével, különböző matematika és fizika versenyek kapcsán hallottam róla. Miután megkezdte líceumi tanulmányait, hamar kiderült, hogy élmény vele együtt dolgozni: tehetséges, érdeklődő és kíváncsi, rengeteg ötlete van, szorgalmas, munkájában pontos és kitartó, ugyanakkor figyel a társaira, segítőkész. Már a kilencedik osztály kezdetén bekapcsolódott a Tudós Klub munkájába, ahol egyrészt a fizika tantárgyversenyekre készültünk, másrészt pedig a robotika, mikrokontrollerek, szenzorok világával ismerkedhettek a diákok. A Tudós Klub tagjaként számos versenyen vett részt kiváló eredménnyel. Ezek közül kiemelnék néhányat:

1. A *CanSat* (*can-soda-satellite*, kólásdoboz méretű miniműhold) versenyeket az Európai Űrügynökség (ESA) szervezi az ESERO oktatási osztályán keresztül, amelynek az a célja, hogy megismertesse a diákokat az űrkutatás, a műholdépítés alapfogalmaival és közelebb vigye őket az alkalmazott tudományokhoz.

Csanád és csapata a középiskolás évei alatt többször vett részt a verseny országos döntőjén, minden alkalommal második díjat szerezve, a kiváló tudományos küldetésért (*Outstanding Science Mission*) vagy a különleges technikai megvalósításokért (*Best Technical Achievement*). Minden versenyen Csanád tervezte és építette meg az egység külső burkolatát, ő írta meg az egyes szenzorok vezérlő programját, illetve a tudományos küldetés, a telemetria, az adattovábbítás módszereit és elveit dolgozta ki. A megépített egység 1 km magasan repülve légkörfizikai méréseket végzett (légnyomás, hőmérséklet, viszonylagos páratartalom, gázkomponensek meghatározása stb.), valamint képeket és mérési adatokat küldött és tárolt, majd ejtőernyővel landolt a földön.

2. Az SZMK RoboTeam tagjaként az Exo-Ro csapatversenyben is kipróbálta tudását. Ezen a versenyen egy olyan távvezérelhető robotkocsit kellett építeni, amilyen a Mars bolygót tanulmányozó Perseverance-robot. A mi roverünknek, a T3KI-nek, egy tőlünk kb. 400 km-re levő ismeretlen terepet kellett feltérképezzen, ahol távirányítással egy akadálypályán kellett, hogy végigmenjen, hogy onnan adatokat, képeket és anyagmintákat továbbítson. A küldetés során légköri adatokat is mértünk, hogy eldönthessük, „élhető bolygóra” találtunk vagy sem, majd ezeket az adatokat fel kellett dolgozni különböző saját szerkesztésű szoftverekkel, illetve valós időben is megjelenítettük egy saját weblapon.

3. Szintén az SZMK RoboTeam tagjaként vett részt a nemzetközi RoboChallenge versenyen, ahol több mint kilenc ország ötszáz versenyzője mérte össze tudását, technikai jártasságát különböző kategóriákban. Csanád két versenyen is szerepelt, előbb egy saját tervezésű és építésű „labirintus-járó, maze” robotot épített, majd egy saját tervezésű robotkarral (*robotics arm*) versenyzett a *free style* kategóriában.

Csiszér Csanád 2021 júniusában ballagott a Székely Mikó Kollégiumból, és mind a négy középiskolás éve alatt kitűnő tanulmányi eredménnyel büszkélkedhet; a fizika, robotika, matematika, informatika és kémia versenyeken elért eredményeit hosszan lehetne sorolni. Kitartó munkáját és tanulmányi eredményeit értékelte a Városi Önkormányzat is, amikor 2020 decemberében Szent György kiválósági díjjal jutalmazta. Iskolai kötelezettségei mellett Csanád mindig részt vállalt a közösségi munkában is, iskolán belül és azon kívül is: cserkészvezető volt, és többféle önkéntes feladatot vállalt, teljesített. Szabadidejében barkácsol, kosárlabdázik, néptáncol, valamint énekelt az iskolai Mikó-Kórusban, Kolozsváron pedig a Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) „Visszhang” kórusának tagja volt.

A középiskolai tanulmányainak a befejeztével a kolozsvári egyetem Fizika Karán, műszaki-fizika szakon folytatta tanulmányait. Együttműködésünk viszont nem ért véget az egyetemi évek alatt sem, mert néhány diaktársával a CanSat-miniszatellit mintájára egy *Stratoballoon-projektet* kezdeményeztek; ez egy olyan magaslégköri ballon, amely tudományos feladatokat hajt végre, légköri méréseket végez, 10–20km-es magasságban. 2022-ben a *Stratoballoon projekt* – 2022 ismertetésekor ezt vallotta magáról: „Mióta az eszemet tudom megvan

bennem az a késztetés, hogy megvizsgáljam, darabjaira szedjem, megnézzem, átalakítsam a körülöttem levő dolgokat. Ez a kíváncsiság később az elektronika és robotika irányába vezetett, így elég fiatalon már arduinozgattam, majd líceumban jó pár robotikaversenyen is részt vettem, leggyakrabban csapatban (CanSat, Exorover, Robochallenge). A jelenlegi projekthez leginkább a CanSat hasonlít, hisz mindkét esetben a saját útjára engedjük az egységet, amely értékes információkat gyűjt az őt kénye-kedve szerint hordozó légkörről. A fellövés kissé olyan, mint egy a családi fészekből kirepülő gyerek: amit tudtál megtettél, hogy bírja az utat, elengeded, mert el kell engedned. Talán ez a ballonprojekt nem is verseny, mégis új tapasztalatokkal és egy jó adag adrenalinnal jár. Ebben a projektben az elektronikával és építéssel foglalkozom, emellett az alkatrészek beszerzését is szervezem.”

Jelenleg egyetemista mentorként segíti az iskolai robotika szakkör munkáját, a mindekori CanSat csapatok külsős tanácsadója, főként telekommunikációs, vezérlési kérdésekben, illetve 3D nyomtatási feladatokban vállal munkát. Csanád készítette az iskola mini-légkörfizikai állomását és annak weblapját is. Ezen a nyáron a MindFormes fesztiválon elsősorban, de nem csak kisgyerekek számára tartott kísérleti bemutatót, műhelymunkát egyik évfolyamtársával. Kolozsváron, az Apáczai Csere János Gimnázium CanSat csapatának a munkáját is segítette az elmúlt évben, hasznosítva a mikós tapasztalatokat, valamint az egyetemen szerzett tudását. Egyetemi hallgatóként pedagógiai gyakorlatra jár iskolánkba.

Csanád színes egyénisége, példamutató magatartása mindig tiszteletet váltott ki társaiból, nevelőiből, a szülőföld és család szeretete, tisztelete, a közösségért végzett munkája azt bizonyítja, hogy neveltetése és értékrendje megfelel a dr. Keresztes György Pál primor által létrehozott ösztöndíj követelményeinek, jelezve azt, hogy olyan személyiség, akire mindig bizton lehet számítani, aki mindig tenni fog *Székelyföld jövőjéért*.

Pető Mária

Összeállította: *Nagymihály Zoltán*

Rod Dreher

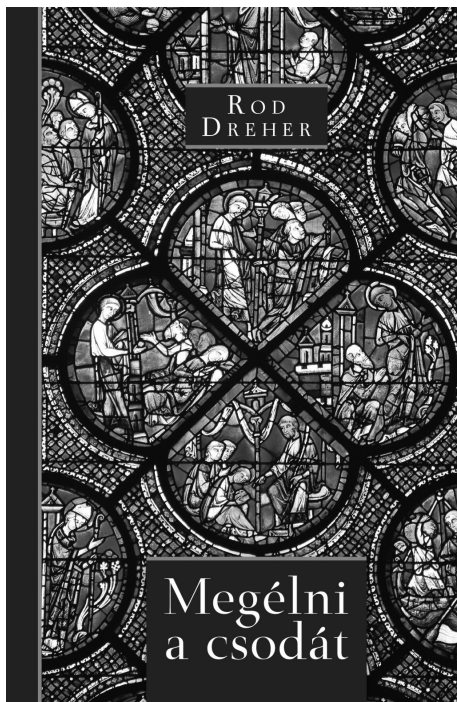
Megélni a csodát

Misztérium és értelem
egy szekuláris korban

Hitel Kiadó, 2026. március

Rod Dreher, a Magyarországon élő amerikai író és keresztény gondolkodó legújabb könyvében arra tesz kísérletet, hogy a spirituális válságban tengődő, varázstalanított és posztkeresztény Nyugatnak módszert kínáljon a kereszténység megújítására, az egykor virágzó hit és hitélet tüzeinek felszítására, amely a felvilágosodás és Nietzsche kijelentése – „Isten halott” – óta kihunyini látszik. A szerző a kereszténység reneszánszának kulcsát a közvetlen és eleven isteni tapasztalatra való képesség felébresztésében látja, vagyis annak előmozdításában, hogy hívők és hitetlenek egyaránt váljanak nyitottá és fogékonyra a csoda, a bűvölet, a misztérium, a szentség és az isteni jelenvalóság megélésére. Könyve ezeknek a meghatározó és sorsfordító élményeknek szinte kimeríthetetlen tárháza. Az Isten létét és a hit erejét bizonyító példákat egy gondosan kidolgozott teológiai, filozófiai, spirituális szemléletmódba ágyazza, amely a keresztény ortodoxiából táplálkozik.

Rod Dreher publicistaként és szerkesztőként több mint három évtizede dolgozik washingtoni, New York-i és európai sajtóorgánumoknál. Hat önálló kötete jelent meg, melyek közül a *Szent Benedek válaszáján* és a *Hazugság nélkül élni* tizenegy nyelven olvasható. Könyveiben a vallás, a kultúra és a politika összefüggéseivel foglalkozik. Ortodox keresztényként arra törekszik, hogy hidakat építsen a különféle keresztény felekezetek között Európában és Amerikában. 2022 óta Budapesten él, a Danube Institute vendégkutatója. A New York-i *Free Press*, a *European Conservative* és számos más kiadvány külső munkatársa. Napi hírlevele Rod Dreher naplója címmel olvasható a Substacken.

Részlet a könyvből

Száz ember akad, aki beszél, egy, aki gondolkodik; de ezerre, aki gondolkodik, jut egy, aki lát. Tisztán látni: költészet, prófécia és vallás, mind együtt.

John Ruskin

„A világ nem olyan, mint amilyennek gondoljuk.”

Hogy kitől hallottam ezt? Egy hitbuzgó keresztény ügyvédől, akinek alá szállása a dolgok felszíne alatti rejtelmes valóságba akkor kezdődött, amikor egy ufót látott lebegni egy mező fölött. Most, évekkel később egy ördögűző segítségével próbál kiigazodni az egészen. A férfi – nevezzük Ninónak – már a tapasztalása előtt is hitt Istenben, az angyalokban, a szentekben, a démonokban és mindabban, ami ezekkel jár. Ezután azonban számára mindez olyan, előre nem látható módon vált rendkívüli valósággá, hogy az egész életét áthatotta.

Minden 2009-ben kezdődött, amikor a kamasz Nino egy vidéki úton autózott, nem messze a házuktól, valahol Új-Angliában. Egy hatalmas, obszidián-fekete járművet pillantott meg, amely hangtalanul lebegett egy mező fölött. Nino rövid ideig csak bámulta, aztán továbbhajtott. Ahogy később bevallotta:

– Mintha elültettek volna bennem egy magot, amely később csírázott ki.

Mivel tartott attól, hogy kigúnyolják, élményéről senkinek sem beszélt.

Ugorjunk előre egészen 2016-ig. Nino ekkor egy amerikai nagyvárosban volt joghallgató. Egy nap a konyhaasztalnál ülve arra lett figyelmes, hogy a konyha csupasz fala örvényleni kezd.

– Mintha egy kapu nyílt volna meg – mondta nekem. – A legtalálóbban úgy tudom leírni, hogy két emberszerű lény amolyan üzemzavarként csúszott be a valóságba. Fényből voltak, mégis olyanok, akár a folyó víz. A szobában a levegő sűrű lett, olyan, hogy ha hozzáérsz, fodrozódik.

A lények telepatikusan kommunikáltak Ninóval. Azt mondták, hogy az ablakpárkányára nemsokára egy madár fog szállni. Így is lett. Aztán azt állították, hogy az utcán álló egyik autó kipufogója durrogni fog. Ez is megtörtént. Aztán eltűntek.

Nino erre a közeli kórházba rohant, és MRI-t meg laborvizsgálat elvégzését kérte. Attól félt, hogy megtébolyodik. Ám az orvosok semmi rendelleneset nem találtak.

A látogatók azóta minden évben visszatértek. Megkönnyebbülés volt számára, hogy miután megnősült, a felesége is észlelte őket; így legalább tudta, nem hallucinál. Ami Ninóval történt, korántsem szokatlan. Sokan, akik ufót láttak vagy kapcsolatba kerültek velük, később paranormális élményekről számolnak be, köztük olyan lények felbukkanásáról is, mint amilyenek Ninónál megjelentek. Némely keresztény, akivel ez megesett, arról számol be, hogy amikor Jézus nevét kimondják ezeknek a lényeknek a jelenlétében, azok azonnal köddé válnak.

– Imádkoztál valaha, amikor megjelentek? – kérdeztem.

– Ó, persze – felelte Nino. – Kétszer is. Azonnal eltűntek.

- Ez nem azt sugallta számodra, hogy talán démonokkal volt dolgod?

- Tudod, soha nem gondoltam így rájuk - mondta. - Inkább úgy képzeltem, hogy a rémületemet érzékelve hátrébb húzódtak. Úgy gondoltam, ha démonok volnának, harcolni akarnának.

Nino visszafogott, konzervatív fiatalember, rövidre nyírt hajjal és olyan sasorral, amely Dante műveinek lapjaira kívánczik. Évek óta küzdött, miként békítse össze ezeket a tapasztalatokat katolikus hitével. Először 2023 kora őszen beszélgettünk, nem sokkal azután, hogy feleségével Coloradóba látogattak, ahol kibéreltek egy eldugott faházat. Egyik éjjel ugyanaz a „sűrűség”, amelyet Nino a humanoidok megjelenésekor érzett, a házikóban is érezhetővé vált, és minden elektronikus berendezés megbolondult.

- Nem tudom, mivel állunk szemben - mondtam neki -, de úgy hiszem, beszélned kellene egy ördögűzővel.

Mire legközelebb találkoztunk, Nino már felvette a kapcsolatot egyházmegyéje hivatalos ördögűzőjével, aki úgy sejtette, hogy az ügyvédet démonok zaklatják. Nem megszállottságról volt szó, ami ritka, hanem olyan gyötrésről, amely mégis valós. Egy városi szállodában velem szemben ülve számolt be arról, hogy hamarosan sor kerül az egyház által előírt pszichiátriai vizsgálatra, amely az ördögűzés előfeltétele. Alig várta, hogy belevághasson és véget vehessen a bizzarr látogatásoknak.

Ahhoz képest, hogy hét éve élt együtt egy meglehetősen rémisztő jelenséggel, Nino szokatlanul magabiztosnak, hovatovább derűsnek tűnt.

- Ha ezeknek a lényeknek az a céljuk, hogy éket verjenek közém és Krisztus közé, kudarcot vallottak - mondta. - Nem csupán nem távolítottak el Jézustól, hanem egyenesen közelebb vittek hozzám. Mindez megértette velem, hogy a materializmus hamis. A világ nem olyan, mint amilyennek gondoljuk.

Ez a mondat ennek a könyvnek a magva. Olyan könyvet tart kezében az olvasó, amely a titkokkal teli világban való életről szól. Arról, hogy hogyan tanuljuk meg felnyitni szemünket a szellem világának valóságára és arra, hogy ez miként lép kölcsönhatásba az anyagi valósággal. Sok keresztény elméletben kiáll amellett, hogy ez a világ létezik, a gyakorlatban azonban mégis nehezen fogadja el tényként. Túl félelmetes. Még a jó dolgok is megrendítenek bennünket, ha felborítják megszokott rendérzetünket. Emlékezzünk csak, hogy mit mondanak először az angyali hírnökök a Bibliában. „Ne féljetek!” Természetes, hogy nyugtalanság fog el bennünket, amikor a világ láthatatlan tartományával kerülünk szembe. A modern korban élő emberek lévén, ez ránk fokozottan érvényes: előszeretettel zárjuk Istent és a világban végzett munkálkodását egy racionalista, moralista rendszerbe. Így akarjuk mindezt az uralmunk alatt tartani.

Csakhogy - mint a következő oldalakon látni fogjuk - a világ nem ilyen. Több annál, mint ami a szemünkkel látható. Ami az uralmat illeti, az nem más, mint illúzió. Lehetséges, hogy az olvasó vagy egy ismerőse is tapasztalt már olyan, nyugtalanító vagy akár egyenesen rémisztő paranormális jelenséget, amelyet mégsem tudott elintézni egy kézlegyintéssel. Talán olyasmi is megese

vele, mint Nino első ufóélménye: elhitte, hogy valami valós történt, mégis attól félt, hogy kinevetik, és inkább hallgatott.

Ami Ninóval történt, halálra rémítette, és Krisztushoz úzte abban a reményben, hogy Krisztus megszabadítja a Gonosztól. De nem csupán így válhat világunk képessé egy tágasabb valóság befogadására. Ian Norton például a numinózussal – a rejtélyessel – való pozitív találkozás révén került a maga ásta veremből Jézus karjaiba.

Íme a története. Húsvét másnapja volt 2022-ben, és épp Jeruzsálem óvárosának keresztény negyedében jártam; egy különleges emléktárgyat kerestem, mielőtt aznap délután a repülőtérré indultam. Életem egyik legfelejthetetlenebb hetén – a jeruzsálemi nagyhétén – voltam túl, és valami ódon tárgyat szerettem volna magammal vinni, hogy emlékeztessen az itt töltött időre. – Ismerem a helyet – mondta Dale Brantner, amerikai lelkipásztor és képzett bibliai archeológus.

Elkalauzolt Zak boltjába, egy szűkös, sajátos hangulatú régiségüzletbe az Óváros egyik ősi utcáján. Dale elmondta, régóta ismeri Zakot, aki palesztin keresztény. Jó ember. Szereti Jézust. Becsületes. Eredeti darabokat árul. Beléptünk az üzletbe, de Zaknek nyoma sem volt. A terem túlsó végében, egy számítógép mögött egy keménykötésű, kopasz, középkorú fehér férfi ült, fakuló, primitív tetoválásokkal az alkarján. Arca azt sugallta: „Velem itt nincs viccelődés, barátom.”

– Zak mindjárt jön – mondta a férfi érdes *cockney* akcentussal, amelyet mégis valami szelíd lágyság kísért. Nem mindennap botlik az ember londoni munkásemberbe Jeruzsálem szívében. Épp a bolt könyvelésével bíbelődött, amikor mi, amerikaiak betoppantunk. Míg Zakre vártunk, megkérdeztem a férfit – Ian Norton volt a neve –, hogy a csudába vetődött ilyen messzire az otthonától.

– Harminckét éve vagyok itt – mondta Ian. – Drogfüggő voltam. Londonból Amszterdamba mentem erősebb anyag után kutatva. Aztán hallottam, hogy Tel-Avivban még jobb a heroin, hát odamentem. Így is volt. De egy nap rádöbentem, hogy ha nem szokom le, meg fogok halni. Egyszer már elmentem elvonóra, de nem használt. Tudtam, hogy ez az utolsó esélyem.

A drogfüggő Ian végül Jeruzsálembe vetődött, miközben saját életét igyekezett megmenteni. Valahogy hozzájutott egy angol nyelvű Újszövetséghez, amelyet soha korábban nem olvasott, majd elindult a Jordán folyó partjára. A kétségbeesett *cockney* megfogadta, hogy bármi történjék, addig nem hagyja el a folyót, amíg meg nem szabadul a kábítószer-függőség démonától. Kockázatos vállalás volt ez. Az akut heroinelvonás izomfájdalmat, lázat, hidegrázást, émelygést, hasmenést és más súlyos tüneteket okozhat. A heves hányás és hasmenés akár a beteg kiszáradás általi halálához is vezethet.